

"השאלה והתשובה" לרבי יהודה אבן רוקש

מבוא ומהדורה ביקורתית

יוצאים לאור בידי דורון פורטי

"השאלה והתשובה" לרבי יהודה בן רבי בנימן אבן רוקש נכתב ככל הנראה בספרד בתחילת המאה הארבע-עשרה, ומטרתו הראשונית — מתן מענה לשאלות שהפנה האב לבנו בסוגיות נבחרות מתורת הנבואה.¹ אבן רוקש ראה עצמו מזוהה עם המסורת הפילוסופית שהוריש הרמב"ם, ומקורם של הרעיונות המובעים בשו"ת ניתנים לרוב לאיתור ב"מורה הנבוכים". גורלו של המחבר לא שפר עליו, לפחות בכל הקשור להשפעתו העיונית, שכן חיבורו היחיד אשר שרד בגאות הזמן לא זכה כנראה להותיר חותם על בני זמנו, וגם המחבר עצמו נותר הוגה כמעט בלתי-ידוע בקרב החוקרים בני זמננו.

החוקר המנוח אלכסנדר אלטמן פרסם בכתב עת זה לפני יותר משלושים שנה מהדורה ביקורתית של ספר "אור זרוע" לרבי משה די ליאון (רמד"ל).² אלטמן הוסיף למהדורה מבוא והערות וציין כי בחיבור ימי-ביניים נשכח, "השאלה והתשובה", מוצגים בצורה ביקורתית רעיונות שונים שהועלו ב"אור זרוע". הוא סקר את הרעיונות הללו ונעזר בהערותיו של אבן רוקש כדי לבסס השערות שונות ביחס לנוסח חיבורו של רמד"ל. אלטמן למד על השו"ת מהערה שהעיר משה שטיינשניידר, בהתייחסו אל "אור זרוע", ובה ציין כי אבן רוקש ציטט מהספר.³ שטיינשניידר לא כתב דבר על החיבור עצמו ועל מחברו ואף לא חשף את מקורו ואת מיקומו של כתב היד שממנו המובאה.⁴ כמה שנים לאחר פרסום מאמרו של אלטמן, לקח על עצמו חיים קרייסל שיבדל"א להקדיש לאבן רוקש ולחיבורו דיון עצמאי.⁵ קרייסל תיאר את מצב המחקר, דן בקצרה בכתב היד

1 לעיון נרחב על אודות המחבר ותוכני חיבורו ראה ד' פורטי, ר' יהודה בן ר' בנימן אבן רוקש וחיבורו "השאלה והתשובה", עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ע (להלן: פורטי, השאלה).

2 א' אלטמן, "ספר אור זרוע לרבי משה די ליאון: מבוא, טקסט קריטי והערות", קבץ על יד ט (יט) (תש"ם), עמ' 217–293 (להלן: אלטמן, אור זרוע).

3 M. Steinschneider, *Catalogus librorum hebraeorum in bibliotheca Bodleiana*, Berlin 1852, p. 1849.

4 שטיינשניידר ייחס בשגגה את החיבור לרבי בנימן, אביו של אבן רוקש.

5 ח' קרייסל, "התשובה על אודות הנבואה לר' יהודה בן בנימן אבן רוקש", קרית ספר סב (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 439–444 (להלן: קרייסל, התשובה). ק' סיראט ציינה במשפט יחיד שאבן רוקש כתב חיבור העוסק בנושא הנבואה, וכללה את הכותב בין הוגי המאה הארבע-עשרה (ראה C. Sirat, *La Philosophie juive au Moyen Âge selon les textes manuscrits et imprimés*, Paris 1983, p. 378; *La filosofia ebraica medievale secondo i testi editi e inediti*, Brescia 1990, p. 43; *A History of Jewish Philosophy in the Middle Ages*, Cambridge 1985, p. 343). סיראט, היסטוריה — להלן: סיראט, היסטוריה]. מכך שהיא בחרה לאיית את שם משפחתו של רבי יהודה ibn Roques אפשר היה להסיק שהיא כנראה סברה שמוצאו

וסקר באופן כללי את הרעיונות המרכזיים הנידונים בשו"ת. אלטמן עצמו תיאר את החיבור כ"מסמך רב עניין" ש"עד כה איש לא שם לב" אליו,⁶ והוא הביע בפני קרייסל את תקוותו שחיבורו של אבן רוקש יפורסם. הנה כי כן היום, בהיות כגמד הניצב על כנפי ענקים, הקובץ על יד הישגי דורות שקדמוני, מסייע אני לפרוע חוב ישן — הן כלפי בעל השו"ת והן כלפי הקוראים — בהצגת מהדורה ביקורתית של החיבור.⁷

על המחבר

ככל הידוע, השם "אבן רוקש" אינו נזכר בשום כתב יד אחר המצוי בידינו כיום, ונראה שחיבורו נותר המקור הבלעדי אשר ממנו אפשר לדלות ידיעות כלשהן על המחבר. אף כי נעשה בעבר ניסיון לזהות אותו ואת אביו ברשימות של רבני התקופה,⁸ התברר כי אי-אפשר להסתמך על שום עדות היצונית: שמותיהם של רבי בנימן ובנו רבי יהודה אמנם מופיעים במסמכים שונים, אך ההשערה כי קיים קשר ביניהם ובין משפחת אבן רוקש חסרת ביסוס ממשי.⁹ הפרטים הביוגרפיים המעטים הידועים לנו שאובים כולם מהשו"ת ואין ספק שאלמלא נשתמר — שמו של בעליו היה נידון לשקיעה במצולות הנשייה. אולם דא עקא, הפרטים שמחברנו חושף מעטים ודלים; אין אנו יודעים היכן ומתי נולד, מה היה מקום מחייתו וכן באיזו שנה כתב את חיבורו.

מן המקורות שבהם נעשה שימוש בשו"ת מתקבל הרושם שמוצאו של אבן רוקש מספרד.¹⁰ רושם זה מתחזק כאשר בוחנים את שימושו בשני התרגומים העבריים ל"מורה הנבוכים". השוואת המובאות מהחיבור הלקוחות מהתרגומים

היה צרפתי, אולם סיראט ציינה לפניי שכאשר קראה את החיבור, היא התרשמה שמחברו היה ספרדי.

6 ראה אלטמן, אור זרוע, עמ' 220.

7 תודה מיוחדת וחמה שמורה לד"ר קטרינה ריגו, אשר המליצה לי לבחון את חיבורו של אבן רוקש והנחתה אותי במסירות בשנות כתיבתי את עבודת הגמר. כמן כן, אני מודה למנחה הנוכחי שלי, הפרופסור חיים קרייסל, אשר עודדני לפרסם מאמר זה. הפרופסור קרייסל קרא את המאמר בעיון רב ויעץ לי רבות בטוב טעם ודעת.

8 ראה אלטמן, אור זרוע, 220. אלטמן זיהה אותם עם שני רבנים שהזכיר גרוס (H. Gross, [19] Gallia Judaica, Paris 1897, p. 286). גרוס ציין כי בנימן בן יהודה ובנו יהודה היו "שני רבנים חשובים" בעיר לונגיל באמצע המאה השלוש-עשרה. אלטמן טען שיש לאחז את זמן פעולתם של אלו וקבע שאבן רוקש היה "אחד מרבני צרפת בתחילת המאה הי"ד".

9 ראה פורטי, השאלה, חלק א, עמ' 9-10.

10 אבן רוקש הזכיר את החיבורים: "מורה הנבוכים"; "הקדמת הרמב"ם לפירוש מסכת אבות"; "אותות השמים" האריסטוטלי; "מאמר יקו המים" לרבי שמואל אבן תבון; "רוח חן" ו"אור זרוע". כמו כן, הוא הביא שני פירושים קצרים המיוחסים ל"הגאון", קרי רבי סעדיה גאון; ככל הנראה, הוא הכירם מפירוש התורה של רבי אברהם אבן עזרא (ראה קרייסל, התשובה, עמ' 440, הע' 10).

מצביעה על העדפה ברורה של התרגום המאוחר יותר של אלחריזי מתרגומו של רבי שמואל אבן תבון;¹¹ העדפה זו אפיינה יותר את חכמי ספרד מאשר את אחיהם בדרום-צ'רפת.¹²

אף כי אי-אפשר להוכיח זאת בוודאות, יש כמה דברים המצביעים על כך שסבירה ההנחה שאבן רוקש כתב את השו"ת בשנים הראשונות של המאה הארבע-עשרה, עת ריחפה מעל קהילות דרום-צ'רפת וספרד מחלוקת גועשת בעניין לימוד הפילוסופיה והדרשות האלגוריות. התבטאויות שונות של המחבר הן בעלות אופי פולמוסי מובהק, וחששו מפני תגובת ההמון כלפי חיבורו הקודם "ספר התשובה" (שאותו הוא אף שקל לגנוז)¹³ מלמד על האווירה העכורה

11 ראה פורטי, השאלה, חלק ב, עמ' יג-טז.

12 למרות העובדה שנושא זה טרם זכה לביטוי מעמיק במחקר, אין ספק שהשימוש בתרגומו של המשורר (גם אם לא באופן בלעדי) מאפיין יותר הוגים אשר פעלו בספרד. אף ששני התרגומים נעשו לבקשתם של חכמי דרום-צ'רפת (השווה מ' שורץ, מורה הנבוכים, תל אביב תשס"ג, עמ' 746), תרגומו של הרשב"ת זכה שם לבלעדיות, גם אצל הפילוסופים וגם אצל בעלי ההלכה. בספרד המצב היה שונה: אנו מוצאים הוגים רבים — בעיקר כאלה שהתעמקו בחכמת הקבלה — אשר הכירו את "מורה הנבוכים" גם מתרגומו של אלחריזי. עם המקובלים הספרדיים שהתבססו בחיבוריהם על תרגום זה נמנים למשל הרמב"ן (ראה פירוש לתורה, בראשית יא, כה; שמות ד, יא; שם, טז, ד; דברים ה, טו ועוד הרבה); רבי יעקב בן ששת ("משיב דברים נכוחים", ירושלים תשכ"ט, עמ' 102); ורבי יוסף ג'קטילה (ראה "קצת ביאורי מהמורה", ירושלים תשס"ד, עמ' 8-9, 35 ו-55). בין בעלי ההלכה אפשר לציין את רבי יום טוב בן אברהם (ריטב"א), אשר הסתייגותיו מהתרגום מעידות כי הכיר היטב את הנוסח של אלחריזי (ראה "ספר הזכרון", ירושלים תשמ"ג, עמ' כט ופז). בין הפילוסופים ראוי להזכיר את רבי יצחק אבן לטיף, שהשתמש בשני התרגומים (ראה סיראט, היסטוריה, עמ' 256; א' יוסי, עיונים בהגותו של ר' יצחק אבן לטיף: דיוקן, ידיעה והכרה, נבואה ומהדורה לספר צורת עולם, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, כרך א, ירושלים תשס"ט, עמ' 118 ו-122-124), וכן את רבי שם טוב פלקירה, שכלל בהשגותיו על תרגום הרשב"ת גם הערות על העתקת אלחריזי (ראה "מורה המורה", ירושלים תשס"א, עמ' 348-350; 354-357; 361 ו-363-364 [להלן]; פלקירה, מורה המורה). על ההבדלים בתרגומיהם של הרשב"ת, פלקירה ואלחריזי ראה Y. Shiffman, "The Differences between the Translations of Maimonides' 'Guide of the Perplexed' by Falaquera, ibn Tibbon and Al-Harizi, and Their Textual and Philosophical Implication", *Journal of Semitic Studies* 44, 1 [1999], pp. 47-61. מובן שרשימת הוגים אלו איננה ממצה, אולם היא נועדה להמחיש את הפופולאריות היחסית שנודעה לתרגומו של אלחריזי בספרד. בדרום צ'רפת, לעומת זאת, קשה מאד למצוא עדויות לשימוש בתרגומו; אף כי איני מתיימר לקבוע שעדויות כאלה אינן קיימות כלל, הרי ברור, שגם אם נמצאו פילוסופים אשר חרגו מהמקובל בגלילותיהם והתבססו על תרגום אלחריזי — אין ספק כי הם נבחינת יוצאים מן הכלל שאינם מעידים על הכלל.

13 לא ברור מה עלה בגורל הספר. התיאור המפורט ביותר לגבי תוכנו מופיע בסוף הפרק החמישה-עשר, לאחר שאבן רוקש קבע כי בכל התורה קיימת 'חכמה נסתרת': 'ואני על דרך יסודות סתרי התורה נתיסדתי ספר אשר קראתי שמו ספר התשובה, ממעט הסברא מאשר חנני אלהי-אבי, וגיליתי בו באלפא ביתות נכבדות שמות ומלות מהתורה והנביאים והכתובים על דרך השתוף וההשאלה, על סדר נכון ודברים נכבדים אשר גיליתי בו אל כל שלם ראויים. אתהלך לפני יי' בארצות החיים" (שו"ת, עמ' 106, ש' 40-44). ממובאה זו אפשר ללמוד כי בדומה ל"מורה הנבוכים", ספרו של אבן רוקש עסק גם הוא בפירוש שמות משותפים

והבלתי-סובלנית ששררה בזמנו. הוא קבל על היחס הבזוי ועל המעמד הנמוך שזכו להם חכמות הפיזיקה והמטפיזיקה בקרב בני דורו, וקיימת אף אפשרות שהוא ייחס לפילוסופים הרדיקליים אחריות מסוימת לעמדה השלילית שהופנתה כלפי ההשכלה המדעית.¹⁴

אף כי קורות חייו של אבן רוקש אינן ידועות לנו, יש פרט אחד שבו היה מוכן לשתף את קוראיו. בהקדמה לחיבורו, שבו בין היתר התנצל מראש על הטעויות שייכתן שנפלו בו, הוא כתב על "רוב היגון והצרה אשר באו על המשיב הזה".¹⁵ עדות עצמית זו של המחבר אינה שכיחה בחיבורו, ומי שמצפה לגלות מה היו הנסיבות שגרמו ליגון ולצער — צפוי להתאכזב; מעבר למשפט בודד זה אבן רוקש לא הוסיף דבר ולא פירט במה דברים אמורים. בחירתו במילה 'יגון' עשויה ללמד שמדובר היה באירוע משמעותי מאוד לגביו.

על החיבור

השו"ת מתרכז בפיתוח ובהבהרת היבטים שונים של תורת הנבואה,¹⁶ ומטרת המחבר להשיב לשלוש שאלות שהציג לו אביו בנידון. להוגה ימי-ביניים, השרוי והמעורה בעולם הרוח של הפילוסופיה היהודית — זה ש"מורה הנבוכים" היה הטקסט המרכזי ביותר בחינוכו ובהכשרתו העיונית — לא היה בשאלות שהופנו אל אבן רוקש כדי להוות אתגר גדול במיוחד. למעשה, אפשר לומר כי רבי בנימן היה יכול לקבל מענה לכל שאלותיו אילו קרא והפנים את המאמר הנזכר, גם בלי להשיב פרקיו זה על זה.¹⁷

(א) השאלה הראשונה נוסחה כלהלן:

ויש לי לשאול מנועם ציורך והשגחתך בנבואות, אולי לא ראית עד כאן שואל על זה גם לא ראיתיהו כתוב, אבל העירני מאמר ראית אברהם אע"ה אל שלשה המלאכים גם שני המלאכים השלוחים לסדום. אז אמרתי:

ומושאלים המופיעים במקרא. כפי שהורה הרמב"ם, הבנה נכונה של שמות מן הסוג הזה הכרחית להשגת "חכמת התורה על האמת" (מורה הנבוכים, פתיחה); בגלל אי-ידיעת משמעותן האמיתית של המלים שבהן השתמשו הנביאים "נעלמו הסודות" (שו"ת, עמ' 114, ש' 148; השווה ר' יעקב אנטולי, מלמד התלמידים, ליק 1866, י' ע"ב [להלן: אנטולי, מלמד התלמידים]), דבר העלול להוביל לשיבושים רבים (כגון ייחוס גשמות לאל). מכותרת ספרו אפשר לשער שגם הוא נכתב כמענה לשאלה שהופנתה אל המחבר. כמו כן, יש אפשרות ש"ספר התשובה" היה ספר ביכוריו, שכן לבד ממנו אין מוזכרים חיבורים נוספים פרי קולמוסו.

14 שו"ת, עמ' 74-75, ש' 107-118.

15 שם, עמ' 69-70, ש' 27-28.

16 על תופעת הנבואה בהגות ימי הביניים ראה H. Kreisel, *Prophecy: The History of an Idea* (להלן: קרייסל, נבואה). Boston 2001

17 אבן רוקש הודה שבמבט ראשון השאלות היו בעיניו קלות (ראה שו"ת, עמ' 69, ש' 21).

למה נראו אליו יותר מאחד? כי לפי דעת הפילוסופים, אף רבינו משה ז"ל מסכים עמם, ר"ל שהשגת הנבואה לא תעלה הלאה משכל הפועל. ואם שכל הפועל — למה ראה שנים גם שלשה? (שו"ת, עמ' 69, ש' 5-10).

רבי בנימין תהה כיצד ייתכן שאברהם ולוט ראו כמה מלאכים, אם מקור הנבואה הוא רק השכל הפועל? לכאורה, אפשר היה לצפות שרק מלאך אחד ייגלה לפניהם אם אכן השכל הפועל — שהוא עצם אחד — הוא הסיבה לנבואתם. לא ברור כיצד הוא הבין את הקביעה שלפיה "הנבואה לא תעלה הלאה משכל הפועל"; האם הוא התכוון שהנביאים אינם יכולים לראות בנבואתם מלאך העולה במעלתו על השכל הנבדל העשירי? האם כוונתו שהשכל הפועל הוא המקור הבלעדי לנבואה? האם סבר שריבוי המלאכים המתגלים מלמד שהשכל הפועל "מפצל" עצמו באיזשהו אופן? מכל מקום, מתשובתו של אבן רוקש עולה בבירור שהוא ייחס לאביו את הסברה, שלא רק שהתגלות המלאכים התרחשה במציאות החוץ-נפשית של הנביא, אלא שמלאכים אלו הם מלאכים 'ממש' ולא ייצוג כלשהו שלהם.¹⁸

אף כי הרמב"ם הבהיר מפורשות כי כל ראיית מלאך מתרחשת רק בדמיון, נראה שרבי בנימין הסתפק בהבנה פשטנית של ניסוחים שמהם עשוי בדרך כלשהי להשתמע שהנביאים ראו במציאות החיצונית את השכלים הנבדלים עצמם.¹⁹ הוא הודה כי לא נתקל בשאלה שהוא העלה באף חיבור שקרא ("גם לא ראיתיהו כתוב"),²⁰ אך אין ספק שאת תשובתה יכול היה להסיק מכתביהם של הרמב"ם עצמו וכן של רבים מתלמידיו.

ב) שאלתו השנייה מבקשת לברר "אם זה הנראה לנביא הוא עצם המלאך אם לא?"²¹ כלומר האם הנביאים הצליחו להשיג את מהותו של השכל הנבדל. הרמב"ם, כידוע, סבר שהשפע המגיע לנביאים מאפשר להם להשיג השגות שאינן פתוחות לפני ההכרה הרגילה,²² אך עם זאת הוא עמד על מגבלותיו של השכל בניסיונו להשכיל מושאים נקיים מחומר.²³ אבן רוקש הוציא גם הוא את מהות

18 מעניין להזכיר בנידון את הערתו של רבי שם טוב בן יוסף אבן שם טוב, שכתב בהקשר למראה נבואתו של אברהם את הדברים הבאים: "[...] ואם היו אלו [שלשת המלאכים = שלשה כוחות] חוץ לשכל, הכח השכלי לא יעבור בהשגת השכל הפועל אף כי כל הנביאים לפי דעת הרב השפע בא להם מהשכל וא"כ אי אפשר שיראה הנביא שלשה שכלים נבדלים אף כי ישיגם חוץ לשכל [...]" (ראה פירוש למורה הנבוכים, ח"ב, פמ"ב). על פי הסברו, גם אילו היינו מסכימים לדעה המוטעית שההתגלות הייתה מחוץ לנפש, לא ייתכן שיתגלו שלוש שכלים נבדלים, וזאת משום שהשכל האנושי אינו יכול להשיג מעבר לשכל הפועל. ראה למשל משנה תורה, הלכות יסודי התורה ב, ז ("ומעלה עשירית היא מעלת הצורה שנקראת אישים והם המלאכים המדברים עם הנביאים ונראים להם במראה הנבואה"); מורה הנבוכים, ח"ב, פ"ו "[...] השכלים הנפרדים שיראו לנביאים במראה הנבואה [...]".

20 שו"ת, עמ' 69, ש' 6.

21 שם, ש' 12-13.

22 ראה מורה הנבוכים, ח"ב, פל"ח.

23 ראה למשל שם, ח"ג, פ"ט.

השכלים הנבדלים אל מחוץ לתחומה של ההשגה האנושית: הנביאים מצליחים להשיג את מציאותם ואף עניינים שונים הקשורים לפעולתם — אך לא מעבר לכך.

ג) את השאלה השלישית והאחרונה הציג רבי בנימן כקשורה ישירות לזו שקדמה לה:

[...] אם יש שום הפרש בין ראיית מלאך למלאך, ר"ל המלאך של יהושע הנראה אליו בארץ ההיא שנא[מר] עליו 'הלנו אתה אם לצרינו', והשיבו המלאך 'אני שר צבא יי' עתה באתי', ובין מלאך אברהם אע"ה שנא[מר] עליו 'ויקרא אליו מלאך יי' מן השמים' וגו'? (שו"ת, עמ' 69, ש' 14-17).

לנביאים שונים מתגלים מלאכים בהופעות שונות — האחד קורא בקול, והאחר מחזיק חרב בידו; האם יש בכך כדי ללמד על הבדל במלאכים עצמם? זיקתן של שתי השאלות ברורה, שהרי אם אכן קיים הבדל עצמי בין המלאכים השונים, גם מהותם שונה.

נקל לראות כי יש כמה הנחות משותפות העומדות בבסיס שאלות א ו-ג. ראשית, רבי בנימן הניח שלשם "מלאך" יש באופן בלעדי — או לכל הפחות באופן עיקרי — משמעות של שכל נבדל. הוא התעלם מההסבר שהציג הרמב"ם, ולפיו מדובר בשם משותף בעל משמעויות רבות;²⁴ שנית, הוא סבר שהתגלות אותם המלאכים התרחשה במציאות החיצונית; ושלישית, הוא הניח שהנביאים רואים את המלאכים עצמם, כפי שהם. ראוי לשים לב לכך שכותרת חיבורו של אבן רוקש היא "השאלה והתשובה" — בלשון יחיד ולא רבים. הוא נקט לשון היחיד גם כשברור שהוא כיוון לכל השאלות.²⁵ אין ספק אפוא שקיים קשר בין השאלות וכן בין התשובות. דגשים ברוח דומה מאפיינים את דרכו של המחבר בהתייחסותו לשלוש השאלות.

היפוך התפקידים הבלתי־שכיח, היינו שהאב הוא זה המבקש מבנו שיוסיף לו לקח וחכמה, משקף ככל הנראה פערים בהשכלתם הפילוסופית: יש יסוד להניח, בעיקר על סמך אזהרותיו של אבן רוקש לאביו לבל יסבור שהנביאים רואים בנבואתם את השכלים הנבדלים עצמם, שרבי בנימן לא היה בעל ידיעות רחבות בתחומים העיוניים שבהם התעניין בנו. קיימת אפשרות שהוא היה מאותם רבנים אשר הערצתם לרמב"ם נבעה מהיכרות עם כתביו ההלכתיים, מבלי שהעמיקו חקר בהשקפותיו הפילוסופיות ומבלי שאמדו את ההשלכות הדתיות שעשויות לטמון השקפותיו.

תשובותיו של אבן רוקש מעידות כי הוא אימץ את תפיסתו של הרמב"ם ביחס למהות הנבואה ולמאפייניהם של הנביאים. הנבואה נתפסת כתופעה טבעית, שאפשרית רק למי שנולד עם דמיון מושלם ואשר עמל במהלך חייו להשגת

24 שם, ח"ב, פ"ו.

25 ראה שו"ת, עמ' 69, ש' 19-22.

שלמות שכלית ומוסרית. הוא סבר, כמו רבים מתלמידיו של הרמב"ם,²⁶ שמאפיינים אלה מאפשרים את קבלת השפע הנאצל מן השכל הפועל, שבזכותו מסוגל הנביא להשיג ידיעות עיוניות הנעולות בפני ההכרה הרגילה.²⁷ דוגמה לידע מסוג זה היא השגת מניינם של השכלים הנפרדים מחומר: בעקבות הרמב"ם, אבן רוֹקֵשׁ ייחס לאריסטו ("גדול הדור") את הניסיון להשיג את מניינם המדויק של השכלים הנבדלים, וטען כי שלא כמוהו, הצליח אברהם באמצעות מראה נבואה להוכיח בוודאות קיום של עשרה שכלים נבדלים.²⁸ נביא, על פי תפיסתו של בעל השו"ת, עדיף מחכם,²⁹ ויתרונו מתבטא אף בהשגה האינטואיטיבית של התוכן העיוני: בניגוד לתהליך הדיסקורסיבי, שבו מסיקים מסקנות לוגיות מהקדמות נתונות, ידיעה זו נקנית ללא זמן וללא מאמץ.³⁰

26 ראה פלקיריה, מורה המורה, עמ' 116; הנ"ל, ס' הנפש, ירושלים תש"ל, עמ' לא; רבי יוסף אבן כספי, משכיות כסף, ירושלים תשכ"א, עמ' 143; רבי משה גרבוני, ביאור למורה הנבוכים, ירושלים תשכ"א, מח ע"א; רבי יעקב אנטולי, מלמד התלמידים, לא ע"ב; רבי חנוך אלקונסטנטיני, מראות אלהים, ירושלים תשל"ו, עמ' 75–77. היו מקרב תלמידי הרמב"ם גם כאלו שלא קיבלו את הדעה שהנביאים מסוגלים להשיג מושכלות עיוניות בלי השגה מוקדמת של הסיבות המובילות אליהן (ראה למשל רבי יצחק אלבלג, תיקון דעות הפילוסופים, ירושלים תשל"ג, עמ' 73; רבי נסים ממרסיי, מעשה נסים, ירושלים תש"ס, עמ' 166).

27 ראה מורה הנבוכים, הקדמה (משל הברקים) וכן ח"ב, פל"ה.

28 ראה פורטי, השאלה, חלק א, עמ' 62–69.

29 ראה בנידון ח' קרייסל, "חכם ונביא במשנת הרמב"ם ובני חוגו", אשל באר-שבע ג (תשמ"ו), עמ' 149–169. על עליונות הנביא על פני החכם עמד הרמב"ם גם ב"משנה תורה": "[...] ובעת שתנוח עליו הרוח תתערב נפשו במעלת המלאכים הנקראים אישים ויהפך לאיש אחר ויבין בדעתו שאינו כמות שהיה אלא שנתעלה על מעלת שאר בני אדם החכמים כמו שנאמר בשאלו והתנבית עמם ונהפכת לאיש אחר" (הלכות יסודי התורה ז, א). רבי יעקב אנטולי סבר שאף שהנבואה מאמתת דברים שלא הושגו במופת — החכם עדיף מנביא, מפני שהחכמה היא הסיבה לנבואה ולא להפך (מלמד התלמידים, קנא ע"א). רלב"ג אימץ מעין גישת ביניים: הוא אמנם אישר שהנביאים משיגים בנבואתם ידיעות עיוניות, אך הוא הכחיש שידיעות אלה נעולות בפני אלו שהם רק חכמים. ההבדל בין הנביא לחכם אינו קשור לתוכן המושג כי אם "בקלות ההגעה בלבד, לפי שחכמת הנביא היא על הרוב יותר גדולה מחכמת החכם אשר איננו נביא" (ראה מלחמות השם, לייפציג 1866, עמ' 4). ההשגות העיוניות, להבדיל מההשגות העתידיות, מגיעות לנביא מתוקף היותו חכם ולא מתוקף היותו נביא. הרלב"ג הכחיש את הדעה שהנביאים משיגים ידיעות עיוניות ללא הקדמות (השגת מושכלות שניות ללא המושכלות הראשונות), שכן דעה זו טומנת בחובה הודאה בעליונות השגתם של החכמים על פני הנביאים (שהרי החכמים יודעים משהו שהנביאים אינם יודעים, קרי את הדרך המובילה למסקנה); במקרה כזה ידיעתם של הנביאים היתה ראויה להיקרא 'מחשבה' ולא 'ידיעה' (ראה שם, עמ' 100). הנביאים משיגים בנבואתם מושכלות עיוניות רק לאחר שהם השתלמו כבר בהקדמות ההכרחיות המובילות אליהן (טרם הנבואה). מעניין לציין שהרלב"ג העיד שהוא בעצמו השיג ידיעות עיוניות באמצעות חלומות: "וכבר יקרה לו למי שישים רב השתדלותו בהקיץ בקנין המושכלות שישתמש בשינה הרבה לעשות המושכלות השניות [...] וזה דבר קרה לנו הרבה, ובפרט בעת התבודדותנו בענינים העיוניים העמוקים, ונדמה לנו בחלומנו שנשאלנו מהמושכלות ההם, והשיבנו בהם דבר אמיתי [...]". (שם, עמ' 103).

30 ראה ע' ערן, "תפיסת ה'חדס' אצל הרמב"ם וריה"ל", טורא ד (1996), עמ' 117–146.

יחד עם זאת, אבן רוקש לא סבר שהיתרונות העיוניים שמהם נהנה הנביא כוללים את השגת מהותו של השכל הפועל: הכוח המדמה, בשל חומריותו וסופיותו, אינו יכול להשיג צורות נטולות חומר אלא רק לחקות אותן בהצגת דימויים גשמיים משתנים. לכוח המדמה אין כל התייחסות למהותם של עצמים, שכן לכך מוכשר באופן בלעדי השכל. אבן רוקש טוען שאילו הדמיון היה מסוגל להשיג את המהות, הייתה זהות בין פעולתו ובין פעולת השכל, ומשום כך כוח סופי זה היה דומה לשכל בנצחיותו:

כי אם יהיה מה שרואה הנביא ומשיג ברעיונו במראה הנבואה הוא עצם ומהות השכל הנפרד, הנה הרעיון עומד במעלת שכל האדם בפועל וכי פעולתו כפעולתו ויהיה קיומו כקיומו, לעד לא יכלה וזה לא יכלה. וזה שקר גמור, כי ביום כלות הגוף ביום ההוא אבדו עשתונותיו (שו"ת, עמ' 77, ש' 28-32).

חשוב להטעים שאבן רוקש מצמצם את שאלת אפשרות השגת מהותם של השכלים הנבדלים לכוח המדמה בלבד ('רעיון' = דמיון),³¹ ועל כן ברור שמבחינה פילוסופית התוצאה תהיה שלילתה הקטגורית של השגה שכזו. הטענות שהיא העלה מתייחסים רק לאפשרות השגת השכלים הנבדלים על ידי דמיונם של הנביאים, ואף כי אין הוא דן באפשרות השכל האנושי להפשיט מתוך הייצוגים הדמיוניים את מהותם של העצמים הרוחניים, משתמעת מדבריו תפיסה השוללת השגה שכזו.³²

המחבר נעזר גם בהגדרת האמת המקובלת בימי הביניים כדי לדחות את אפשרות השגת מהות הנבדל: לדימויים הגופניים שבהם משתמשים הנביאים כדי לתאר את המלאכים אין מקבילה במציאות החיצונית, היינו אין התאמה בין הייצוג "כמו שהוא בנפש" ובין מה שהוא אמור לייצג "מחוץ לנפש". לשכלים הנבדלים אין שייכות לחומר, ולכן למהות הגשמית שמדמים בה הנביאים את המלאכים אין כל אחיזה במציאות. העדר ההתאמה בין הציור הנפשי ובין מה שציור זה אמור לייצג מוכיח שתיאורי הנביאים אינם חושפים דבר ממהותם של העצמים הרוחניים.

אבן רוקש הרחיב את נמנעות השגת המהות לא רק ביחס לשכל הפועל אלא גם לגלגלים ולכוכבים: למרות היותם בעלי חומר (אף כי איננו כלה) הנביאים והפילוסופים מסוגלים לאפיין חלק מתכונותיהם ולגלות היבטים שונים הקשורים אליהם, אך לא מעבר לכך.

31 בהגות הניאופלטונית המונח 'רעיון' שימש כדי להביע דימוי הקשור להשגות החושיות.

32 לדין בשאלה האם תפיסה זו חלה גם על נבואת משה ראה פורטי, השאלה, חלק א, עמ' 103-102. על היחס שבין השכל והדמיון אצל אבן רוקש ראה שם, עמ' 34-36.

אף על פי שהמחבר לא עמד על כך במפורש, שלילת אפשרות השגת מהותו של השכל הפועל מניחה במובלע את שלילת אפשרות התאחדות שכל האדם עמו. סוגיית אפשרות ההתאחדות תפסה מקום נכבד בדיוניהם של הפילוסופים בימי הביניים, ואפשר לראות את השקפותיהם של אל־פאראבי ואבן רשד כמייצגות את שתי התפיסות המנוגדות בנידון. כידוע, לאל־פאראבי יוחס הטיעון³³ שמכיוון שהשכל מזדהה עם מושא השכלתו³⁴ ומכיוון שהאדם הוא יצור מיוחד, שיש התחלה לקיומו, אין אפשרות לשכל האנושי להשכיל על אמתתו את השכל הפועל ובכך להזדהות עמו;³⁵ השכל הפועל הוא עצם נצחי, ואילו השכל האנושי הוא עצם שהתהווה.³⁶ אילו השכל האנושי היה משכיל את מהות השכל הפועל הוא היה מתאחד עמו, ופירוש הדבר שהוא היה הופך מעצם מיוחד לעצם נצחי, מה שהדעת האריסטוטלית איננה סובלת.³⁷ עצם שיש התחלה לקיומו — בהכרח ייכחד.³⁸ על אף שאבן רשד הביע בחיבורו "הביאור הקצר למטפיזיקה" ספקות

33 דיווחיהם של אבן באג'ה ואבן טופייל מעלים את האפשרות שב"פירוש לאתיקה" הכחיש אל־פאראבי את הדעה, שאותה אישר בחיבוריו האחרים, שיש אפשרות לשכל האנושי להתמיד בקיומו לאחר המוות (ראה H. Davidson, *Alfarabi, Avicenna, and Averroes on Intellect: Their Cosmologies, Theories of the Active Intellect, and Theories of Human Intellect*, New York 1992, p. 71 [להלן: דיווידסון, אינטלקט]). אבן רשד כתב כי אל־פאראבי הכחיש בטיעונו גם את אפשרות דבקותו של שכל האדם בשכל הפועל (שם, עמ' 72).

34 בהתאם לתורת ההכרה האריסטוטלית, השכל בפועל מזדהה עם מושאיו (ראה אריסטו, ס' הנפש, ג, ה, 430a20). ראה גם מורה הנבוכים, ח"א, פס"ח. מעניין לציין שרחמן טען שאבן סינא דחה את ההנחה שהשכל מזדהה עם מושא השכלתו; אבן סינא ייחס תפיסה זו לפורפיריוס, ולא לאריסטו (בתוך *Avicenna, Avicenna's Psychology: An English Translation of Kitāb al-Najat, Book II, Chapter VI, With Historico-Philosophical Notes and Textual Improvements on the Cairo Edition*, Translated By F. Rahman, London 1952, p. 117 n1).

35 כבר אריסטו עצמו העלה את השאלה, לצערנו מבלי להכריע בעניין, האם עצמים נבדלים מחומר יכולים להיות מושגים בשכל האדם בעודו דבק בחומר (ראה ס' הנפש, ג, ז, 431b19–20).

36 אל־פאראבי התבסס על אלכסנדר מאפרודיסיאס, שטען שהשכל ההיולי שבכל אדם הווה ונפסד; מטענה זו גזר אל־פאראבי את הקביעה שאין ביכולתו של השכל להשכיל צורות מופשטות מחומר (ראה ש' פינס, "המקורות הפילוסופיים של 'מורה נבוכים'", בתוך הנ"ל [עורך], בין מחשבת ישראל למחשבת העמים, ירושלים תשל"ז, עמ' 124). פינס טען ש"קרוב לוודאי שהרמב"ם קיבל את מושג השכל ההיולי שהורו אלכסנדר ואל־פאראבי" (שם, עמ' 125).

37 אלכסנדר טען שאמנם השכל בפועל נתון לכיליון כאשר הוא משכיל דבר שבעצמו נתון לכיליון, אך כשהשכל משכיל אובייקטים נצחיים, הוא נהנה מאותה נצחיות (ראה S. Pines, "The Limitations of Human Knowledge According to Al-Farabi, ibn Bajja and Maimonides", in W.Z. Harvey and M. Idel (eds.), *Studies in the History of Jewish Thought: The Collected Works of Shlomo Pines*, Jerusalem 1997, Vol. V, p. 411).

38 הרמב"ם התיר לכאורה את המתח הקיים בין כלל זה לבין קביעתו שהעולם מיוחד אך נצחי ביחס לעתיד באמצעות החסבר שהעולם לא נתהווה לפי הסדר הטבעי, ושרצון האל הוא שיכול לקיים את העולם לנצח (ראה מורה הנבוכים, ח"ב, פכ"ז).

ביחס לאפשרות הדבקות עם השכל הפועל,³⁹ מיתר חיבוריו שבהם קיים דיון בשאלה זו עולה כי הוא אישר אותה;⁴⁰ הוא העלה טיעונים אשר לדעתו מצליחים להתגבר על הקושי שמציב הטיעון המיוחס לאל-פאראבי.⁴¹ אבן רוקש סבר שנוסף על השגת ידע תאורטי, המעלה הנבואית מאפשרת לבעליה את היכולת לחזות מראש את התרחשותם של אירועים. התנסחותו הלקונית של המחבר ביחס להיבט זה עשויה ללמד שעם כל הדגשתו את מרכזיות הדמיון בחווייה הנבואית, הוא בכל זאת ראה בממד האינטלקטואלי את עיקר תוכנה: התוכן המטפיזי, ולא ראיית העתידות, הוא המרכיב המהותי בנבואה. אחד מהטעמים לכך הוא שראיית עתידות מתייחסת באופן עיקרי לדמיון ולא לשכל. היכולת לחלום חלומות צודקים אינה נחלתם הבלעדית של הנביאים; שותפים ליכולת זו גם אנשים הנעדרים שלמות שכלית.⁴² בעל השו"ת הדגיש את המשמעות הנטורליסטית שיש ליחס לשם "מלאך": כל 'כוח' בעולם המבצע 'שליחות', היינו כל דבר שעושה פעולה מסוימת, ראוי להיקרא 'מלאך'. מכיוון שכל מלאך אחראי על פעולה אחת מוגדרת ומוגבלת

39 הוא טען שאילו אכן השכל האנושי היה מצליח להודות עם השכל הפועל (באמצעות השכלת מהותו), הדבר היה גורם לזהות בלתי-אפשרית בין הסיבה למסובב (ראה דיווידסון, אינטלקט, עמ' 324–325).

40 ראה שם, עמ' 338.

41 בחלק מחיבוריו הניח אבן רשד שהשכל ההיולי הוא עצם נצחי. באחד מחיבוריו הוא טען שאפילו אם נניח, כפי שעשה אלכסנדר, שהשכל ההיולי הוא הכנה בלבד — עדיין אפשר לקבוע שהדבקות אפשרית, שהרי אין הכרח לראות בו דבר מחודש (שם, עמ' 328–329); השווה רבי הלל בן שמואל מורונו, תגמולי הנפש, ירושלים תשמ"א, עמ' 90). בחיבור אחר טען אבן רשד שאף שהשכל ההיולי מחודש — הוא מקבל את נצחיותו מנצחיות השכל הפועל וכך מצליח איכשהו לחמוק מחוסר האפשרות של הפיכה ממחודש לנצחי (ראה דיווידסון, אינטלקט, עמ' 328–329). אבן רשד עצמו לא היה עקבי במיוחד בתפיסתו את השכל ההיולי, וב"פירוש הארוך לספר הנפש" הוא טען שמי שתופס את השכל ההיולי כהכנה בלבד אינו יכול להתגבר על הטיעון המיוחס לאל-פאראבי. בפירושו זה, שגרסתו העברית הופיעה רק בסוף המאה החמש-עשרה, התוודה אבן רשד שבצעיורו הוא הסתמך יתר על המידה על המפרשים האריסטוטליים (ובעיקר על אבן באג'ה), ועל כן הוא הוטעה. "הביאור הארוך" סותר את עמדתם של אלכסנדר ואבן באג'ה ומאמץ את עמדת תמיסטיס (כפי שהבינה אבן רשד): השכל החומרי נתפס כעצם רוחני נצחי אחד, הממוקם בדרגה אחת מתחת לשכל הפועל בהייררכיה של הגופים הנקיים מחומר; השכל החומרי הוא למעשה השכל הכללי של כל האנושות. ב"אגרת על אפשרות הדבקות" (חיבור המיוחס לאבן רשד), זקף המחבר לזכות אל-פאראבי את מה שהוא כינה הטיעון החזק ביותר כנגד אפשרות הדבקות. לפי טיעון זה, אם אכן השכל האנושי היה יכול להשכיל את השכל הפועל, הייתה נגזרת ההנחה שלשכל האנושי יש יכולת להשיג את צורותיהם של שני דברים השונים לגמרי בטבעם — עצמים רוחניים ועצמים חומריים כאחד. גם לקושי זה ניתן פתרון, וזאת בהבחנת התקופות השונות בחיי האדם שבהן הוא משיג את שני מיני הצורות הללו (ראה דיווידסון, אינטלקט, עמ' 329–330).

42 על אף האמור, חשוב לזכור שהרמב"ם קבע ש"אין הנביא עומד לנו אלא להודיענו דברים העתידיים להיות בעולם" (משנה תורה, הלכות יסודי התורה י, ג).

"(אין מלאך אחד עושה שתי שליחויות ולא שני מלאכים שליחות אחת)",⁴³ ריבוי מלאכים בנבואה מחייב לייחס לכל אחד מהם תכלית שונה. כך יש להבין תיאורי נבואה שונים, כגון התגלות שלושת המלאכים לאברהם. מכיוון שאברהם היה צפוי להתבשר בשלוש בשורות, 'נבראו' לו בדמיונו שלוש צורות, ולכל אחת מהן ייעוד שונה. מספר המלאכים או "הצורות הברואות" שרואה הנביא בדמיונו אינו מלמד על ריבוי כלשהו בשכל הפועל, שהוא מקור השפע הנבואי; אמרת חז"ל שהובאה לעיל קובעת בהקשרה הפילוסופי שרק מספר הבשורות שבהן על הנביא להתבשר יקבע כמה מלאכים יתגלו אליו. בהשפעת השפע המתקבל על הכוח המדמה, הנביא רואה דימויים גשמיים עזים, שמאחוריהם מסתרות ידיעות עיוניות או רמזים על מאורעות עתידיים. הייצוגים הגשמיים שמייצר הדמיון בעת הנבואה הם המלאכים, שעליהם הנביאים מעידים שראו מדברים עמם:

ואז ידמו לו דמיונים והמשלים [...] ונקראים מלאכים ושלוחים הכחות ההם הנראות בתוך המראה ההיא וחושב כי האיש או האנשים ההם אשר רואה מדברים כי הוא מלאך או מלאכים ממש, שלוחים אליו מאת האל ב"ה, וזה בכח דמיונו לדמות דברים גשמיים (שו"ת, עמ' 76, ש' 18–23).

אבן רוקש הזהיר את אביו מפני הסברה ההמונית המוטעית הגורסת שהנביאים רואים בנבואתם "מלאכים ממש":

ואף כי אמת הוא כי מלאכי יי' הם, שלוחים מאתו ית', כי בשפע אלהי ובסתתו הכל הוא בא, להראות לעבדיו הנביאים פלאותיו, אבל צריך לשמור מלהבין כי אותו אשר רואה הנביא בדמיונו שהוא עצם השכל הנבדל ההוא (שו"ת, עמ' 76–77, ש' 24–27).

אף כי על צד הרחבת הלשון אכן אפשר לכנות את הדימויים שמייצר דמיון הנביא בשם 'מלאכים', המחשבה שהנביא רואה את השכלים הנבדלים עצמם מתעלמת הן ממאפייניהם המהותיים של העצמים חסרי חומר אלו והן ממגבלותיו של הדמיון, שאינו יכול אלא להציג דימויים המשווים לכל מושאיו תבנית גופנית. בשו"ת חוזר ומופיע ההסבר שהנבואה מותאמת לעולמו הפרטי של החווה אותה.⁴⁴ לכל נביא יש רקע, אופי והרגלים שונים, ואלה משפיעים באופן מכריע על הדרך שבה המראות נגלים לו וכן על תוכנם. נדמה שבמובאה הבאה מסכם אבן רוקש היטב את הרעיון שהנבואה היא תבנית נוף הנביא:

43 בראשית רבה נ, ב.

44 ראה מורה הנבוכים, ח"ב, פל"ו; הרמב"ם ותלמידיו הסבירו שהנבואה מתאימה לאופי הנביא, לדאגותיו ולענייני היום-יום שלו, כשם שהחולם בלילה חולם על דברים שהוא היה עוסק בהם במהלך היום (ראה למשל אנטולי, מלמד התלמידים, יז ע"א). כבר חז"ל רמזו על כך, כפי שניתן ללמוד ממאמר המובא בשמו של רבי יונתן ביחס לחלומות — "אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו" (ברכות נה ע"ב).

כבר ידע כי הנבואה תבוא ממקום אחד קדוש ותשתנה במקומות אשר תפול שם לפי הכנותיה וכפי השגת המשיג. וגם לפי ענין מחשבת הנביא ועסקיו והשתדלותיו (שו"ת, עמ' 120, ש' 14-16).

השכל הפועל הוא עצם אחד והשפע המואצל ממנו אינו משתנה; מה שמשנתנה הוא הדרך שבה כל נביא חווה את ההשפעה שמעורר שפע זה בשכלו ובדמיונו: אברהם, שהיה "עושה כבוד לכל העולם", דימה שהוא מארח שלושה מלאכים עוברי אורח שעברו ממול לאוהליו; ליהושע, איש מלחמה, נגלה מלאך אחוז חרב; ואילו ליעקב, שהיה שרוי בפחד ממעללי עשו, נגלה מלאך הרוצה להכניעו בהתאבקות. החזות הגשמית שלובשות הצורות הנראות לנביאים מעידות אך ורק על תכונתו של הכוח המדמה ולא על טבעו של השכל הפועל. השכל הפועל הוא עצם רוחני, ואין לחשוב שכוח גופני יכול לייצגו נאמנה. הדמיון אינו יכול להימלט מהצגת דימויים גשמיים, ובשעת הנבואה הוא פועל ביתר שאת, שכן הוא מושפע משפע בלתי שגרתי שנאצל עליו (ועל אחת כמה וכמה כאשר מדובר בחלום, אִרְאֹז החושים שובתים מפעולתם, וממשלתו של השכל רפויה). שלמות הכוח המדמה היא אחד מן הגורמים המבחינים בין מעלות הנביאים, ויש לכך השלכות גם ביחס לאופי החזיונות שבהם הם חווים: כך למשל לוט, שדמיונו היה רחוק משלמות, היה נתון בלחץ לאורך כל נבואתו, ונגלו אליו דמויות של מלאכים מפחידים; אברהם, לעומתו, "בתמימות ויישוב כוחו [...] נדמו אליו כאנשים הנהוגים תמיד"⁴⁵. ככל ששלמותו הכללית של הנביא גדולה יותר, כך חזיונותיו יהיו צלולים יותר ופנטסטיים פחות.

אימוצו הגורף של אבן רוקש את ההנחה המיימונית, שלפיה כל ראיית מלאך מתרחשת בדמיונו של הנביא, אינו מאפיין את טיפולו בסיפור עקדת יצחק. הוא נקט בלשון זהירה והעדיף (לפחות מבחינה אקזוטריית) לנקוט בפרשנות המתונה: כל פעולות ההכנה של אברהם לקראת העקדה התרחשו בפועל, כולל הנפתו את המאכלת, ורק התגלות המלאך אליו התרחשה בדמיונו.

והנה אברהם כשנאמר לו בנבואה שיעלה בנו לעולה והוא האמין בנבואה והלך למקום שהוא עם בנו, וכשרצה לשוחטו ותפול עליו הנבואה שלא יעשה לו מאומה ואז בטלו הרגשותיו ולא שחטו, כי חסו על יצחק מן השמים [...] (שו"ת, עמ' 120, ש' 16-19).

כידוע, נחלקו חלק מתלמידי הרמב"ם בשאלה האם התכוון רבם לכך שכל סיפור העקדה, כולל הכנותיו של אברהם והליכתו בדרך שלושה ימים, התרחש במראה הנבואה, או שמא רק דיבור המלאך אליו (ואילו כל היתר — כולל עקדתו את

יצחק והנפתו את המאכלת — התרחשו במציאות החיצונית).⁴⁶ באשר לציורי האל את אברהם לשחוט את בנו ודיבור המלאך אליו — נראה שאין הרבה מקום לספק שכוונת הרמב"ם הייתה שמדובר בפרי דמיונו של אברהם; הקושי הוא כיצד לשלב בין הפעולות הפיזיות שביצע אברהם לקראת העקדה ובמהלכה לבין החוויה הנבואית עצמה.⁴⁷ מחברנו טען שפירושו־שלו משקף "אמונה יותר ישרה ואמתית משנאמין שהכל היה במראה הנבואה, ר"ל אף הליכתו לשחוט את בנו וכל הפעולה היא".⁴⁸ ייתכן שהמחבר ביקש לרמוז לקוראיו הקשובים, שדעה זו אינה לגמרי משקפת את תפיסתו האישית, שכן הוא הוסיף שקיימים 'סודות' ביחס לעקדה שאין הוא יכול לבטאם על הכתב.

אבן רוקש הקדיש בחיבורו דיון עצמאי לבירור ייחוד מעלתו הנבואית של משה.⁴⁹ הוא סבר כי שלא כמו יתר הנביאים, משה זכה ש"שפעי השכינה" נדבק בו "ומזהיר עליו תמיד".⁵⁰ תכונה זו, היינו יכולתו של משה להתנבא בכל עת שחפץ,⁵¹ נראתה למחבר כמבטאת באופן מובהק את ייחוד דרגת נבואתו: הוא העדיף לשים את הדגש רק על התמדתה של היכולת הנבואית ולא על תוכן השגתו הנעלה של משה או על חוסר שימושו בכוחו המדמה. משה יצר חיץ בין חייו הרוחניים לחייו המעשיים רק למען הנהגת העם; בעבור יתר המשכילים חיץ זה הכרחי: לאורך חלקים רבים בחיבורו הדגיש אבן רוקש את הניתוק שחייב איש המעלה להנהיג בין פעולת העיון ובין הדאגה לצורכי הגוף; אם ברצונו להשיג את המושכלות "על התמימות", עליו להשתדל להבדיל "נפשו וכל מחשבתו מהמורגש ויפשוט מעליו כל מוגשם הפשטה גמורה";⁵² ערבוב התחומים יגרום להשגה חסרה ומשובשת ויעכב את התפתחותו העיונית. את מאבקו של יעקב עם המלאך, למשל, פירש המחבר כביטוי לרצונו להעניק לשכלו העיוני עצמאות משכלו המעשי.⁵³

אבן רוקש אימץ את תפיסתו של הרמב"ם גם ביחס להנהגת המידות: כל נטייה

46 נדמה כי ההוגים אשר אחזו באחת משתי הפרשנויות שהזכרנו יכלו לטעון שהם שואבים את ביסוסם מ"מורה הנבוכים".

47 ראה ש' רגב, "מדרגת נבואתו של אברהם על פי רמב"ם, אברבנאל ור' אליעזר אשכנזי", בתוך מ' חלמיש, ח' כשר וי' סילמן (עורכים), אברהם אבי המאמינים: דמותו בראי ההגות לדורותיה, רמת גן תשס"ג, עמ' 180; קרייסל, נבואה, עמ' 284–285; פורטי, השאלה, חלק א, עמ' 90–92.

48 שו"ת, עמ' 120, ש' 22–23.

49 ראה פורטי, השאלה, חלק א, עמ' 101–107.

50 שו"ת, עמ' 127, ש' 125–126.

51 יכולתו הייחודית של משה להתנבא באופן מתמיד נמנתה אצל הרמב"ם כהבדל הרביעי שבין נבואת משה לבין נבואת יתר הנביאים (ראה הקדמה לפרק חלק, תל-אביב תש"ח, עמ' קמ; וכן משנה תורה, הלכות יסודי התורה ז, 1).

52 שו"ת, עמ' 126, ש' 93–94.

53 ראה פורטי, השאלה, חלק א, עמ' 77–82.

אל אחד מהקצוות היא מגונה ומהווה "פחיתות" אשר פוגמת בשלמות המוסרית, וזו בתורה פוגמת במעלה הנבואית שאותה ישיג הנביא. עמדתו של הרמב"ם ביחס לאקטואליות של תופעת הנבואה נפלה כנראה על און קשבת ועל קרקע פורייה אצל אבן רוקש.⁵⁴ הוגה זה, אשר הסתמך על רבו באופן נרחב ביחס להבנת התהליך הנבואי, התנסה בחיבורו לא רק כמי ששואף להשראה אלוהית, אלא גם כמי שהשיג וחווה בפועל חוויה נבואית כלשהי. בפרק יב, לאחר שדן בהיבטים שונים הכלולים במעשה בראשית, הוא ניגש למעין סיכום של דיון זה, אלא שהפעם הוא חרג מסגנון הכתיבה שאפיין את חיבורו ועבר לכתיבה מחזורת, המתבססת על דימויים השאובים מעולם המקרא; מאחורי דימויים אלו מסתתר למעשה תיאור פילוסופי של מבנה העולם כולו. הדבר המעניין בפרק זה, פרט לכך שמתאפשר לנו להעריך את כישרון הכתיבה של המחבר, הוא העובדה שהדברים מוצגים כנובעים מחוויה נבואית. חוויה נבואית זו מורכבת מכמה שלבים, שבמהלכם נגלים אליו האל והשכל הפועל אשר פורסים לפניו את מבנה המציאות. מתיאורו המפורט (ומעוד כמה הערות המפורזות בחיבורו),⁵⁵ מתקבל הרושם שאבן רוקש לא רק שאף להגיע למעלה נבואית אלא הוא אף סבר שהשיגה בפועל. אמנם גילוי עצמי שכזה הוא בהחלט דבר בלתי שכיח בנוף חיבורי הפילוסופים בימי הביניים, אולם יש לזכור שהתפיסה המיימונית הפקיעה את הנבואה מתחום העל-טבעי והפכה אותה, לפחות בתאוריה, לתופעה הנמצאת בהישג ידו של האדם. אבן רוקש בהחלט ראה עצמו משכיל והוגה שהצליח לחדור אל "סודות הנבואה", כלשונו, ואף שניתן להתפלא על עדותו המפתיעה, לא ניתן להתכחש לשאיפה הכנה המסתתרת בה — לעלות ולהשיג את המעלה האנושית הרמה ביותר.

אבן רוקש ראה עצמו תלמיד נאמן של הרמב"ם, ובהחלט ראוי להתייחס אליו כאל הוגה המשתייך למסורת הפילוסופית המיימונית. ראיתו את חיי העיון כתכלית החיים הדתיים, זיהויו את השכל שיצא אל הפועל כחלק הנפשי הזוכה להישארות, קבלתו את ההנחה שההשגחה הפרטית תלויה בהשכלה, החלתו את ההרמנויטיקה האלגורית-פילוסופית על פסוקי המקרא ומאמרי חז"ל — כל אלה ועוד מעידים על הפנמתו את ההשקפות שהנחיל הרמב"ם ואשר נשנו ופותחו בקרב ממשיכיו. "מורה הנבוכים", שבו הוא השתמש על שני תרגומיו, הוא בבחינת בריח-התיכון שעליו נשענים כל הדיונים שאבן רוקש פיתח בשו"ת.⁵⁶ הנושא היחיד שבו אפשר להרגיש יחס ביקורתי כלפי הרמב"ם מתבטא בפירושו של מחברנו לתהליך הבריאה; נדמה כי העובדה שהסברים לתהליך

54 ראה קרייסל, התשובה, עמ' 443. מעניין לציין, שגם בניסוח שאלות רבי בנימן ניתן למצוא עדות להתעניינותו של בנו בנושא הנבואה ("ויש לי לשאול מנועם ציורך והשגחתך בנבואות [...] שו"ת, עמ' 69, ש' 5).

55 ראה פורטי, השאלה, חלק א, עמ' 108-109.

56 אבן רוקש הזכיר את הרמב"ם יותר מארבעים וחמש פעמים בחיבורו.

הבריאה מבוססים על דרישת המילים המופיעות בתורה הקלה עליו להציג פרשנות יצירתית משלו (מכיוון ששערי הפירוש לעולם נותרים פתוחים – קל יותר לעבור בהם). על אף היחס הביקורתי שגילה אבן רוקש כלפי פירוש הרמב"ם לסיפור הבריאה, אין ספק כי גם בנושא זה הוא התבסס עליו רבות. הוא הפנה את קוראיו למורה הנבוכים, חלק ב, פרק ל, וקבע ש"מי שאין לו עיון בפרק ההתחלה אין לו חלק ונחלה בכל זה שאני מדבר".⁵⁷ הוא אמנם קיבל את תפיסתו הכללית של הרמב"ם, אולם חלק על פירושו לבראשית פרק א, פסוקים א–ב:

(א) לפי הבנתו של אבן רוקש, הרמב"ם פירש את מילת 'השמים' כמציינת רק את הגלגל החיצון; מחברנו דחה פירוש זה וטען שנכללים בה כל תשעת הגלגלים.⁵⁸

(ב) אבן רוקש חלק על ההבחנה שיצר הרמב"ם בין 'השמים' (בראשית א, א) ל'רקיע' (בראשית א, ח).⁵⁹ אף שמהסבריו של הרמב"ם אפשר להסיק שהרקיע הוא אזור מסוים באטמוספירה,⁶⁰ מחברנו יחס לו פירוש שלפיו הרקיע בא לציין את שמונת הגלגלים המוקפים בגלגל החיצון.⁶¹ על פי פירושו-שלו, הרקיע המוזכר בבראשית א, ח זהה לשמים המוזכרים בבראשית א, א, ובשניהם הכוונה לתשעת הגלגלים.⁶²

(ג) כידוע, הרמב"ם פירש את "הארץ" הנזכרת בבראשית א, א כשם משותף הנאמר באופן כללי על ארבעת היסודות וטען שהתורה עברה לביאור פרטני של היסודות הללו בפסוק ב ("והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים").⁶³ אבן רוקש הסכים עמו

57 שו"ת, עמ' 97, ש' 112–113.

58 שם, עמ' 96, ש' 87–88. זו הייתה כנראה דעתו של הרמב"ם עצמו (ראה ש' קליין–ברסלבי, פירוש הרמב"ם לסיפור בריאת העולם, ירושלים תשמ"ה, עמ' 131–133 [להלן: קליין–ברסלבי, בריאה]). ייתכן מאוד שאבן רוקש התבסס על מורה הנבוכים, ח"א, פ"ע, שם הביטוי "רוכב שמים" (דברים לג, כו) פורש כמתייחס לגלגל המקיף את כל יתר הגלגלים. היו הוגים, כדוגמת רבי נסים ממרסי (ראה מעשה נסים, עמ' 216) ורבי משה גרבוני (ראה ביאור למורה הנבוכים, דף לט ע"א) שסברו שהרמב"ם התכוון גם לשכלים הנבדלים. פירוש שכזה טומן בחובו את ההנחה שסיפור הבריאה שייך לא רק לתחומו של מדע הפיזיקה אלא גם למטפיזיקה.

59 ראה מורה הנבוכים, ח"ב, פ"ל.

60 ראה א' רביצקי, "ספר המטאורולוגיקה לאריסטו ודרכי הפרשנות המיימונית למעשה בראשית", בתוך מ' אידל, א' שביד וז' הרוי (עורכים), ספר היובל לשלמה פינס במלאת לו שמונים שנה (מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, ט), ירושלים תש"ן, חלק ב, עמ' 232. פרטני 'מורה הנבוכים' נחלקו בשאלה האם הרקיע הוא האזור שבו האוויר מתערב עם אדים חמים ולחים, או שמא הרקיע הוא האזור שבו האוויר מתערב עם אדים קרים ולחים (ראה קליין–ברסלבי, בריאה, עמ' 160–168). גם הראב"ע פירש את הרקיע כוהה עם האוויר (ראה פירוש בראשית א, ו).

61 מעניין לציין שהפירוש שייחס אבן רוקש לרמב"ם דומה מאד לפירוש שהציע הרמב"ן בשם עצמו (ראה פירוש לתורה, בראשית א, ח).

62 ראה שו"ת, עמ' 96, ש' 87–97.

63 ראה מורה הנבוכים, ח"ב, פ"ל.

ש"הארץ" בפסוק הראשון אכן רומזת לכל ארבעת היסודות, אך הוא חלק עליו בזיהויו את המילים הנזכרות בפסוק ב עם היסודות הללו: (1) הוא דחה את הראיות הטקסטואליות שהביא הרמב"ם לאישוש הזיהוי בין החושך ליסוד האש;⁶⁴ כמו כן, הוא טען שהחושך אינו מאפיין את האש באופן בלעדי, שכן כל היסודות חשוכים בטבעם, ורק בזכות אור חיצוני העובר דרכם הם זוכים להיהפך לבעלי אור.⁶⁵ לפי פירושו של מחברנו, החושך רומז להעדר;⁶⁶ (2) אבן רוקש טען שהזיהוי של הרמב"ם את הרוח עם יסוד האוויר מוטעה: האסמכתאות המקראיות שהוא הביא לביסוס פירושו⁶⁷ אינן מתייחסות לאוויר כי אם לרוח המנשבת (ואריסטו הלוא הבחין בין שתי התופעות המטאורולוגיות הללו).⁶⁸ כמו כן, אין זה נכון, לפי מחברנו, שהרוח תמיד מיוחסת לאל במקרא, שכן "האש מיוחדת לבורא בהרבה מקומות ויותר מן הרוח".⁶⁹ לפי פירושו, "רוח אלוהים" רומז לאל; (3) אבן רוקש טען, בניגוד לרמב"ם, של"הארץ" בשני הפסוקים הראשונים של ספר בראשית יש משמעות זהה: בשניהם הכוונה לארבעת היסודות.⁷⁰

הביקורת החריפה ביותר שמתח מחברנו הייתה שמורה למי שנחשב בעיני הוגים רבים בימי הביניים כמפרש מוסמך לדעת המורה — רבי שמואל אבן תבון. על אף שניכרת התבססות ברורה על פירושים שונים שלו,⁷¹ הוא זלזל בחקירתו בסוגיית היקוות המים וטען שהיא מעידה על חוסר הבנה בסיסית ביחס למה שהתורה ביקשה ללמד בעניין זה.⁷² הוא חלק על פירושו למים שמעל ומתחת לרקיע (בראשית א, ו-ז) וכן לפירושו למחלוקת בין רבי יוחנן לרבי חנינא בשאלה "אימתי נבראו המלאכים" (בראשית רבה א, ג).⁷³ הוא דחה גם את הסבריו של הרשב"ת לחלק מדעותיו של הרמב"ם, וייתכן מאוד שיש לראות בהעדפתו את תרגום אחריו ל"מורה הנבוכים" ביטוי ליחס השלילי הנזכר. כידוע, האסכולה

64 ראה שו"ת, עמ' 92-93, ש' 4-27.

65 שם, עמ' 93, ש' 28-31. ראוי לשים לב לעובדה שהרמב"ם עצמו טען שהחושך הוא "טבע מציאות העולם התחתון כלו" (מורה הנבוכים, ח"ב, פ"ל); כמו כן, מהסבריו אפשר היה להניח כי דווקא יסוד האש, הקרוב ביותר אל גלגל הירח, הוא היסוד הפחות חשוך מבין הארבעה (על סמך הסבריו שם, ח"א, פ"ב, לפיהם ככל שהגופים קרובים אל מרכז הארץ, כך אורם עמום).

66 שו"ת, עמ' 95, ש' 66. על ההעדר ראה אריסטו, פיזיקה, ספר א, 7-9 וכן מורה הנבוכים, ח"א, פי"ז.

67 ראה מורה הנבוכים, ח"ב, פ"ל.

68 שו"ת, עמ' 93, ש' 32-36.

69 שם, ש' 36-37.

70 שם, עמ' 94, ש' 42-56. לפי הרמב"ם, בבראשית א, ב "הארץ" רומזת רק ליסוד העפר.

71 בעיקר בתחום "מעשה מרכבה" (ראה פורטי, השאלה, חלק ב, עמ' כא).

72 ראה שם, עמ' כב.

73 שם, עמ' כה.

המיימונית הרדיקלית בפרובנס הושפעה עמוקות מהרשב"ת ולא ברור אם הסתייגותו של בעל השו"ת ממנו נבעה מעצם הרדיקליות או מפומביותה. באחת מהערותיו בחיבור, כפי שכבר צוין, רמז אבן רוקש על הנזק שנגרם למאמץ הפילוסופי בעקבות מתן דרור להשקפות שראוי היה להצניען ולהשאירן מנת חלקם של חוגי משכילים בלבד.⁷⁴ הרושם הכללי הוא שבתחומים מסוימים אבן רוקש החזיק בהשקפות מתונות יותר מאשר הרשב"ת וממשיכי דרכו, הן ביחס לאופן שבו יש לפרש את השקפותיו הכמוסות של הרמב"ם והן ביחס להגבלת פרסומה ברבים של הפרשנות הפילוסופית. עם זאת, העובדה שבסוגיות רבות הוא נמנע מלבטא בצורה מפורשת את עמדתו מקשה להעריך במדויק אם אכן האופי הרדיקלי שאפיין את התרבות המיימונית בדרום-צרפת לא דבק גם בו; בהחלט אפשר למצוא התאמה בכל הקשור להחלתה המקיפה של הפרשנות האלגורית על סיפורי המקרא ועל אגדות חז"ל. ייתכן מאד שהעובדה שהנמען הראשי של חיבורו היה אביו, אשר מידת השכלתו הפילוסופית ויחסו כלפי המחקר העיוני אינם ברורים כל צורכם, גרמה לו להתבטא בצורה מאופקת יחסית. למרות זאת, ניתן להבחין אצלו באימוץ של גישה רציונליסטית קיצונית לפחות בשני עניינים: השגחה ונסים. אף על פי שהוא לא ייחד לכך דיון עצמאי, ככל הנראה סבר (כמו רשב"ת), שמהשגחה אמיתית ומלאה נהנה רק המשכיל אשר לאחר מותו נפשו מתאחדת עם השכל הפועל; לפי השקפה זו, אין כל ביטוי ממשי להשגחה אישית בעולם הפיזי.⁷⁵ כמו כן, הוא רמז לכך שיש לפרש את נס קריעת ים סוף באופן אלגורי, ולפיו הים מסמל ככל הנראה את התאוות, ובני ישראל מסמלים את השכל.⁷⁶

כדרכו של הרמב"ם ב"מורה הנבוכים", גם אבן רוקש ניסה בחיבורו להלך בזהירות "בין הטיפות", בגבול הצר המפריד בין גילוי ובין הסתרה; אולם השו"ת לא נועד באופן עיקרי לקוראים בעלי ידע פילוסופי רחב. אף כי ניתן למצוא פה ושם "סודות" שגילה אבן רוקש הנעדרים זיקה ישירה לשאלות אביו,⁷⁷ נכון יהיה לומר שבאופן כללי הדברים שהוא חש צורך לגלותם נחשבו בעיניו הכרחיים לעקירת השקפות שגויות שייתכן שאביו החזיק בהן.

חיבורו של אבן רוקש טומן בחובו ערך רב. אמנם מדובר ביצירה שהחידושים בה מועטים יחסית, אך מובן שאין בכך כדי לגרוע מייחודה. הכלל שהניחו חז"ל, ולפיו "אין שני נביאים מתנבאין בסגנון אחד",⁷⁸ יפה גם ביחס לאופנים שבהם כל הוגה מביע את דעותיו; גם אם השקפות מסוימות חוזרות ונשנות בקרב אלו המשתייכים לאותה מסורת פילוסופית — כישוריו האישיים ונטיות לבו של כל

74 ראה לעיל, הע' 14.

75 ראה פורטי, השאלה, חלק ב, עמ' כא-כב.

76 ראה שם, חלק א, עמ' 76-77.

77 הכוונה בעיקר לפירושו לפסוקים הקשורים ל"מעשה בראשית" ול"מעשה מרכבה".

78 סנהדרין פט ע"א.

הוגה משתקפים בכתביו, ובהם נעוץ הייחוד. בפרפרזה על דברי הרמב"ם ניתן לומר כי "לכל מחבר דבר אחד מיוחד בו, כאלו לשון האיש ההוא כן תביאהו לדבר הביטוי המיוחד בו למי שיבינהו".⁷⁹ אף כי אפשר למצוא בשו"ת רעיונות שנוסחו בבהירות כבר בחיבורים קדומים יותר, הדרך שבה הוא הציגם וההיבטים השונים שהוא בחר להדגיש תורמים להעשרת ידיעותינו — הן על עצם הסוגיות הנידונות, הן על הבנתנו את מקורותיו והן על המאחד והמייחד אותו ביחס לקודמיו ולבאים אחריו. מעבר לעובדה שעיון בו מאפשר לנו לגאול מסמך מרתק שעמד זמן רב ככלי שאין בו חפץ, השו"ת מרחיב את ידיעותינו ביחס לרוח התקופה ולאופן שבו התקבלה הפילוסופיה המיימונית (ומאמר "מורה הנבוכים" בפרט) בספרד של תחילת המאה הארבע-עשרה; נחשפת לפנינו דמותו של הוגה המחויב לחלוטין למסורת הפילוסופית שהנחיל הרמב"ם אך מסתייג מפרשנותה התבונית. נוצרת הזדמנות להבין כיצד פורשו השקפות הרמב"ם בעיניו של פילוסוף, שייתכן שהיה בתחילת הכשרתו העיונית ושלא עמד במרכז הבמה של חיי הרוח של תקופתו.

*

כפי שכבר צוין, איננו יודעים כמעט דבר על חייו של אבן רוקש. עובדה זו חלה אמנם על חייו הפיזיים, אך בכל הקשור לעולמו הפנימי — מידת היכרותנו עמו תלויה במידה רבה בנו. חיבורו מאפשר לנו להבין מה היו שאיפותיו וחששותיו, באיזה עולם מושגים הוא השתמש כדי לבטא את שרעפיו, מי היו מקורות ההשפעה העיקריים שלו וכיצד באלה. אבן רוקש, שספק אם זיכרון שמו היה נשמר לולא סיבב השם יתברך סיבות שגרמו לחיבורו לשרוד כשבע מאות שנה, לא זכה להטביע חותם עיוני על בני תקופתו. תשומת הלב המועטה שייחדו לו חוקרי מחשבת ישראל הקשתה על חשיפת חיבורו לקהל רחב יותר של קוראים המתעניינים בתחום; "אין לך אדם שאין לו שעה, ואין לך דבר שאין לו מקום" קבעו חכמינו ז"ל,⁸⁰ ואכן ניצבת לפנינו כיום ההזדמנות להחיות מחדש יצירה שדרכה משתקפים חיי הרוח של יוצרה, שללא ספק קיננה בלבו התקווה שגם דורות מאוחרים יגלו עניין בה ובעולמו הרעיוני. חיבורו הוא בבחינת "קול קורא" שמקורו בעבר הרחוק, המבקש מאתנו כיום להבטיח את המשך הדהודו גם בעתיד. כתבים רבים מאוצר המחשבה של עמנו, המעלים אבק על מדפיהם של ספריות בעולם, ממתינים לגאולת הקוראים, ואף כי לא עלינו המלאכה לגמור — אין לנו בני חורין להתבטל ממנה.

79 ראה מורה הנבוכים, ח"ב, פכ"ט.

80 אבות ד, ג.

כתבי־היד

חיבורו של אבן רוֹקֶשׁ הגיע לידינו בשני כתבי יד:

א כתב יד ניו יורק, בית המדרש לרבנים 2383 (ENA 82), דפים 14 ע"א – 28 ע"ב, 72 ע"א – 79 ע"ב (להלן: כתב יד א). חלק מהדפים נכרכו שלא כסדרם הנכון.⁸¹

ב כתב יד לונדון, ספרייה בריטית 18971 Add. (Margoliouth 892), דפים 55 ע"א – 63 ע"ב (להלן כתב יד ב).⁸²

משני כתבי היד הללו, רק כתב יד ניו יורק מוסר את החיבור בשלמותו. לפי קטלוג כתבי היד העבריים המצוי בבית המדרש לרבנים בניו יורק, יש לקבוע את זמנו של כתב היד למאה הארבע־עשרה.⁸³ כתב יד ב נחתם בשנת 1766 באמסטרדם והועתק ישירות מכתב יד א. חיבורו של אבן רוֹקֶשׁ מצוי בכתב יד זה באופן חלקי בלבד: הפרק הראשון לא הועתק בשלמותו ואף מה שנמצא ממנו לא הובא בסדר הנכון; כמו כן, העתקת החיבור מסתיימת למעשה באמצע פרק יו.

המהדורה

המהדורה הביקורתית של החיבור מלווה בשני אפראטים: האחד מכיל את חילופי הנוסח. הטקסט הוהדר על בסיס כתב יד ניו יורק, ורק כאשר נפלו ספקות באשר לקריאה הנכונה של כתב יד זה או לחלופין כאשר נראָה שכתב יד לונדון משקף בצורה מהימנה יותר את כתיבתו המקורית של המחבר, נעשה שימוש בכתב יד לונדון; האפראט השני כולל הפניה למקורות וכן הערות הקשורות לתוכנו של הסוגיות הנידונות בחיבור.

81 סדר הדפים המדויק לקריאת השו"ת הוא כלהלן: (1) 14 ע"א – 14 ע"ב; (2) 79 ע"א – 79 ע"ב; (3) 15 ע"א – 28 ע"ב; 72 ע"א – 78 ע"ב. (ראה קרייסל, התשובה, עמ' 441; וכן פורטי, השאלה, חלק ב, עמ' 44–43).

82 ראה G. Margoliouth, *Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum*, London 1965, Vol. III, pp. 192–193. מרגליות לא הבחין כי המעתיק ערבב את חיבורו של אבן רוֹקֶשׁ עם "גנוי המלך" לרבי יצחק אבן לטיף (ראה קרייסל, התשובה, עמ' 441); כמו כן, הוא סבר בטעות שאבן רוֹקֶשׁ ייחס את "אור זרוע" לרשב"ת.

83 ראה Jewish Theological Seminary of America, Library, *A Guide to the Hebrew Manuscript Collection of the Library of the Jewish Theological Seminary of America*, New York 1991, Vol. I, p. 73. כתב היד הועתק על נייר, בסוג כתיבה ספרדי בינוני. חסרים בו כמה דפים, ויש, כאמור, מאלו הקיימים שנכרכו שלא כסדרם הראוי (ראה קרייסל, שם; וכן פורטי, השאלה, חלק ב, עמ' 44–43).

מפתח הסימנים

א	כתב יד ניו יורק, בית המדרש לרבנים 2383 (ENA 82).
ב	כתב יד לונדון ספרייה בריטית 18971 Add. (Margoliouth 892).
א ¹	הוספה של אות או מילה בידי סופר שני (סופר של כ"י ב?).
א ²	הוספה של אות או מילה בידי סופר שלישי.
	מעבר מעמוד לעמוד.
*	(1) תיקון של המהדיר או (2) השמטת אות או מילה על ידי המהדיר, הבאה בכתב היד אחרי המילה המסומנת.
[המילה או המילים שמימין לסימן נמצאות בגוף הטקסט.
+	הוספה של מילה הנמצאת בכתב היד אך לא בגוף הטקסט.
^	מחיקה של הסופר.
/	הבחנה בין חילופי הנוסח הנוגעים לאותה שורה בגוף הטקסט.
o	אות או מילה הנמצאות בשוליים או בין השיטין.
<>	הוספה של אות או מילה בידי המהדיר.
[.]	אות שקריאתה אינה בטוחה.
[---]	מילה בלתי קריאה, שמספר אותיותיה אינו בטוח.

*

אני מודה לספריית בית המדרש לרבנים באמריקה על שהואילה להרשות לי להשתמש בכתב יד ניו-יורק 2383 ולפרסם את החיבור. הפרופסור דייוויד קריימר התאמץ להעמיד לרשותי את כל הדרוש לפיענוח כתב היד, ועל כך אני אסיר תודה לו.

141 | השאלה והתשובה שחבר ר' יהודה נ"ע ב"ר בנימן נ"ע נ' רוקש
>הקדמה<

- אמר יהודה ב"ר בנימן ס"ט: אבי שלחני כתבו לשאול שאלה לאמר, אשר
אודיעוהו דברים עמוקים, קדומים, סתומים, חתומים. וטופס כתב השאלה
הוא זה: ויש לי לשאול מנועם ציורך והשגחתך בנבואות, אולי לא ראית
5 עד כאן שואל על זה גם לא ראיתו כתוב, אבל העירני מאמר ראית
אברהם אע"ה אל שלשה המלאכים גם שני המלאכים השלוחים לסדום. אז
אמרתי: למה נראו אליו יותר מאחד? כי לפי דעת הפילוסופים, אף רבינו
משה ז"ל מסכים עמם, ר"ל שהשגת הנבואה לא תעלה הלאה משכל
10 הפועל. ואם שכל הפועל — למה ראה שנים גם שלשה?
עוד צריך לשאול: בין שיהיו המלאכים כתות כתות ובעבור זה נראו אליו
רבים, וזה על דרך ההסכמה, בין שיהיה אחד ולא יותר כדברי הכל, אם
זה הנראה *לנביא הוא עצם המלאך אם לא? על זה אני שואל אי אפשר
לפי חוקו אם לאו? או אם יש שום הפרש בין ראית מלאך למלאך, ר"ל
15 המלאך של יהושע הנראה אליו בארץ ההיא שנאמר <מר> עליו 'הלנו אתה
אם לצרינו', והשיבו המלאך 'אני שר צבא יי' עתה באתי', ובין מלאך
אברהם אע"ה שנאמר <ר> עליו 'ויקרא אליו מלאך יי' מן השמים' וגו'? חיווק
השאלה: *אם עצם המלאך היה יראה הנביא בעת הנבואה אם לאו? ואתה
תודיעני מה אמנתך על זה. עד פה היא השאלה.
- 20 התשובה אשר השיבו ואשר שלחו ר' יהודה בנו: ידוע יהיה לאדני אבי
כי בראותי השאלה בתחלת המחשבה היתה קלה בעיני וכשעיינתי בהשגחת
עיון אותו המעט אשר בי, יקרה השאלה בעיני וידעתי כי היא נבעת מלב
נבון ועתיק, כסף נבחר לשון צדיק. ותרעד לבי בקרבי לאמר: אבי, איכה
אשיב על מאמריך? במה יזכה נער את ארחו לשמור כדבריך ולעומק
25 מחשבותיך? להשיב איכה אוכל? קול רעמך בגלגל.
ואנא אבי וזולתו מן הנבונים, אל תראו ואל תשחקו עלי אם אשגה ואם
אחטא על התשובה, כי הסבות שתיים: מיעוט הדעת ורוב היגון והצרה

1 השאלה...רוקש] באותיות גדולות א 3 ס"ט] בנו ב / שלחני] ב שלחני א י' א 13 *הנראה]
לנראה אב / *לנביא] הנביא אב 18 *אם] עם אב 20 התשובה] באותיות גדולות א 22 נבעת]
ב נבנית א

7 אברהם...שלשה המלאכים: ראה בר' יח, ב; אע"ה=אבינו עליו השלום. / שני...לסדום:
ראה שם, יט, א. 11 המלאכים...כתות²: ראה בר"ר נו, ח ועוד; ר' זרחיה בן יצחק הזהיר
את ר' הלל מוירונה מייחוס אמונה ב'ריבוי כתות של מלאכים' לרמב"ם (ראה אגרת, עמ' 133).
15-16 הלנו...לצרינו: יהו' ה, יג. 16 אני...באתי: שם, שם, יד. 17 ויקרא...השמים:
בר' כב, יא. 22-23 מלב נבון: ראה מש' טו, יד ועוד. 23 כסף...צדיק: שם, י, כ. /
לבי בקרבי: ראה תה' לט, ד ועוד. 24 במה...כדבריך: שם, קיט, ט. 25 קול...בגלגל:
שם, עז, יט. 27 מיעוט הדעת: השווה מוד"נ, ח"א, פל"ד (הסיבה השנייה).

אשר באו על המשיב הזה. וכבר ידע כל נבון כי היגונות והאנחות מונעות העיוניות השכליות כאשר הוא נראה ענין זה מיעקב ע"ה בעודו אבל על בנו ומשה אחר דבת המרגלים כי נעצב, והסתלקות הנבואה בזמן הגלות בסבת השעבוד והעצב וכו'. ויש לשאול במקום הזה על שהביא הרב ז"ל בפרקי הנבואה *בחלק השני, בסוף פרק ל"ו או קודם ל"ו או אחר ל"ו, באמרו כי משה ע"ה לא היתה נבואתו שורה עליו אחרי נבואת המרגלים כאשר היתה מקודם עד שאבדו כל אותו דור המדבר, על שחרה לו לרוע דבתם ואע"פ שלא היה בו חלק המדמה אלא שפע || השכל נאצל עליו מבלתי אמצעותו כמו שזכרנו פעמים, כי לא היה מתנבא בדמיונים ובמשלים כשאר הנביאים. אלו הן דבריו. והנה ידוע כי השמחה גם הדאגה והעצב וכל שאר מהדומים לזה הם כולם מפעולת כח המדמה. וזה אין צריך להאריך בו כי ידוע הוא מאד. ולפיכך, כשהמדמה טרוד בעצב ובדאגה אין הנבואה חזקה בנביא או אינו מתנבא, לפי שהנבואה באמצעותו היא באה כאשר הוא ידוע. ועל כן יש להקשות ולומר: אם לאב כל הנביאים ע"ה לא היה לו חלק כלל בנבואתו בכח הדמיון כפי מה שזכר, למה לא היתה שורה עליו הנבואה כבתחלה ולמה נמנעה ממנו בסבת עצב המרגלים ואף שיהיה דמיונו טרוד בעצבונות? וראיתי עתה להניח מקום אל החברים שישבו על זה איש איש כפי תבונתו.

פרק ראשון

אקדים הקדמה ולא כמורה אלא כמזכיר לי בתשובתי. אמתת הנבואה היא כי שפע שכל המפעל בתחלה יבא על המדברת, אחרי שנתמלא חסרונה בהקדמות עיוניה והשגותיה היקרים, ומהמדברת ישפיע על הכח המחשבית המוכן מתחלת הבריאה, אשר דרכו לדמות עניינים גופיים ומשונים ודמיונים בבוא זה תכף *סור זה, לא על תכונה אחת. ובתחלת התורה הביא משל לדמיון הנבואה ללהט החרב המתהפכת כמו שבארתי בספר התשובה בפסוק 'ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת

32 *בחלק] בפרק אב + ר"ל בחלק השני א° ר' [..] ב° [35 שפע] + השכל תחתית עמוד א' 36 [שזכרנו ב שזכר.] א / פעמים] ב פעמים א / בדמיונים] ב בדמיונים א [38 וזה] ב וז. [א 6 *סור] סוד אב

28-29 היגונות...השכליות: המחבר מחיל את הסבר הרמב"ם ביחס לנבואה גם על רכישת החכמה. 32 בסוף...ל"ו: ראה תרגום רשב"ת. / קודם ל"ו: ייתכן שלרשות המחבר עמד גם כ"י שבו הפרק הנידון במוד"ג היה פל"ה. / אחר ל"ו: פל"ז בתרגום אלהריזי. 2 אמתת הנבואה: השווה מוד"ג, ח"ב, פל"ו. 4 הכח המחשבית: עפ"י תרגום אלהריזי (הכוונה לכח המדמה); ראה שם, שם, פל"ז. 7-8 בספר התשובה: ספר זה לא שרר ולא ברור אם המחבר פרסמו או גנזו (ראה להלן, עמ' 106, ש' 40-52). 8-9 ויגרש...החיים: בר' ג, כד; הרשב"ת הקדיש לפירוש הפסוק דין רחב (ראה פ"ק, עמ' 663-668).

- להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים, בביאורי סוד אותה
 10 הפרשה היקרה לפי השגתי. ועל הפסוק ראיתי כתוב בקצת חיבורים דברים
 אשר לא ערבו אלי ולא ימתקו, מן יתן מן הספר וימתקו.
 וסתם כוונתי ב'גן' היה שהוא משל על כל מיני הצורות הטבעיות ההוות
 בהיולי הזה והם נטועים בשדו ועדונו של עולם, כי משם הם נחצבין ולעד
 לא יכזבו מימיו. ובענין המים עדיין אדבר בהם בקצת עניינים, ברמזיה
 15 או בחידה, כדי להודיע לאבא מרי טעות המחבר מאמר יקוו המים וזולתו
 מכל אשר לא ידעו חקם ולא הבינו דרכם, והם עיקר כל מעשה בראשית.
 ואני כבר דברתי בספר הנזכר בכל שתופי שמות המים הנכתבים בנביאים
 ומדברים ברוח הקדש.
 ועל דרך כלל, 'גן עדן' הנאמר בזה הפסוק שהשכין השם את האדם מקדם
 20 לו הוא על החכמה הטבעית אשר נכללת בצורת האדם ובהשיג את נפשו
 הנה הוא נדמה לשדה ולעדן שהיא נטועה בו, כי כן אמר <ר' וישם שם את
 האדם אשר יצר'. וגם בארתי כי כרובים אלו הם לשם החכמה האלהית,
 כי הם נאמרים על השכלים הנבדלים. גם נאמרים בשתוף על הגלגלים
 791א כאשר יודע || המבין דרכי סודות תורתינו: 'וירכב על כרוב ויעף', 'יושב
 25 הכרובים', 'ואדע כי כרובים המה'. אם כן בלי ספק יהיו נאמרים על מה
 שאחר הטבע. ואין להאריך אצל המשכיל. כי שפע של מעלה נשפע לו,
 ר"ל לאדם, וכל מה שלמטה בו, ר"ל הצורות, שנאמר <ר' כי בול הרים
 ישאו לו וכל חית השדה ישחקו שם', למי שיבין סוד אותה הפרשה בסוף
 ספר איוב ביצירת חומר האדם ונפשו ומה שנשאר ממנו.
 30 גם בארתי על להט החרב המתהפכת שהוא למשל ולדמיון השגת הנבואה.
 כי להט החרב מתהפך האור ויופיע פעם אחר פעם עד אשר לא יהיה בו
 קביעות מראה. כן הוא השגת הנבואה, וכפי השגת המשיג וכחו המחשבת
 יראה כמה דמיונים ומראות לכמה שינויין. גם ידמה המלאך לכמה דמיונים
 — פעם איש נורא ואיום ופעם עמוד אש וכו', כפי מה אשר בא בסיפור

12 ההוות [י' 2] א° 21 לשדה] ב לשד 'ד' מתוקנת א 22 החכמה] ה' 1 א° 24 כאשר יודע] +
 השכל תחתית עמוד א! כאשר יודע תחילת עמוד א 31 ויופיע] ו' 2 י' 2 א°

11 מן...וימתקו: נראה שצ"ל 'ומן הספר ימתקו'. 13 בשדו...עולם: השכל הפועל, המכונה
 כאן ה'שדה' וה'עדן' של העולם, נתפס ע"י המחבר כמקור כל הצורות של שוכני העולם
 התת-ירחי. 13-14 ולעד...מימיו: יש' נח, יא. 14-15 ובענין המים...בחידה: ראה
 להלן, עמ' 91-92, ש' 2-30, וכן עמ' 97-98, ש' 124-146. 21-22 וישם...יצר:
 בר' ב, ח. 24 וירכב...ויעף: שמ"ב כב, יא וכן תה' יח, יא; השווה מוה"נ, ח"א, פמ"ט.
 24-25 יושב הכרובים: דה"א יג, ו. 25 ואדע...המה: יח' י, כ. 27-28 כי בול...שם:
 איוב מ, כ. 30 להט...המתהפכת: בר' ג, כד; השווה מוה"נ, פתיחה וכן ח"א, פמ"ט.
 33-34 גם ידמה...אש: השווה שם, ח"ב, פ"ו.

- 35 נביאנו ע"ה. ואמרו <ז"ל>: 'ואת להט החרב המתהפכת — על שם משרתיו
 אש לזהט, המתהפכת — שהם מתהפכים, פעמים אנשים ופעמים נשים
 ופעמים רוחות ופעמים מלאכים'. והנה גלו ז"ל בזה כי זה הוא ענין אמתת
 השגת הנבואה. וכבר העיר זה הרב ז"ל ועל כן אין לחשוב לכל נבון זולת
 זה, ר"ל שלהט החרב המתהפכת הנאמר בזה הפסוק שהוא משל להשגת
 הנבואה כמו שאמרת. 40
- וענין הפסוק שאמרו 'ויגרש את האדם', הוא כי האדם מגורש ופחות
 המעלה הוא בכח האפיסה אשר בו לפי כח הטבעי החמרי הנותן בו בבריאת
 חוה כמו שהוא מובן מענין הפרשה היא. ואם שעם כל זה הוא שוכן
 'מקדם לגן עדן' וגו', ר"ל הוא קרוב ועומד בכח לקנות ולהשיג שלשת
 אלו ההשגות אשר תכלית כל ההשגות הן והם — חכמת הטבע וחכמת
 האלהות והשגת הנבואה. והם 'לשמור את דרך עץ החיים', כי עם ההשגות
 האלו הוא יקנה בשלימות עץ החיים, הוא השכל העיוני בפועל, הוא יסוד
 המושכלות, הם בני האלהים ובני הנעורים, אשרי הגבר אשר מלא את
 אשפתו מהם. והמשכילים יבינו. ובאמרו 'ויגרש', הוא שהשם ב"ה מגרש
 את האדם ועניינו שהוא פונה ממנו, כמו 'ורחק יי' את האדם', לפי מה
 שאירע לו מן השינוי בעצמו ובגופו גם בצורתו לפי מחשבותיו וענייניו
 וכל השתדלותיו. הלא יראה אבי מה שנאמר לו לאדם על פי מה שאירע
 לו מן השינוי הזה: ויאמר 'איכה', כאלו היה רחוק ממנו ולא היה רואהו
 לכתחלה וכאלו אמר לו *אנה אתה, שאינך עמי במחיצתי כתמול שלשום,
 המן העץ אשר צויתך לבלתי השתדל בו השתדלת? ועל כן נפלת וירדת
 ממדרגתך אשר היית בה. מכאן אתה למד שההשגחה לשלמים בלבד.
 ובאמרו 'וישכן מקדם לגן עדן' כאלו אמר וישכן אותך, ר"ל האל לאדם,
 השכין אותך לגן עדן וגו'. ועניינו הוא שנותן בטבעו לקנות אלו ההשגות
 אשר הוא שלם בהם והאל *מסייעו בהם, יחב חכמתא לחכימין, ר"ל
 להולכים || אחריה ולראויין לה. 791ב

54 *אנה] אנה א 59 *מסייעו] מסייעו א 'י'י א °

35-37 ואת...מלאכים: בר"ר כא, ט. 38-40 וכבר העיר...הנבואה: ראה מוד"נ, ח"א, פמ"ט.
 41 ויגרש...האדם: בר' ג, כד. 43 ואם שעם: נראה שצ"ל 'שעם'. 44 מקדם...עדן: שם.
 45-46 חכמת...האלהות: על מושאי הפיזיקה והמטפיזיקה ראה מלות ההגיון, שער יד.
 46 לשמור...החיים: בר' ג, כד. 46-48 כי עם...המושכלות: השווה מוד"נ, ח"ב, פ"ל.
 48 בני האלהים: ראה בר' ו, ב ו-ד וכן איוב א, ו ו-ב, א (השווה מוד"נ, ח"א, פי"ד וכן
 ח"ג, פכ"ב); עפ"י פי' הראב"ע לבר' ו, ב, 'בני האלהים' הם 'היודעים דעת עליון'. / ובני
 הנעורים: תה' קכז, ד. 48-49 אשרי...מהם: שם, קכז, ה. 50 ורחק...האדם: יש' ו, יב.
 53 איכה: בר' ג, ט. 54 לכתחלה: צ"ל 'לכתחלה'. 55 המן...לבלתי: בר' ג, יא.
 55-56 נפלת...ממדרגתך: השווה מוד"נ, ח"א, פ"ב. 56 שההשגחה לשלמים בלבד: השווה
 מוד"נ, ח"ג, פי"ח ופנ"א. 57 וישכן...עדן: בר' ג, כד. 59 יחב...לחכימין: דנ' ב, כא.

ונשוב לענין הפסוק. ונאמר כי ההשגות האלו באו בזה הפסוק כסדר נכון והאמתי למי שיבין העיקר המופלא הזה: השגה ראשונה 'גן עדן', היא חכמת הטבע; ואחריה 'הכרובים', הוא מה שאחר הטבע, כי ידוע שהטבעיות סולם לאלהיות. וזה הוא השגת כל השלימות אשר נקבו בשמות, ר"ל טבעיים ואלהיים, ואם לא — יהיו נביאים. ואחר זה השלימות, ר"ל אחר הכנסת שיעור שני פתחים אלו, אחר כך יתפלל, ר"ל יתנבא וידבק דיבוק אמתי עם השכינה, ויראה הבורא ומלאכיו לפי שכבר נשתתף עמהם בהשגחתו ותכלית כל מחשבותיו למעלה עמהם, כי זאת היא התפלה והעבודה האמתית כמו שהוא כוונת הרב ז"ל בסוף הספר.

70 ויאצל השפע הטוב מאת המלאך הגואל על כחו השכלית אשר כבר יצא לפועל והוא בתוכן שלימותו ומכחו השכלית יבא על כחו המחשבית אשר לו מוכן במזג שוה מתחלת הבריאה.

והתפארות מן הנביא ע"ה על זה הוא שאמר 'בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך'. אמר כי בבחינת עצם צורתו קודם תולדתו בבטן ראוייה היתה לידיעת האל ב"ה ולהיות שלימה בתוכן שלימות, כי ממקום קדוש תהלך. 'ובטרם תצא מרחם הקדשתיך' — הקדושה היא טהרת הכח המחשבית הבריאה והמוכנת מתחלת הבריאה והוא שאמר 'ובטרם תצא מרחם הקדשתיך'. וכן היה ראוי משני צדדין להיות נביא, מצד צורתו ומצד כח המדמה. הוא שסיים ואמר <ר' נביא לגוים נתתיך'. ואלו הן נביאי

80 האמת והצדק אשר מאתם בא הנבואה האמתית והנכונה, לפי שקדם להם השלימות והקדמות חכמת אלהיות. אבל זולתם שנתנבאו בשום שפע נאצל עליהם בכחם המחשבית בלבד כפי הכנת הכח ההוא במזג שוה כמו שאמרנו, ולא קדם להם חכמות אמיתיות כדי שיצא שכלם מן הכח אל הפועל ולא הגיעו לשלימות צורתם — הם ירבו הרבה תעותעים והבלים ודמיונים נוראים ויתערבו האמת עם השיבוש וחושבים שהם נביאים. וכל זה בא להם בחזקת כח המדמה אשר הוא מוכן ובחולש הכח השכלית שלא יצא לפועל. ועל כן אין זה אמיתת הנבואה אלא כמו אשר הודיענו הפסוק המופלא הזה, ר"ל בהשגת קודם החכמה הטבעית והאלהית כפי מה שקדם

63 מה שאחר [בצמידות עם סימן הפרדה א

69 התפלה והעבודה...בסוף הספר: הכוונה למוד"ג, ח"ג, פנ"א, שלגביו העיד הרמב"ם שהוא 'כדמות חתימה' ושעניינו 'באור עבודת משיג האמתיות המיוחדות בשם יתעלה אחר השגתו'.
 70 המלאך הגואל: עפ"י בר' מת, טז. 73-74 בטרם...הקדשתיך: יר' א, ה. 76 ממקום... תהלך: עפ"י קה' ת, י. 78-79 ראוי...המדמה: 'צורתו', ר"ל שכלו; ראה מוד"ג, ח"ב, פל"ב, שם התייחס הרמב"ם לפסוק הנידון כמצביע על ההכנות הטבעיות ההכרחיות לכל נביא (וראה בנידון שם, פל"ו). 81-88 אבל זולתם...הטבעית והאלהית: השווה שם, שם, פל"ז (פל"ח בתרגום אחריו) וכן ר' שם טוב פלקירה, ס' המעלות, עמ' 13-14).

מאמרנו בו. עד כאן כוונתי בפסוק הנזכרת. ולפי דעתי שזהו יותר נכון
 90 ממה שראיתי בו מקצת תעותעים, וכי על להט החרב המתהפכת יש שאמר
 בו שהוא *נאמר על היצר הרע; ויש שאמר בו שהוא נאמר על ארבע
 מיתות ב"ד וחלק מלת 'המתהפכת' לכמה תעותעים, *אין צריך לזכרם
 כ"ש לכתבו בספר. וכמה העמיקו מחשבותיו של זה בלתי נכונה שעל
 ארבע מיתות בית דין אומר שיש משלים וחידות. ואין להאריך בביטול
 ההבל הזה. גם הביא בראש ספרו על השכל || הפועל דברי הבאי, עד
 151| שעשאו שהוא אלהים הנאמר בפסוק הראשון בתחלת התורה וכי יש בו
 חותם המלך וכי הוא *במעלה העליונה אין למעלה ממנו אלא האל ב"ה
 שיצרו תחלה ושממנו נשפעו שאר השכלים הנבדלים וכל צבא השמים
 וכל שאר המציאות. והנה הוא לא ידע כי הפילוסופים האלוהיים הסכימו
 100 כי הוא האחרון שבשכלים הנבדלים, גם החכמים ז"ל קראוהו 'ציקי קדרה'
 למי שיבין סוד אותו המאמר שהביאו הם ז"ל עליו, 'משל לבת מלך
 שהריחה ציקי קדרה' וכו'. וציקי קדרה הם התחונות מן המרק הנשארים
 בתחתית הקדרה אחר הוצאת העליון שבה וכל המשובח. והוא המחבר
 הספר ההוא פירש כפי תבונתו הפרשה ההיא בתחלת תורתנו, ר"ל ענין
 105 מעשה בראשית עם פרשת יצירת האדם וכו', וקרא שם הספר ההוא בשם
 מופלא — 'אור זרוע', וכן הוא באמת, כי אור זרוע הוא תחת הקרקע.
 וגם אני יודע כי בעיני הכסילים אשר בדורנו זה יותר יהיה נאה בעיניהם
 ומקובל שהוא ענין זה נאמר על היצר הרע או על ארבע מיתות בית דין
 כמו שאמרתי, כי תמיד אחרי ההבל והתוהו אשר לא יועילו הלכו, כי
 110 תוהו המה. ויהיה רחוק מדעתם וממחשבותם מה שאמרתי אני בכוונת
 הפסוק הנזכר, רוצה לומר על החכמה הטבעית והאלהית, כי שתיהן בזויות

91 *נאמר] + בו א 92 *אין] איך א 95 השכל] + השכל תחילת עמוד א 97 *במעלה]
 במעלת אב 98 שיצרו] + האל א 99 הסכימו] + הסכימו. א' 102 שהריחה] + שהריח א'
 104 פירש] פורש א' ו' א' א' י' א'

90 שראיתי...תעותעים: הכוונה לאור זרוע; לפי א' אלטמן, בפנין ו' רוקש עמד נוסח מעובד
 ומורחב של החיבור המקורי, נוסח אשר לא יצא מתחת ידו של ר' משה די ליאון אלא נתחבר
 ע"י דרשן אלמוני' (ראה אלטמן, אור, עמ' 234); הפניותינו כאן יתייחסו הן לחיבור המקורי
 של רמד"ל (להלן אור זרוע) והן לאותו נוסח נזכר (להלן נוסח ב, בכ"י המכיל נוסח זה חסרים
 דפים רבים ויש כאלו שנמצאים שלא במקומם). 90-91 להט...יצר הרע: ראה ר' לוי בן
 אברהם, לויית, עמ' 140. 91-92 ארבע...תעותעים: ראה נוסח ב, דפים 37 ע"א - 37 ע"ב,
 וכן רמד"ל, אור זרוע, עמ' 281-282. 94 ארבע...וחידות: לא נמצאה אמירה שכזו (אף
 כי היא משתמעת מהפירוש) לא בנוסח ב ולא באור זרוע לרמד"ל. 95-99 השכל הפועל...
 המציאות: ראה נוסח ב, דף 192 ע"א (שם מדובר על 'השכל הנשפע' תחלה ולא על השכל
 הפועל), וכן רמד"ל, אור זרוע, עמ' 260-261. 101-102 משל...קדרה: פסחים נו ע"א.
 106 אור זרוע: ראה תה' צז, יא. 109-110 אחרי ההבל...המה: עפ"י שמ"א יב, כא.

בעיניהן עד אשר לא ידעו עדיין מדרגתן וגם הם נעדרות גם לעתיד להשיגם וכ"ש עתה, אחרי כי חכם המחקר כפר בעיקר וגם לתורת [---] [---] נפשו אזה. למשומן[די]ם אל תהי תקוה. ויש פתחון־פה לבעלי מחלקותנו, לשמצה בקמינו. ומעתה יחזקו עוד ברשע להוסיף על חטאתם פשע. וידברו בגאווה, בלי שפלות, ונפרץ דור הסכלות. והחכמה בעיניהם תהיה עוד בזוייה ומהם במוחלט פנויה ודמויה. והם לא ידעו, בעלי המשובה, כי יקרה היא מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה.

פרק שני

בכוונתי הראשונה על ענין התשובה. אמר יהודה המשיב ב"ר בנימן השואל: כבר ידע אבי ענין כח המדמה והשגתו כי אין לו דמות ולא ערך עם השגת השכל כלל. כי השכל ישיג עצם כל דבר על אמתתו וישיג הנבדל עד שנדמה לו ונעשה כמוהו וישיג עצם כל דבר בכלל. אבל המדמה אין בטבעו כן, כי הוא כח מוגשם ולא ישיג רק מוגשם וישיג פרט הדברים במקריהם בלבד. וגם המלאך אינו מדמה אותו כי אם בדמיון גוף ומרחיק הרחקה גמורה היותו נבדל ומדמה ומשיג קצת עניינים אחרים בלתי אמתיים וכזבים ודברים נמנעים במציאות. ואם אכתוב ענין זה בביאור ומה שאמרו בו כבר אחרים, *ר"ל ההפרש בין השכל והמדמה, הייתי מאריך. על כן די בזה השיעור המעט לפי כוונתי על התשובה. וקודם אהל לדבר בשום ענין אשר רצוני לדבר, ארצה לברר אל אדניאבי ענין אשר בו ידע דרך איכות הנבואות וענין איכות המלאכים הנראים לנביאים בעת הנבואה. והגות לבי זה הוא אשר ויסיר מסוה העורון מן בין העינים || וכשיסתכל אבי בעיון שכלו בזה אשר אביא לו אזי יתברר לו הספיקות הכתובים בשאלתו, ר"ל למה נראו שלשה מלאכים או שנים ואם הנראה לנביא הוא עצם המלאך ומהותו אם לאו. ודבר זה בלי ספק צריך העלם והסתר מקצת האדם. ואם אבא מרי ימצא תועלת ויספיק לו הענין

113 להשיגם] + שלי א' / לתורת] + משה ב 114 [---] + בהנצרי א' / למשומן[די]ם] למלשינים ב 9 וכזבים ודברים] ודברים וכזבים עם טימני דיפוך א 10 *ר"ל] ז"ל אב 15 העינים] + וכשיתכל תחתית עמוד א' / וכשיסתכל ב' סת' מתוקנות א

113 חכם המחקר: כינוי לפילוסופים באופן כללי ואין המחבר מכוון כאן לבעל אל זדוע אלא ככל הנראה לפילוסופים יהודים שהמירו דתם לנצרות. 113-114 [---] [---]: מלים אלו טושטשו ונמחקו ולא בידי הסופר, כנראה מחמת אימת הצנזורה. 114 למשומדים... תקוה: מתוך הנוסח הקדום של ברכת המינים הנאמרת בתפילת שמונה עשרה (וכך הנוסח בכ"י תימן של סדר התפילות במ"ת); לגבי השיבוש של המלה 'למשומדים' ראה הערה קודמת. 115 לשמצה בקמינו: עפ"י שמ' לב, כה וראה גם תה' מד, יד. 118 המשובה: לפי ראב"ע, מלה זו נאמרת 'לגנאי בכל המקרא' (ראה פי' לדו' יד, ה). / יקרה...בה: עפ"י מש' ג, טו. 3-9 כח המדמה...נמנעים במציאות: השווה מוד"ג, ח"א, פע"ג וכן רוז חק, יב ע"ב - יג ע"ב; מחברנו מתנסח בצורה דומה לזו של בעל רוז חק.

ויכיל בשכלו אמונתי זה — הנה מה טוב ומה נעים, ואם לאו — הוא הטוב בעיניו יעשה.

20

פרק שלישי

אתחיל ואומר כי הכרח דבר זה הביאני עתה לגלות סוד כונת פרק אחד, הנה הוא בתחלת החלק השני, הוא פרק בשיתוף שם המלאכים. והודיע בו הרב ז"ל אמונתו בענין המלאכים הנראים לנביאים והביאוהו העיון לומר בתוך דבריו כי הכחות האישיות, הטבעיות והנפשיות נקראים מלאכים, ר"ל כי הם משלימים שליחות, עד אשר סבב פני הדבר קודם סוף הפרק ואמר כי הכח הנראית בחלום נקרא מלאך. והוא הדין בנבואות כי הכל דרך אחד. וזה היה כל כוונתו, ר"ל כי כל הכחות מן המדמה העניינים והמשערים בתוך המראה הם הנקראים מלאכים, ר"ל שלוחים להודיע דברים, לא מלאכים ממש, ר"ל שכלים נבדלים, כדרך שחושבים הסכלים כולם. כי אין חקר אל הפתיות לחשוב על משרתי יי' הקיימים, העומדים בפעולתם בקיומו של עולם, שיבואו שנים או שלשה מהם ושיכנסו הם עצמם ברעיון אשר הוא גופני הכלה והאבד. וזה אין לזכרו בלי ספק. אמנם באמונת שהשפע הנכבד הנשפע מהם הוא הנכנס ברעיון הנביא — הוא טוב, והוא כי מי אשר איננו פונה לחסרון הדעות ראוי אליו להאמין, כי השפע היקר נשפע מאת האדון הגואל על שכלו השלם העומד בתוכן השלימות ואשר עיונו תמיד למעלה, העומד בעבודת יוצרו, ומשם נשפע בכחותיו הדמיונות בהשקט ההרגשות ובביטולם. ואז ידמו לו הדמיונים והמשלים כדמיונים וזולתם כדי להודיעו דברים אמיתיים — טבעיים ואלהיים, וגם להודיעו העתידות הצריכות. ואז נעשים ונקראים מלאכים ושלוחים הכחות ההם הנראות בתוך המראה ההיא וחושב כי האיש או האנשים ההם אשר רואה מדברים כי הוא מלאך או מלאכים ממש, שלוחים אליו מאת האל ב"ה, וזה בכח טבע דמיונו לדמות דברים גשמיים. ואף כי אמת הוא כי מלאכי יי' הם, שלוחים מאתו ית', כי בשפע אלהי

5

10

15

20

3 בשיתוף] + בשיתוף א¹ 13 הכלה] + הכלה א¹ 14 הנכנס] + הנכנים א¹ 15 איננו] י' א¹ + איננו א¹ / פונה] + פונה א¹ 19 כדי] + כדי א¹

2 פרק אחד: ראה מוד"נ, ח"ב, פ"ו. 7 הכח הנראית...מלאך: ראה תרגום אחריו למוד"נ, ח"ב, פ"ז (בתרגום רשב"ת: 'שהכח המדמה ג"כ יקרא מלאך'). 13 ברעיון: הכוונה לכח המדמה. 14 באמונת: נראה שצ"ל 'האמונה'. 15-16 מי...להאמין: כוונת המחבר במשפט זה אינה מחוורת לנו די צרכה. 17 עיונו תמיד למעלה: השווה מ"ת, הלכות יסוה"ת ז, א. 19-20 להודיעו...הצריכות: תוכנו של המסר הנבואי מתמצה בהשגת אמיתות עיוניות וידיעות עתידיות (השווה מוד"נ, ח"ב, פל"ח).

- 25 ובסבתו הכל הוא בא, להראות לעבדיו הנביאים פלאותיו, אבל צריך לשמור מלהבין כי אותו אשר רואה הנביא בדמיונו שהוא עצם השכל הנבדל הוא.
- ועל זה היתה כוונתי להשיב לאבא מרי על שאלתו. כי אם יהיה מה שרואה הנביא ומשיג ברעיונו במראה הנבואה הוא עצם ומהות השכל הנפרד, הנה הרעיון עומד במעלת שכל האדם בפועל וכי פעולתו כפעולתו ויהיה קיומו כקיומו, לעד לא יכלה וזה || לא יכלה. וזה שקר גמור, כי ביום כלות הגוף ביום ההוא אבדו עשתונותיו. וכבר הקדמנו כי פעולתו והשגתו נבדל מן השכל האמתי בהבדלה מוחלטת.
- ועוד, כי אם יהיה זה העולה במחשבה — מהות לא יהיה. וזה ענין 'צודק', כי ענין הצודק צריך שיהיה מחוץ לנפש כמו שהוא בנפש ואם אינו כן לא יהיה צודק אלא כוזב. והנה מלאך יי' האמתי איננו בתבנית גוף כלל, אבל הוא מובדל מכל חמר הבדלה אמיתית. וכשהוא נעדר, שאין מהותו מחוץ לנפש כמו שהוא בנפש, הנה מהותו אשר בנפש אינו כלום, כי לא יהיה נמצא לעולם מחוץ כאשר השיגו בתבנית גוף ובשינוי התבנית כאשר רואהו. ולפי דעתי כי די בזה השיעור אשר אמרתי בתשובתי לשאלת אבי הנזכרת. ועוד אדבר בה עד אשר אשלים תשובתה במוחלט כפי השגת איש כמוני. אמנם ארצה לדבר בענין נבואת אברהם ובקצת זולתו על דרך פשטן, לא שאשים לב אל הנסתר בהם, כי אין זה כוונתי בתשובה הזאת אלא לבארה מכל צד. ועם כל זה אבאר סוד קצתן מעט כדי ליכנס עם אבי־אדני בדברים, לראות מה ישיבני.
- 45 ואקדים זה: ידוע כי בענין הנבואות הוא כדמיון החלומות, רק שהנבואות באות בשפע אלהי ועל כן הן אמיתיות. והכח המשער הבא משלימות כח המדמה צריך בהכרח לחלומות ולנבואות לדעת ולשער בו העתידות, כי הנה חולם החלום רואה דברים הרבה נוראים משונים ויארע לו או לאחריים הפתרונים מהעניינים ההם שראה או ששמע או שעשה, וזה בכח המשער
- 50

31 וזה! + לא יכלה תחתית עמוד א' 43 זה + כוונתי סוף שורה, א' 44 הזאת] ב [ה]. את א

28–31 כי אם...לא יכלה?: אילו הדמיון היה מסוגל להשיג את מהות הנבדל אזי היתה נוצרת זהות בין פעולותיהם ומעמדם של השכל והדמיון וזה האחרון היה הופך נצחי כשכל האדם, מה שאינו מתקבל על דעתו של מחברנו. 32 ביום...עשתונותיו: תה' קמו, ד. 35–36 ענין הצודק...כוזב: זוהי למעשה הגדרת מושג האמת (השווה רשב"ת, פמ"ז, ג ע"ב וכן ראה הגדרת האמונה של הרמב"ם במורה"נ, ח"א, פ"ג). 46–47 הנבואות...אמתיות: השווה שם, ח"ב, פל"ו; חלומות נבואיים, להבדיל מחלומות רגילים, מקורם בשפע הנאצל מהשכל הפועל; ניתן להוסיף כי חלומות צודקים, אף כי הם נובעים מאותו 'שפע אלהי', אינם נחשבים בהכרח לנבואיים (הקריטריון הקובע הוא האם השפע מתקבל הן על שכל החולם והן על דמיונו). 47–48 והכח המשער...העתידות: השווה שם, שם, פל"ח; כוחו המשער של הנביא מאפשר לו להשיג ידיעות עתידיות ואמיתות עיוניות בצורה מהירה. 49–50 ויארע...הפתרונים: השווה שם, שם, פמ"ג.

אשר לו. כי כן הוא בטבע כל אדם בהכרח אלא שההפרש בין רב למעט. וכן הוא בדרך הנבואה בשוה, כי הוא רואה הדמיונים או הולך ומשתדל בעניינים בתוך המראה או שומע ואחרי כן בהפרדו מעליו אלהים, ר"ל שפע המלאך הגואל, אז ידע ויבין פתרון הכל. ויבאו ויגיעו העתידות ההם לזמן ידוע לו או בלתי ידוע, בין בימיו בין אחרי ימיו. גם איפשר שבתוך המראה עצמה ידע פתרון הכל כי יאמר לו המדבר עמו. והנביאים מתנבאים לזולתם וגם לעצמם.

פרק רביעי

בענין נבואת אברהם. נאמר שם בפתיחה 'וירא אליו יי' באלוני ממרא', ר"ל שפע הנבואה באה לו תחלה מאת המלאך אל שדי ויכנה לאל עצמו יתברך, ולו הראוי ליחס. וכן דרך הנבואות, כי הוא סבת הכל ב"ה. וירד השפע הטוב ההוא משכלו על כחו המחשבית ונדמה לו שהוא באלני ממרא ושהיה יושב פתח האהל ושהיה אז בקר בתחלת חמימות ושנשא עיניו וראה שלשה אנשים לפתרון עניינים כמו שמבאר והולך. והוא ע"ה לפי מנהגו וחוקו תמיד, ומחשבתו שהיתה נדיבותו גדול ורב וביתו פתוח לכל ונותן לכל, על כן כשנדמו לו וראה צורתם בנבואה קרא אותם להכניסם להם לביתו וליתן להם סעודתו כמנהגו וחוקו. והכל במראה הנבואה. וכן החולם — כפי הש-ת-דלותיו ומחשבותיו ביום רואה בלילה בדמיונים. והוא ע"ה רץ לקראתם במראה || הנבואה כי נדמה לו שרצונו גדול היה לקרוא אותם לעשות להם מה שכתוב אחרי כן ברוב הנדיבות. ועל דרך כלל, כל מה שראה ושדיבר ושעשה והשתדל — הכל היה במראה הנבואה, אלא שרצוני לכתוב זה. והוא ע"ה השתחווה להם לארץ — איפשר שנדמו לו אנשים חשובים ונכבדים או השתחווה להם כדרך שהיה מנהגו בהקיץ, שהיה חסיד גדול וענותן ושפל רוח להשתחווה ולעשות כבוד לכל העולם. ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך' וגו', כאילו אמר <ר' אדני' בחרק

8 נדיבותו] ב 'נר' מתוקנות א 12 במראה] + הנבואה תחתית עמוד א'

51 בטבע...למעט: כל אדם ניחן בכח משער אלא שאצל הנביאים כח זה מפותח ביותר (ראה שם, פל"ח). 55-56 גם איפשר...עמו: השווה מוד"נ, ח"ב, פמ"ג. 56-57 והנביאים... לעצמם: השווה מ"ת, הלכות יסוה"ת ז, ז וכן מוד"נ, ח"ב, פל"ז. 2 וירא...ממרא: בר' יח, א. 3 המלאך אל שדי: ראה שם, יז, א; לפירוש השם 'שדי' ראה מוד"נ, ח"א, פס"ג. 4 וכן דרך...ב"ה: השווה שם, ח"ב, פמ"א וכן אל-פאראבי, התחלות, עמ' 41; ראוי לשים לב שגם בהגדרת הרמב"ם את אמיתת הנבואה האל מוצג כמקור הראשוני של שפע הנבואה (ראה מוד"נ, ח"ב, פל"ו). 10 והכל במראה הנבואה: השווה שם, שם, מב. 11 הש-ת-דלותיו: השלמנו ולא תיקנו בהתאם למנהג המחבר (ראה לעיל, עמ' 72, ש' 52 וכן להלן, עמ' 120, ש' 16). 14-15 הכל...לכתוב זה: המחבר אינו נמנע מלדון בפרטי הסיפור למרות שהכל התרחש בדמיונו של אברהם. 18 ויאמר...בעיניך: בר' יח, ג.

הגון, ולגדול שבהם אמרו כאשר הביאו הרב ז"ל, כי נדמה לו שהאחד
 20 מהם היה גדולם והשנים שהיו הולכים *עמו משרתיו ואם הגדול קרוי אזי
 כל ההולכים עמו כולם הם קרואים. ואין ראוי לשום משכיל לחשוב כלל
 שכנגד האל אמרו, ר"ל שפייס אברהם לשם ית' שימתינו ושלא יעבור
 מעליו עד שיביא לאורחים ההם ושיסעידם, כי הפתאים חושבים זה. כי
 הם מבינים הענין בחסרון דעתם שכך היה ממש והם מדמים *כדמיונם
 25 המזויף שהיה מדבר כך עם השם כאשר ידבר איש את רעהו או כאשר
 ידבר השר עם המלך. אף כי לפי דעתם הריקם יש להקשות ולומר <ר> כי
 יותר היה ראוי לומר <ר> כי כשנשא עיניו וראה השלשה אנשים אז היה
 הנכון לומר <ר> 'ויאמר יי' אם נא מצאתי חן בעיניך', רוצה לומר <ר> שהפיל
 תחנתו לפני השם שימתינו עד שיבא אליהם ואחרי כן 'וירא וירץ
 30 לקראתם'. אבל מה ענין לאמרו שנשא עיניו וראה שלשה אנשים נצבים
 עליו וירא וירץ לקראתם ואחר ויאמר 'אדני'? נראה מזה כי קודם לכן
 הניח אברהם לאל ולא אמר <ר> לו כלום אלא רץ לקראתם ואחר כך חזר
 לאל שימתינו ושלא יעבור מעליו ואחרי כן שחזר הוא לאנשים ועשה
 עמהם מה שכתוב ושבין כך ובין כך היה הוא ית' ממתינו עד שיבא אליו.
 35 אוי להם לבריות שרואות ואינן יודעות מה רואות. והנה הגוים גם זה
 הדעת, ר"ל שכנגד האל אמר <ר> 'ויאמר יי'', ואמרו כי ראה שלשה
 והשתחוה אל אחד, כאמרו 'וישתחו ארצה ויאמר יי'', כדי להחזיק אמונתם
 על השילוש. ומה יאמרו, כי שלשת הפנים ההם יתפרד מהם האחד ונשאר
 השנים? כי כן אמר 'ויבואו שני המלאכים סדמה'. והנה יש מן החכמים
 40 שנטו לדעת הזה, שאמרו 'גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה',
 שנא <מר> 'ויאמר יי' אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך',
 כי נראה כי גדול היה בעיניו הכנסת האורחים ההם מלעמוד עם השכינה.
 אמנם צריך לידון אותם לכף זכות ולהאמין בהם, כי לא נעלם אמתי וכל
 תעלומה. אכן מנהג ז"ל כי כשיתכוונו בשום ענין או בענייני המוסר

20 *עמו] + או ב סוף שורה א 24 *כדמיונם] כדמ[.]גם א כדמיונם ב

19 ולגדול...ז"ל: ראה מוה"נ, ח"ב, פמ"ב (פמ"ג בתרגום אחריו); השווה מ"ת, הלכות
 יסוה"ת ו, ט. 30-31 ענין...אדני: בפ' לבר' יח, ג הביא רש"י שני פירושים לאדני' -
 קודש וחול; בהיותו מודע לבעייתיות שבפירוש 'אדני' שבפסוק כמתייחס לאל, הוא הסביר
 שלמרות שלפי הפשט קריאתו של אברהם היתה לאחר ריצתו לשלשת האנשים - '...האמירה
 קודם לכן היתה ודרך המקראות לדבר כן...'; מעניין לציין שהרמב"ם הסכים לכאורה עם חז"ל
 שכל שמות האל האמורים באברהם, כולל זה הנידון, הינם 'קודש' (ראה מ"ת, הלכות יסוה"ת
 ו, ט). 35 אוי...רואות: מליצה עפ"י חגיגה יב ע"ב. 35-39 והנה הגוים...השנים?:
 השווה רס"ג, א"ד, עמ' צד וכן פ' הראב"ע לבר' יח, א. 39 ויבואו...סדמה: בר' יט, א.
 40 גדולה...השכינה: ראה שבת קכז ע"א וכן שבועות לה ע"ב; השווה מ"ת, הלכות אבל
 יד, ב.

מביאין סמך לדבריהם, וכן דבריהם ע"ה, ואעפ"י שהכוונה אינו כן כלל מאותו מקום אשר מביאין אותה הראייה, אבל הכל תפארת ואסמכתא בעלמ' הוא. וכן הוא הענין הזה היא כוונה למוסר טוב, שדבר || גדול הוא להכניס אורחים ולמהר ולעשות עמהם חסד. והביא ראייה האומר זה מן המקום הזה לפי הנראה בתחלת המחשבה, בהתבוננות בהעלמות העיין ובעיין הגס, כי כנגד האל אמרו. והכל אינו אלא לתפארת המאמר כמו שאמרת.

פרק החמישי

מה שראוי להבין מי אשר חננו האל ית', כי באמרו 'וירא אליו יי' הוא תחלת ספור שבאה אליו הנבואה ומפרש אותה מיד איך היה המראה ההיא, הוא שמתחיל ואומר 'וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו' וגו'. ושפייס לגדול שבהם לאמר שלא יעבור מעליו עד שיהנה ממנו, הוא וההולכים עמו, ושירחצו רגליהם, כי כן הוא הדרך הטוב לעשות אל הבא מן הדרך להנאה, כ"ש אם נדמו לו הולכים ברגליהם, או כדרך שאמרו חז"ל שנדמו לערביים שמשתחווים לאבק רגליהם וכדי שלא יכנס ע"ז לביתו. והוא דרש ויש לו עיקר. ונדר להם מעט, כי כן דרך החשובים הנדיבים — לומר מעט ולעשות הרבה. סוף דבר, כדרך שהיה נוהג ועושה ברוב נדיבותו ומתנתו חשובה — כך ראה במראה נבואה זו כי לשלשה אנשים תקן להם סעודה גדולה: בן בקר ושלשה סאין קמח סלת וחמאה, כ"ש בדרשם ז"ל כי שלשה היו — בן בקר, רך וטוב, כי גם הוא דרש. וכן מה שאמרו שפירשה אשתו נדה ולשאר הדרשות בזה הענין, לכולם

47 כוונה] כיוונה א' י' א' / שדבר] + שדבר תחתית עמוד א' תחילת עמוד א 10 שהיה] + שהוא א'

46-47 ואסמכתא בעלמ': ביטוי זה מקורו בחז"ל (ראה למשל פסחים צו ע"ב וחיגה ד ע"א); על שיטת חז"ל זו ראה הרמב"ם, הקדמה לפירוש המשנה, עמ' לא. 2-3 באמרו...המראה ההיא: השווה מוד"נ, ח"ב, פמ"ב. 8-9 שנדמו...לביתו: ראה בבא מציעא פו ע"ב; המחבר חזר כאן על לשונו של רש"י בפ' לבר' יח, ד. 10 לומר...הרבה: ראה בבא מציעא פו ע"א וכן הרמב"ם, פ' מסכת אבות, פ"א, משנה טו; אברהם אמר שיביא רק 'פת לחם' אך הביא בפועל ארוחה מלאה. 11-12 ברוב...גדולה: תפיסה זו, שלפיה אופיו ועולמו הנפשי של הנביא מעצבים את תוכן נבואתו, רווחה מאד בקרב הפילוסופים היהודים בימה"ב; ר' יעקב אנטולי ניסח זאת בבהירות בכותבו '...כי החכם יראה בחלומו עניני חכמתו והצדיק עניני צדקו והנדיב עניני נדיבתו וכן ימשך הענין כמו במראה' (ראה מלמד, יז ע"א). 12 בן... וחמאה: ראה בר' יח, ו-ח. 13 שלשה...וטוב: ראה בבא מציעא פו ע"ב. 14 שפירשה... נדה: שם, פו ע"א.

- 15 יש עיקר גדול, אבל שהוא נעלם *ממני. ואולם ההשתדלות שראה ושומר ושעשה והמקום אשר היה יושב שם — כולם הם דמיונים נוראים בכח הדמיון, והמשער עמו לשער עתידות או לעיקרים מעיונים גדולים. אבל אמנם פשט המראה וכוונתה היתה כי בהיותו נעצב ודואג כל ימיו, הוא ושרה, *על שלא להם זרע ביחד ועל אשר היה מסוכן מאד מהמלה, 20 בהיותו אדם זקן בא בימים חלוש בכחתי, היה ירא על כן במעמדו זה. במחשבתיו אלו באו לו במראה הנבואה בשורת שני הדברים האלה, ר"ל רפואת המלה והבן. וידוע בלי ספק כי בשורת הבן נחבר אליו בשורת רפואת המלה, כי אבר המוליד צריך להיותו בבוריו ועל כן לא פירש. והטעם לתפארתו הודעה שלישיית והיא הודעת הפיכות סדום ועמורה, לכוונה בפני עצמה באה ולא לכוונה ראשונה כמו השנים. כי אמר 'המכסה 25 אני מאברהם אשר אני *עושה' — נראה כי בספק עמד להודיעו או שלא להודיעו אלא לטעם נגלה לו לתועלתו ולטובתו הוא שאמר 'ואברהם היו יהיה לגוי גדול, ור"ל אני כבר גזרתי עליו גזרה על אשר הלך לפני בתמימות שיהיה לגוי גדול ועצום ועתה צריך אני להודיעו כי אני עושה 30 כלייה עם סדום ועמורה בעבור רשעתם וחטאתם. ואודיעו זה כדי שיצוה את בניו ואת אחריהם שישמרו דרך יי' ושיעשו צדקה ומשפט כדי שלא יהיו תחת הכלייה כמו אלו אשר לא מלאו אחרי ולא עשו *לא צדקה ולא משפט ועל כן הנה נעלמה || *ונעברה מהם שמירתי והם בכלייה. 17|ב 'למען הביא יי' על אברהם' וגו', כלומר <שלא יאבד ממנו הטובה הגדולה עליו בעשותם צדקה ומשפט. וידוע לכל נבון אי זה הוא דרך יי' והצדקה 35 והמשפט אשר הוא חפץ בהם, כמו שאמר 'כי באלה חפצתי נאם יי', והם אשר נטו מהם ונוטים אנשי סדום. ואני כבר דברתי עליהם ועל המבול בספרי עד אשר די אל השלם מבני אדם. ויצאתי מהענין. ואשוב ואומר כי ראיית שלשת האנשים ההם נרמזו לו וראה אותם במראה הנבואה היו להודעת שלשת העניינים ההם והיו שלשה כחות אשר נשפע עליהם השפע 40 האלהי ונעשו מלאכים, ר"ל שלוחים אליו מאת האל ב"ה. וזו היא תשובת אבי, ר"ל למה נאמר באברהם שלשה מלאכים.

15 יש] ב [ש א / *ממני] ממנו אב 16 כולם] ב יכולם א / הם] + הם א¹ 19 *על] עד אב 26 *עושה] + בתמי' אב 32 *לא] לו אב 33 נעלמה] + ונעבדה תחתית עמוד א¹ / *ונעברה] ונעבדה אב 35 עליו] ב ייתכן שכתוב 'עליו' א 38 בספרי] + בספרי א¹

17-15 ההשתדלות...הדמיון: השווה מוה"נ, ח"ב, פמ"ו. 22-23 בשורת...פירש: מתוך בשורת הבן למדים על בשורת הרפואה. 25-26 המכסה...עושה: בר' יח, יז. 27-28 ואברהם...גדול: שם, שם, יח. 30-31 כדי...ומשפט: ראה שם, שם, יט. 34 למען...אברהם: שם. 35 דרך יי': ראה מ"ת, הלכות דעות א, ז. 36 כיו...יי': יר' ט, כג; לפירוש הרמב"ם ראה מוה"נ, ח"ג, פנ"ד (השווה רשב"ת, הקדמה לתרגום מסכת אבות, עמ' 54). 41-42 תשובת...מלאכים: אברהם ראה שלשה מלאכים בהתאמה לשלש הבשורות.

45 ויאמרו אליו איה שרה אשתך' — נוכל נאמר שהשנים מהם היו לשתי הבשורות, כי בזה המאמר הודיעו האחד בשורת בנו כמו שאמר <ר' שוב אשוב אליך, ורפואת המלה נחברה לרפואה זו בלי ספק כמו שאמרתי למעלה, כי הבא להגיד לו הפיכת סדום לא היה לו עסק באלו השנים בשליחותם ולא גם הם עמו בשליחותו, כי אין מלאך אחד עושה שתי שליחות ולא שנים שליחות אחת כאשר אפרש עתה סודו. והראיה ויאמר יי' 'המכסה אני מאברהם אשר אני עושה', הנה האחד היה בעצמו בלבד כי השנים כבר השלימו שליחותם. אם כן ויאמרו אליו' — השנים בלי ספק היו כמו שאמרנו. או נאמר ששלשתם שאלו, וזה איפשר בכח הדמיון שהיו שלשתם מספרים עמו ובכלל דבריהם שאלו על שרה. אבל הבשורה האחת — פעולה <אחת> בלבד, ונחברה אליה הרפואה כמו שאמרנו. וישרה שומעת פתח האהל והוא אחריו', כך נדמה* לו שהיתה שרה בפתח האהל והוא ע"ה אחריו, ר"ל אחרי האהל, אחר שראה קודם שהיה הוא בפתח האהל. ויש לו עיקר. וכן ו'תצחק שרה בקרבה'. ולא האמינה זה המלאך המבשר — 'למה זה צחקה שרה' וכן 'ותכחש שרה', שהוא ע"ה אמר אליה הדבר והיא כחשה כי יראה הכל היה במראה הנבואה.

פרק ששי

5 'אין מלאך אחד עושה שתי שליחות' וכו'. וזה פתרונו: כבר ידעת אבי מאותו הפרק אשר העמדתיהו על סודו מה שאמר <ר' בו הרב ז"ל וזה לשונו: וכבר ביארו החז"ל למי שהוא חכם כי כל כח מכחות הגוף נקרא מלאך, כ"ש הכחות הפשוטות בעולם, וכי יש לכל כח פועל אחד מיוחד לו ולא יהיה לו שני פעלים, וכל זה אמרו בבראשית רבה — אין מלאך אחד עושה שתי שליחות ואין שני מלאכים עושים שליחות אחת. וזהו ענין כל הכחות. ע"כ.

10 מכאן יראה אבי ויבין אדני כי כוונת ז"ל ששלשת האנשים ההם הנראים לאברהם שהם נאמרים על שלשה כחות נבראות במחשבה, אשר כח אחד נתיחד לבשורת רפואתו וכח אחד נתיחד || לבשורת בנו וכח אחד להודעת |א18|

47 שתי] ב + שתי א 48 שליחות] י' 2 א 54 *לו] לי אב 56 ותצחק] + ותצחק א' / בקרבה] ב [ב.רבה א + בקרבה א' 11 נתיחד] + נתיחד תחתית עמוד א' תחילת עמוד א

43 ויאמרו...אשתך: בר' יח, ט. 45-44 שוב אשוב אליך: בר' יח, י. 48-47 אין... אחת: ראה בר"ר ג, ב. 49 המכסה...עושה: בר' יח, יו. 50 ויאמרו אליו: שם, שם, ט. 54-53 ושרה...אחרי: שם, שם, י. 56 ותצחק שרה בקרבה: שם, שם, יב. 57 למה... שרה: שם, שם, יג. / ותכחש שרה: שם, שם, טו. 58-57 שהוא...הנבואה: בתוך מראה נבואתו היה נדמה לאברהם ששרה צחקה. 3 מאותו הפרק: מוה"נ, ח"ב, פ"ו (פ"ז בתרגום אחריו).

העתיד מהכלייה ההיא. והיודע והמשיג ענין כחות הנפש ידע כי כל כח הוא פשוט בפשיטות ועל כן אינו נתון בטבעו לרכוב הרכבת שתי פעולות וכן שתי כוחות משונות לפעול פעולה אחת, אבל כל אחד ואחד מיוחד בפעולתו בפני עצמו. וזה בכחות הטבעיות וכן הוא בכחות הנפשיות המחשביות כאשר אמר הוא ז"ל 'וזה הוא ענין כל הכחות'. והענין מושכל בשיקול הדעת, כי כשהנביא רואה הדבר כבר נברא לו כח אחד והוא מלאך אחד וכשרואה הדבר האחר יוצא ממינו כבר נברא לו מלאך אחר ובטל הראשון. וכן זה השני כמו שאמר <הוא ז"ל והביא באותו הפרק כי יש מהמלאכים שנבראים והולכים להם. ולא אאריך בזה, כי המעמיק בדרכי סודות הנבואה יודע שהמלאך נברא לפי השעה הצריכה וכי כל צורה הנראית במראה הנבואה היא ברואה. וזה סוד מופלא בדרכי הנבואות. וכן הכבוד הנברא והאש והענן וכיוצא בהם. ועל כן הבינהו. ואתה דע לך פלאות אלו אשר באו אלי ביד יי' אלהי הטובה עלי וברוח קדש נסע מאת יי'. ולפי השעה הצריכה לאברהם נודמנו לו שלשת המלאכים האלו בכחו המחשבית אשר לו עד שנדמו לו בצורת אנשים, לפעול כל אחד ואחד פעולתו עד שנקראו מלאכים, ר"ל שלוחים, מהשלימו שליחותם. וזה אמונת הרב ז"ל בכל הנראים לנביא וזה כל כוונתו באותו פרק. אמנם כוונתו לשום שמים ברדפו אחרי האמת ואמונתו הוא כי כולם הם באים ברצון ובחפץ הבורא ב"ה. ועל כן צריך לאבא מרי שישמור את נפשו מאד אשר לא יסור דעתו ואמונתו מאד מלהאמין כי הם מלאכי יי' צבאות ומאתו ומסבתו הם באים כמו שאמרתי, והוא הבורא והיוצר אותם, אך לא כחושבים המון העם.

פרק שביעי

יש להסתכל בפרק אשר זכרתי ולהבין מה שגיליתי מסודו ויש להסתכל בפרק שאחריו סמוך לו ונראה בתחלת מחשבה שהוא סותר לראשון, כי אומר בו שהכחות המשכילות הנבדלות הקיימים אשר לא ישיגם הפסד שיש להם בחירה *וחפץ ושיגו פעולותיהם ואינם כשאר הכחות הגופיות, שהם טבע מבלתי שישגו פעולתם. והביא ראיה ממה שאמר המלאך ללוט 'הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה', מכאן שיש לו בחירה וחפץ ויכולת. אם

21 [כל צל א' כל א' 28 הנראים] הנביאים א' בי' א' ר' א' 33 העם + כו א' 2 שגיליתי] 1' א' 5 *וחפץ] בחפץ אב / הכחות הגופיות] *בצמידות עם סימן הפרדה א*

24 ביד יי'...עלי: עפ"י נחמ' ב, ת. 24-25 וברוח...יי': עפ"י במ' יא, לא. 26-28 שנדמו...שליחותם: 'עד שלא עשו שליחותן קראן אנשים משעשו שליחותן מלאכים', כדברי חז"ל (בר"ר נ, ב). 28 מהשלימו: ייתכן שצ"ל 'שהשלימו'. 3 בפרק שאחריו: *מוה"נ, ח"ב, פ"ז (פ"ח בתרגום אחריו)*. 7 הנה נשאתי...הזה: בר' יט, כא.

10 כן שהודיע בזה הרב כי מה שרואה הנביא במראה הנבואה כי הוא מלאך ממש, ר"ל שכל נפרד אמת. אבל יסתכל אבי ואראהו קצת הצלחה בספר המורה.

הביא הרב בתחלת הספר הקדמה על ענין סבות הסתירה הנמצאת בקצת ספרים וחיבורים. והסבה השביעי אמר <ר> בה כי כשהמחבר הוא מוצרך לקצת עניינים עמוקים אשר ראוי להסתיר קצתם ולגלות קצתם, מביאו ההכרח לערוך בו המאמר על שיעור הקדמה סותרת לראשונה ויצטרך המחבר שלא ׀ ירגישו לו ההמון בשום פנים אל מקום הסתירה ההיא, אבל יעשה תחבולות להעלימה על כל פנים. ואמר <ר> כי כמה שימצא מן השנוי והסתירה בזה הספר, ר"ל בספר המורה, הוא כפי זאת הסבה השביעית. וצוה ואמר 'על כן שמענה ואתה דע לך וזכור אותה תמיד, לבל יתעו מחשבותיך בקצת פרקי'. ע"כ הגיעו דברי הרב ז"ל.

20 ועתה המשכיל יבין כי מה שאמר <ר> כי כשהמחבר רוצה לדבר בדברים שראוי להסתיר קצתם ולגלות קצתם — הוא כי סוד הפרק ההוא הראשון שאמרתי הוא ראוי באמת להסתיר מן ההמון כי זייקם באמונתם ההמונית והדמיונית, והפרק שאחריו ראוי לגלותו והוא שהכוחות הנבדלות הם חיים שכליים בעלי בחירה ורצון והוא לכוונת סודות גדולות נבואות ישעיהו

25 ויחזקאל וזולתם. וכשהרב הביא ראיה שהשכלים הם בעלי רצון מן הפסוק שאומר 'אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם' היה די לו בזה, לפי שהוא נאמר על המלאך האמתי. אבל מה שהוסיף עוד בראייתו שהמלאך הנראה ללוט — הוא סבה בתחבולה, להסתיר כוונת הפרק הראשון עד שאין כל אדם מרגיש אל מקום הסתירה ההיא כאשר הוא ז"ל הקדים כמו שזכרתי.

30 וגם אמנם נאמר כי לוט השיג בכלל מראתו שהמלאך האמתי הוא בעל בחירה ויכולת, כי כן משיגים הנביאים בנבואתם מהדברים הנמצאים בהם כמו שאדבר בפרק שאחר זה בע"ש, ועל כן נאמר כי לא *השיג מהותו אלא עניינו. גם יש להסתכל בחלק הראשון בראש פרק אחד מיוחד

8 [כן] + שיכולת א' 15 שלא [תחתית עמוד א' תחילת עמוד א 20 בדברים] + 'ל' א' 23 [והוא] + שהסבות א' 32 *השיג] השיב אב 33 בחלק] ב 'חל' מתוקנות א

11 בתחלת הספר: ראה מורה נ, פתיחה (הקדמה' בתרגום אחריו). 18 שמענה: אינו מופיע באוהרת הרמב"ם שם. 21 הפרק ההוא הראשון: שם, ח"ב, פ"ו (פ"ו בתגום אחריו). 26 אל...לפשעכם: שם' כג, כא. 27-28 שהמלאך...ללוט: ראה בר' יט, כא-כב. 28-29 סבה בתחבולה...הסתירה ההיא: מאמרי המלאך אל לוט כלל אינם מתייחסים לשכל נבדל, שהרי אותו המלאך הוא אך כח שנברא בדמיון (בהתאם למורה נ, ח"ב, פ"ו); הקורא ההמוני יסבור שהעובדה שהרמב"ם הביא את אותם המאמרים בדיון שעניינו השכלים הנבדלים (שם, פ"ז), מלמדת שהוא בכל זאת החזיק בדעה שהנביאים רואים בנבואתם את השכלים הנבדלים עצמם ולא רק ייצוג דמיוני שלהם. 33 בחלק...אחד: ראה שם, ח"א, פמ"ט (פמ"ח בתרגום אחריו).

35 מהמלאכים האמתיים הקיימים, אשר הוצרך לבאר בו הרב ז"ל לסודות במרכבה, שאינם בעלי גוף, אבל שהם נקיים מהחמר כמראה אדם כמו שאדבר עדיין. והביא הוא ז"ל שם מאמר שהוא בבראשית רבה — להט החרב המתהפכת <ו'כו'. ולפי זה נראה על שהביאו הוא ז"ל בזה המקום שהשגת הנביאים בנבואתם שהם המלאכים הקיימים ממש. ואין הדבר כן, כי כבר אמר > הוא שם מיד שהכל בו כפי פעולת כח הרעיון. ולפי דעתי 40 שלא הביאו הוא ז"ל לראיה אלא כאלו אמר שאין להקשות מהמאמר הזה שנראה ממשוטו שהמלאכים גופות כי הכל כפי פעולת כח הרעיון, ר"ל לדמות המלאכים בצורות אנשים ונשים וכו'. והדבר מבואר למבין ואין סותר לכוונתנו דבר.

פרק שמיני

דע, כי הנביאים ע"ה בנבואתם משיגים ענין איכות הדברים הנמצאים ברוחניים ומציאות עניינים אמתיים בהם, לא לעמוד על אמיתת מהותם. כי כשאמר <ר' שרפים עומדים ממעל לו' הנה השיג מציאות השכלים הנפרדים במראה הנבואה, ר"ל שהם נמצאים, והשיג שהם ממעל לכסא, ר"ל קיימים עליו כמו שידוע למבינים. והשיג שיש לכל אחד מהם שש כנפים, והם העניינים הנמצאים בהם. והשיג שכל אחד מלמד *לאחר השגה אמיתית, והוא שהאל ב"ה מגיע ממשלתו עד קצות הארץ, הוא 5 191א שאמר <ר' וקרא זה אל || זה ואמר' וגו'. *והשיג מקול כל אחד מהם, ר"ל משפּעו *ומהנהגתו, מתנועע הגלגל, שהוא שאמר <ר' וינעו אמות הסיפים מקול הקורא'. והשיג כי מסבת התנועה ההיא הבית ימלא עשן, איד לח ואיד יבש אשר ממנו יתילד כל ההוויה. הנה זאת השגת ענין כל המציאות

39 אמר <ר' + הם א 7 *לאחר] לאחד אב 8 והוא] שהוא א' ש' א' ו' א' ° 9 אל] + אל תחילת עמוד א' / *והשיג] והשיב אב 10 *ומהנהגתו] ומתהגנתו אב 11 הבית] + הבית א' 12 ואיד יבש] בצמידות עם סימן הפרדה א

34-35 לסודות...מהחמר: ראה שם, ח"ג, פ"ז; מחברנו יישם כאן את הנחיית הרמב"ם בדבר השבת פרקי המורה, זה על זה. 35 כמראה אדם: יח' א, כו. 36-37 להט...המתהפכת: ראה בר"ר נ, ב. 37-38 ולפי...ממש: לכאורה ממאמר חז"ל ניתן היה להבין שהנביאים כן רואים בנבואתם מלאכים ממשיים, קרי שכלים נבדלים, ופירוש שכזה עלול להימצא בסתירה עם הקביעה שהמלאכים נבדלים מחומר. 4 שרפים...לו: יש' ו, ב; השווה רשב"ת, מ"ה, עמ' 13 ו'29. 6-7 שש כנפים: יש' ו, ב; לביאורי הרמב"ם ביחס למשמעות כנפי המלאכים ראה מוד"ג, ח"א, פמ"ג ופמ"ט; רשב"ת העניק עוד פירושים מעניינים בנידון (ראה מ"ה, עמ' 29-30). 9 וקרא...ואמר: יש' ו, ג; השווה רשב"ת, מ"ה, עמ' 30-31 וכן ר' לוי בן אברהם, לויט, עמ' 80. 10-11 וינעו אמות...מקול הקורא: יש' ו, ד. 11 הבית... עשן: יש' ו, ד; השווה רשב"ת, מ"ה, עמ' 34.

- 15 בכלל כל מה *שהשיג יחזקאל ע"ה למי שיבין. וסוף דבר, השגת השרפים והשאר הוא השגת ענין, לא מהות. כי אין דרך להאמין שהשיג כל השכלים הנבדלים. ואב הנביאים ע"ה לא השיגם, כאשר אמר 'ופני לא יראו' לפי דעת אחר.
- 20 ויחזקאל גם הוא השיג במראה נבואתו מנין החיות בכלל שהן ארבע, ר"ל ארבעת הכידורים בתוך הכסא. והשיג שיש לכל אחד ארבעה פנים, ר"ל ארבעת מיני הכחות היוצאין מהם במציאות. והשיג שיש לכל אחד ארבעה כנפים, הם סבות התנועה. וידי אדם למשל שהם פועלים. ורגליהם ככף רגל עגל, ר"ל עגולים כדוריים. ודמיונו 'וירקידם כמו עגל' — חוזר אל הארזים, והיא ראייה שהם הגלגלים כאשר ביארתי בספרי וגיליתי שם אמיתת סוד שתוף שם 'ארו' עם שאר השמות. וכל השאר שהשיג בהם יחזקאל הכל היה השגת מענייניהם בלבד, לא מהותם. וכן 'מות החיות מראיהן כגחלי אש בוערות כמראה הלפידים היא מתהלכת בין החיות' וגו' — הכל השגת ענין, השגתם איך, ר"ל שהם בעלי חמר וצורה, הוא שאמר <ר' מראיהן כגחלי אש' למי שיבין סוד השמות והחידות המופלאים האלו. 'בוערות כמראה הלפידים' הוא כפל דבר לתוספת ביאור ולתפארת במנהג. והלפידים גחלי אש הם. 'היא מתהלכת בין החיות' — גם זה עוד לפירוש שהצורה ביניהם, ר"ל בין החיות. והענין שהגלגל הוא בעל נפש, ר"ל חי, ותנועתו לא בטבע כתנועת האבן. 'ונוגה לאש ומן האש יוצא ברק', ר"ל שיש לצורה ההיא אור שפע להשפיע ממנה שפע והוא הברק, ר"ל כחות אצולות ממנו למטה, ר"ל מהגלגל. ודמיונו 'קול רעמך בגלגל', 'יאירו ברקיו תבל'. והשיג מציאות הרקיע שעל ראשי החיות, על גבנונית

13 *שהשיג] שתשיג אב 17 השיג במראה] בצמידות עם סימן הפרדה א + 'ד' בין השיטין ובשוליים א' 18 הכידורים] + הכידורים א' 18-19 ר"ל ארבעת] בצמידות עם סימן הפרדה א 23 שתוף] + שתוף א'

13 בכלל...יחזקאל: יחזקאל וישעיהו השיגו אותה השגה, אלא שתיאורי זה האחרון היו כלליים יותר (ראה מוה"נ, ח"ג, פ"ו). 15 ופני...יראו: שמ' לג, כג; ראה הפירוש שהרמב"ם ייחס לאונקלוס (שם, ח"א, פל"ז). 18 ארבעת הכידורים: היינו קבוצות הגלגלים המקיפים את הארץ; לאיות וזה של 'כידור' ראה ר' אברהם בר"חייא, צודת, יא ע"א-יב ע"א, לג ע"ב; ר' שם טוב פלקירה, ס' המבקש, עמ' ק. / ארבעה פנים: יח' א, ו. 19-20 ארבעה כנפים: שם; השווה מוה"נ, ח"ב, פ"י. 20 וידי אדם: יח' א, ח; השווה מוה"נ, ח"ג, פ"ב. 20-21 ככף...עגל: יח' א, ז; השווה מוה"נ, ח"ג, פ"ב. 21 וירקידם...עגל: תה' כט, ו. 22 הארזים: ראה תה' כט, ה. 24-25 דמות...החיות: יח' א, יג. 31-32 ונוגה...ברק: שם. 33 קול...בגלגל: תה' עז, יט. 34 יאירו...תבל: ראה שם, צו, ד. / מציאות...החיות: עפ"י יח' א, כב.

- 35 גלגל הכוכבים הקיימים והכל מקיף, ר"ל החיות והאופנים. ושהוא בדמות כסא, כי שם הוא כבוד הבורא ורוממותו בלי ספק כדמות הכסא אשר מראה על כבוד ורוממותו היושב עליו. והשיג שהוא כעין הקרח הנורא. מלת 'קרח' יש בו מהשתוף ומגזרת הלשון והוא חידה דקה. וכבר דברתי עם אבי פה אל פה גזירתו מן 'קרח הוא טהור הוא', ואם הוא מן השתוף הוא קפיאה. וכן פי' הגאון ז"ל הרקיע מהיום השני. והמבינים יבינו.
- 40 והשיג דמות כמראה אדם מלמעלה, ר"ל על הכסא, כמו 'שרפים עומדים ממעל לו'. ואמר: ז"ל: 'גדול כחן של נביאים שהן מדמין את הצורה ליוצרה, שנאמר <ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה>'. נראה מזה כי האל ב"ה נקרא בשם 'אדם'. ויש מקום התבוננות בדבר ונדבר שנינו פה אל פה בע"ש. וכבר דברתי על האדם האמתי על שם השכל הקנוי אשר קנה, אשר אין כחו בגוף והוא צלם אלהים ודמותו כמו שאמר <ויברא אלהים את האדם> *בצלמו'. ודמותו || הצורה הזאת ליוצרה כדברי רז"ל. כבר רמז בזה הרב ז"ל בסוף פרק אחד בחלק הראשון לסוד גדול בדרכי <הנבואות> — כי כל צורה אשר העלה על המחשבה היא נבראת ונוצרת, כאמרם 'ליוצרה'. ותורה על עצמו יתבר', כי הדבר הפשוט יתחייב להיות ממנו פשוט כמוהו. ודי בזה השיעור.
- 50 ואשוב ואומר כפי הנראה מפשט הענין כי הוא ע"ה ראה צורת האדם

36 [הכסא] כסא ב' ס' מתוקנת א [כבוד] + ו' א² 38 חידה דקה] *בצמידות עם סימן הפרדה* א / דברתי ב [..] רתי א 39 אבי' ב [..] בי א 40 הרקיע] + י' א² 41 שרפים] + שרפים א¹ 42 כחן] ב' ה' מתוקנת א 47 *בצלמו] + וישוב הדבר בכתפות במאמר ויהיה שוה במשא להתהפך עליו אב כנראה שבמקור לא היה בגוף הטקסט א + בכת. [ום א¹ / ודמות] + הצורה א¹ / ליוצרה] + כדמות א¹ 49 אשר העלה] *בצמידות עם סימן הפרדה* א 50 ותורה] ב ותור. [..] א

35-36 בדמות כסא: שם, שם, כו; לפירוש 'כסא' ראה מוד"נ, ח"א, פ"א ופ"ט; 'כסא הכבוד' התפרש ע"י הרמב"ם ותלמידיו כרומז לגלגל החיצון (ראה למשל שם, שם, פ"ע, וכן רשב"ת, מ"ה, עמ' 10). 37 כעין... הנורא: יח' א, כב. 39 קרח... הוא: וי' יג, מ. 40 הגאון... השני: לא מצאנו אצל רס"ג קישור בין 'קרח' ל'קרח'; מכל-מקום, מחברנו פירש את הרקיע מן היום השני (ראה להלן, עמ' 96, ש' 87-94, עמ' 96-97, ש' 109-111) בצורה שונה מרס"ג (ראה תפסיד בראשית, עמ' 218). 41 דמות... מלמעלה: יח' א, כו. 42-41 שרפים... לו: יש' ו, ב. 43-42 גדול... מלמעלה: ראה בר"ר כו, א. 44 נראה... אדם: הרמב"ם התנגד לפירוש זה (ראה מוד"נ, ח"ג, פ"ז), ואילו הרשב"ת זיהה את חלקו העליון של ה'אדם' עם האל (ראה מ"ה, 50-51). 45 וכבר דברתי: כנראה בס' התשובה. 46 השכל... בגוף: השווה מוד"נ, ח"א, פ"א. / ודמות: נראה שצ"ל 'דימו'. 48 רמז... הראשון: ראה שם, שם, פמ"ו (פמ"ה בתרגום אחריו). 50-51 הדבר הפשוט... כמוהו: השווה שם, ח"ב, פכ"ב.

במראה הנבואה לרמזים נוראים. כי ראהו כמראה חשמל ממראה מתניו ולמעלה וממתניו ולמטה כמראה אש, <כ>מראות האבינים בעלי האור והזיו שמעביר בהן ראות העין. דרך הנביאים לראותם בנביאותם ולכנותם פעם בצורות הרוחניות ופעם על החמר הראשון. והמעמיקים בדרכי *הסודות הם יבינו אלה הדברים אשר אין דרך להאריך פה. וגם האש כדמיון זה יכנו אותה, כי אין לה מראה ידוע. והחשמל *ביתרון דקות הוא בזיו ובזוהר מהאש בזה המקום, כי כן אמר בתחלת המראה השנייה: ואראה והנה דמות כמראה אש ממראה מתניו ולמטה אש וממתניו ולמעלה כמראה זוהר כעין החשמל. וזהו בהתבוננות שני הצדדין, מעלה ומטה, כפי מה שרמזו בזה הרב ז'ל בפ' ז' בח' הג' ובמלה המורכבת 'חש' מ'ל'. כי הם נכרתים למעלה כנגדו יתבר' וממהרים למטה. ואלו המעמדות הקרובים, היושבים ראשונה במלכות, יושבי קצוות אשר רמזו בהם ואמרו שהם תפילין של ראש אשר ראה הוא ע"ה הקשר שלהם כמו שאמר <ר> 'וראית את אחרי', הם הנקראים קרני רמים והם אשר הפיצו מאתו יתברך ראשונה מבלי אמצעי, על כן נקראו אור לבושו. ועליהם אמר המלך החסיד ע"ה בעיונו האמתי הרוחני 'גחלים בערו ממנו', כמו שרפים והכל אחד והם המלאכים. וראשית הפסוק הוא 'עלה עשן באפו', עלה על המחשבה הטהורה שתפוץ האש מפיו, ר"ל מעצמו ואמתו, והוא צורת המלאכים. 'גחלים בערו ממנו' — כפל דבר כמנהג, כי גחלים הם האש. או תהיה אש סוגית וגחלים הם מניות אשר נפוצים מהסוגית. והנה זה אשר הבאתי וכתבתי אינו אלא כדי ליכנס עם אבי בדברים. אשר יראני בדרך זו אלך.

פרק תשיעי

מן הנראה כי הנביא הזה חתם כל השגותיו על דרך כלל ואמר <ר>: 'כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנוגה סביב היא מראה דמות

54 האבינים] האבנים ב 56 *הסודות] חסידות אב 58 *ביתרון [כיתרון אב 61 בהתבוננות] ב בהתבונן.]נות א 62 ובמלה המורכבת] בצמידות עם סימן הפרדה א 66 הפיצו] + הפיצו א' 71 תהיה] ב 'ת' מתוקנת א

54-53 כמראה...אש: יח' א, כו. 54 האבינים: צ"ל 'האבנים', ולא תיקנו משום חזרת האיות (ראה להלן, עמ' 16, ש' 17); על פירוש זה ל'חשמל' ראה הרשב"ת, מ"ה, עמ' 51. 55-56 ולכנותם...הראשון: השווה ר' יצחק אלבלג, תיקון, עמ' 35. 64 היושבים... במלכות: אס' א, יד. / יושבי קצוות: תה' סה, ט. 65 תפילין...שלהם: ראה ברכות ז ע"א (השווה פי' הראב"ע לשמ' לג, כא); ר' לוי בן אברהם ראה בארבעת הבתים בתפילין של ראש רמז לארבע החיות שבמעשה מרכבה (ראה בעז, דף 47 ע"א). 65-66 וראית את אחרי: שמ' לג, כג; השווה שמונה פרקים, פ"ו; מ"ת, הלכות יסוה"ת א, י וכן מודה"נ ח"א, פכ"א, פל"ז ופנ"ד. 66 קרני רמים: תה' כב, כב. 67 אור לבושו: ראה פדר"א, פ"ג; השווה מודה"נ, ח"ב, פכ"ו וכן ר' יעקב אנטולי, מלמד, נג ע"א. 68 גחלים...ממנו: תה' יח, ט. 4-2 כמראה...י': עפ"י יח' א, כה.

כבוד יי". וזה בלי ספק הוא הפלגת הדמיון, ועד פה מגיע השגת הדמיון
 5 לזכות גדול, ר"ל שראה כמראה הקשת ממש במראה הנבואה לעניינים
 ולרמזים מובנים ממנו, מופלאים הרבה ועד למאד. וזאת החידה היא גדולה
 למי שיבין אותה, כי דמיונו הוא תשלום כבוד האל ב"ה. וההתמשלות
 בקשת נפלא בהסתכלות אמתתו ועניינו, ר"ל כבודו יתבר' המושג כבר.
 והמתפאר שהוא מבין בספר מורה הנבוכים הוא יבין אלו החידות. והבאתי
 כל זה ואע"פ שאינו מן הענין המכוון אליו בזה החיבור אבל הוא || כפי
 20 מה שאמרת — שהנביא משיג מציאות ענין הדברים האלהיים, לא ממשם.
 ויחזקאל כשראה הששה אנשים ההם, איש כלי מפצו בידו, והשביעי
 בתוכם וקסת הסופר במתניו, אשר הוא נרמז לשבעה כוכבי לכת. ידוע
 הוא שאלו שנרמזו לו ברעיונו בתבנית אנשים שלא היו מהות ועצם השבעה
 כוכבי לכת, אלא השיג עניינים, ר"ל פעולתם. והוא המשל במפיצים שהיו
 15 בידם, כי מפיץ הוא כלי שביד הבנאי שמתקן בו האבנים לתיקון הבנין.
 והענין הוא נופל על שם פעולתם והשפעתם בעולם ובנינם ליישוב והוא
 ענין הממשלה אשר להם, כמו שאמר 'ולמשול ביום ובלילה'. וקסת הסופר
 שבמתני השביעי הוא משל לענין החמה שבמתני גלגלו התקוע בו, והוא
 20 הסופר והוא הכותב בדרך דמיונו, ר"ל רושם הרשומות למטה, והם ההויות
 והפעולות אשר מתחדשים באמצעות האש אשר הוא זורק בעיר הזאת הבא
 עם הניצוץ ההוא. ולא יאבה אדוני לשמוע לדברי ר' שמואל בן תבון ז"ל
 שאמרו > בזה שאיפשר שהסופר הוא אחד מהששה, ר"ל גלגל כוכב שהוא
 על גלגל סמוך ודבק בו. כי זה אינו איפשר אלא נמנע, ר"ל שיהיה כונת
 25 הנביא ההוא ככה בקסת הסופר. והראיה על ביטולו הוא שאמר 'במתניו'
 ולא אמרו > 'על מתניו', שאם יאמר ככה היה אז המובן ממנו שהוא דבר
 עומד על שטתו ויהיה איפשר שהוא נאמר על גלגל כוכב שהוא על גלגל
 חמה. אבל באמרו 'במתניו' משמע שקסת הסופר הזה הוא תקוע בגוף
 האיש לבוש הבדים עצמו. ואשר הביאני לזאת הדעת, ר"ל ליתן הפרש
 30 בין אומרו במתניו ובין אמרו על מתניו, הוא מה שמצאתי מדעת הרב ז"ל

10 אבל הוא] + אב הוא תחתית עמוד א' אבל הוא תחילת עמוד א 13 וקסת] ב 'ס' מתוקנת א +
 וקסת א' 16 האבנים] א האבנים ב 24 זה] ב וה א 30 מדעת] ב מד[.ת א

4-5 הפלגת... גדול: השווה מוד"נ, ה"ג, פ"ו. 12-13 הששה... במתניו: עפ"י יח' ט, ב.
 16 מפיץ... הבנין: לפי רש"י, 'מפיץ' הוא כלי שמשבר ומנפץ את הכל (ראה פי' רש"י
 על אתר). 18 ולמשול... ובלילה: בר' א, יח. 21 זורק בעיר: ראה יח' י, ב.
 22-23 ר' שמואל... מהששה: ראה מ"ה, עמ' 53; השווה ביקורתו של נ' רוקש עם זו של
 ר' יעקב בן ששת, משיב, עמ' 87-88. 27-28 גלגל¹... חמה: מחברנו שגה בניסוחו, שכן
 'כוכב' ו'חמה' הם שמות נרדפים המציינים את אותו הגלגל (Mercury).

ענין כזה בפרק ההתחלה בחלק השני שאמ'ר < על מה שבא בכתוב ו'יתן אותם אלהים ברקיע השמים'. אמ'ר < כי נראה מזה מה שבא עליו מופת והוא כי כל הכוכבים והשמש והירח הם תקועים בגלגל ואינם על שטח הגלגל כמו שחושבים המון העם, כמו שאמ'ר < 'ברקיע השמים' ולא אמ'ר < 'על רקיע השמים'. אם כן באמרו שקסת הסופר הוא במתניו משמע על כל פנים שאינו על שטחו. ואינו אומר על גלגל כוכב שהוא על גלגל חמה ואע"פ שכן הוא בלי ספק, ר"ל שדעת יחזקאל הוא שגלגל כוכב על גלגל חמה סמוך ודבק בו. עם כל זה לא בא עתה להורות לנו זה הענין כי ממקום אחר הוא מובן שכוונתו כן, בשומו מגין החיות שהן ארבע. צריך על כל פנים על סדר תשומתם שיהיה גלגל נוגה וכוכב על גלגל חמה כדי שיהיו חמשת הכוכבים הנבוכים כדור אחד וחמה כדור אחד בפני עצמו. ולא יבין זה כי אם משיש לו עיון בפ' ה' מחלק הב' או בפ' ט', כי מגין חשבון הפרקים הוא מוטעה בספרים. והכדורים חמשה עם הכסא הרם והנשא על הכל.

120| 'ישבעו עצי יי' ארזי לבנון אשר נטע', ישבעו חייהן ישבעו || מימיהן ישבעו מטעתן. 'אשר שם צפרים יקננו' — הצורות אשר קניהם כארזי לבנון. 'חסידה ברושים ביתה' — בעלת החסד הגדול אשר עושה עם כל, העומדת בראש הכל, היא 'הים'. 'הרים הגבוהים ליעלים' כענין 'הבקר שנים עשר', תחת הים, והמה הגבוהים ולמעלה מכולם, תחת החסידה. 'סלעים מחסה לשפנים' המה החמשה שפלים וקטנים מן הבקר שנים עשר כקטנות ושפלות השפנים מן היעלים. 'עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו' — כמשמעם. והמשכילים יבינו. וקצת המפרשים לא הבינו. ור' שמואל ן' תבון פי' המזמור כפי תבונתו ובנה ספר אחד על מאמר 'יקו

38 [לנו] + לנו א' 42 הי' + בפ' א 45 ישבעו³] + מימיהן תחתית עמוד א' 46 מטעתן] + מטעתן א' 53 ספר] ב 'ס' מתוקנת א

31 בפרק ההתחלה: היינו מודה'נ, ח"ב, פ"ל (פל"א בתרגום אחריוזי), העוסק בפתירתו במושג 'התחלה'. 31-32 ויתן...השמים: בר' א, יז. 42 משיש: צ"ל 'מי שיש' / בפ' הי': בתרגום אחריוזי. 43-44 והכדורים חמשה...הכל: בהתאם להשקפה שיוחסה בימה"ב ליחזקאל ולחכמים הקדמונים (ראה מודה'נ, ח"ב, פ"ט); 'הכסא הרם' מציין את הגלגל החיצון, חסר הכוכבים. 45 ישבעו...נטע: תה' קד, טז; 'ארזי הלבנון' מסמלים את הגלגלים. 45-46 ישבעו...מטעתן: ראה בר"ר טו, א. 46 אשר...יקננו: תה' קד, יז. 47 חסידה...ביתה: שם; ה'חסידה' מסמלת את הגלגל החיצון, המוזהה גם עם 'הים' (ראה שם, שם, כה). / בעלת החסד: ראה חולין סג ע"א. 48 הרים...ליעלים: תה' קד, יח; ה'הרים הגבוהים' מסמלים את גלגל הכוכבים העומדים. 48-49 והבקר...עשר: יר' נב, כ. 50 סלעים...לשפנים: תה' קד, יח; ה'שפנים' מסמלים את חמשת הכוכבים הנבוכים. 51-52 עשה...מבואו: שם, שם, יט. 52-53 ור'...תבונתו: ראה רשב"ת, מ"ה, עמ' 122-162.

55 המים מתחת השמים' וגו' בהבינו אותו כפשטו. ואם היסוד כזב אף כי יהיה הנבנה עליו כמו שאדבר מעט בפרק הבא אחר זה. וצריך לדין לי לזכות.

פרק עשירי

כמה רחוק *מחשבתי מאותם אשר חשבו כי הגיעו לסוד מעשה בראשית וביארו מאמר יקוו המים כפי תבונתם, באמרם שהיה הכל תחלה מכוסה במים ושאמר <ר> האל ב"ה שיקוו אל מקום אחד ושתראה היבשה. והבינו ענין מופלא כפי פשוטו, כי בחשך הלכו. ורחוק הוא מפשוטו כרחוק מזרח ממערב וכגבוה שמים מעל הארץ ויותר. ואף כפי פשוטו אינו דבר מקום מקויים בדעת, כי ענין הקוייה אינו נופל כי אם בדבר הנפרד לחלקים והוא מפורד ומפוזר בקצת מקומות, ר"ל במקום זה ובמקום זה וריח ביניהם. ואם המים היו מפוזרים כן, אז היה הנכון לומר <ר> שיקוו המים המפוזרים ההם והמפורדים אל מקום אחד. אבל לפי סברתם, בהיות יסוד המים כדור אחד כולו, נחבר ומקיף ביסוד העפר מכל צד כדרך היסודות, מה ענין שאמרו שיקוו אל מקום? והנה במקום אחד היה נקיים. ויותר היה הנכון לומר <ר> יבשו המים ממקום זה ותראה היבשה או ינטו המים ממקום זה ומצד זה וישנו מצבם ותראה היבשה או הדומה לזה.

15 ומה שצריך להבין מי שחננו האל יתברך, כי שם 'מים' הוא משותף שתוף גמור ואינן כפשטן. ודע, כי המים האלה שלנו אינם אלו המים אשר אנחנו בביאורם בקצת רמזים כאשר אביא פה ובפרק שאחרי זה. ומי שיבין ענין מאמר בן זומא שהיה משער מקום ההבדל בין מים למים באומרו 'אין בין מים העליונים למים התחתונים אלא כשיעור שלשה אצבעות בלבד', ומה שאמר <ר> 'עקיבא באמרו 'עדיין בן זומא מבחוק', אז יחל להבין סוד המים. וכן מי שיבין מאמר ר' עקיבא לתלמידיו באבני שיש טהור, אז

2 רחוק] ב רחוקי א / *מחשבתי] מחבבתי א מחשבת ב / כי] ב כ. א 10 לפי] + [---] שוליים שמאליים א' 11 נחבר] + [---] שוליים שמאליים א' 12 נקיים] + [---] שוליים שמאליים א' 13 המים] ב [---] שוליים א' 16 שלגן] + שלנו א'

3 מאמר יקוו המים: ראה בר' א, ט. 4-3 שהיה הכל...במים: ראה רשב"ת, מ"ה, עמ' 4-8. 5-6 כרחוק...ממערב: תה' קג, יב. 6 וכגבוה...הארץ: ראה שם, שם, יא. 7-9 ענין הקוייה...ביניהם: כפי שמובן למשל מן הפסוק 'ונקוו אליה כל הגוים' (יר' ג, יז); ראה פ' דראב"ע לבר' א, ט. 12 היה נקיים: נראה שצ"ל 'היו קוויים'. 15-16 שתוף גמור: היינו שם 'הנאמר על שני עצמים אין שתוף ביניהם בענין מן הענינים כלל אשר בעבורו השתתפו בשם הזה' (ראה מלות ההגיון, שער יג). 18-19 אין בין...אצבעות: עפ"י הגיגה טו ע"א. 20 ר' עקיבא: צ"ל 'ר' יהושע' / עדיין...מבחוק: ראה שם. 21 באבני שיש טהור: ראה שם, יד ע"ב.

יבין אמתת המים על עיקרן ויסודן. ולא כאשר הבין המחבר רוח חן, כי גם הוא לא הבין דרכם ולא ידע חוקם. וגם הוא הבונה הספר הנזכר טעה במים העליונים והתחתונים מן היום השני כטעותו מן השלישי. ומחכמת האל ב"ה שישפיעו המים ממקוה אחד וממעין אחד לכלל צד ׀ ולכלל מרחק 211| בהראות <היבשה> מוכן ממסך הרכבת ארבע היסודות, הוא היבשה הנקראת 'ארץ' בלי ספק. ומקוה המים נקרא ימים, 'כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה'. והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע. ואמרו <ז"ל: 'ותראה היבשה' — ותראה צורת הגן, שהוא כלל המים, כלומר אז יצאו לאור הוויה. 30

פרק אחד עשר

אמרו <ר' יהודה ב"ר בנימן: יש להשיב על דברי הרב ז"ל בפר' ההתחלה על אשר רצה להמציא בפרשה ההיא בתחלת תורתנו הזכרת ארבעה היסודות, בפרט כאשר ביאר בפסוק השני. אמרו <כי החשך הנאמר 'וחשך על פני תהום' כי הוא האש היסודי. והביא ראייתו ממה שנמצא כתוב בדברי תורה 'ודבריו שומעת מתוך האש'. ואחרי כן אמרו <ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך'. אם כן חשך ואש הם שמות נרדפים, נאמרים על היסוד האחד העליון עליון שבארבעה. זה לא יתקיים לו לפי דעתי. במעמד הקדוש ההוא על ההר היה בעבות הענן כמו שאמרו <הנה אנכי בא בעב הענן'. והיה ענן כבד מאד כמו שאמרו <וענן כבד על ההר'. ובאש כמו שאמרו <והר סיני עשן כולו מפני אשר ירד עליו יי' באש'. וכתוב העבות ההוא וכובד הענן כמו שאמרו <ומשה נגש אל הערפל' וגו'. ומתוך העבות ההוא דבר האל ושמעו ישראל כמו שאמר 'בעבור ישמע העם בדברי עמך'. וכן מתוך האש כמו שהעיד בהרבה מקומות. סוף דבר, מתוך שלשת אלו, ר"ל מתוך האש והענן והחשך, דבר האל ושמעו ישראל מתוכן הדברים. 15

22 חן] ב חין א 25 שישפיעו] + שישפיעו א' / לכלל צד] + לכלל תחתית עמוד א' לכלל צד תחילת עמוד א 26 בהראות] ב ייתכן שיש 'י' בתחילת המלה א 2 דברי] + דברי א' 8 שבארבעה] + בעב א' / במעמד] + במעמד א' 9 בעבות] בעבותות א '2' א' 13 דבר] + ישראל א'

22 רוח חן: ראה כא ע"ב-כב ע"א. 23 הספר הנזכר: היינו מ"ה. 24 במים העליונים והתחתונים: ראה שם, עמ' 127, ו-137-141. 25-27 הרכבת...ארץ: בניגוד לרמב"ם, אשר פירש את הארץ' מבר' א, י כמציינת את יסוד העפר בלבד (ראה מוד"נ, ח"ב, פ"ל). 27-28 כי הוא...יכוננה: תה' כד, ב. 28 והמשכילים...הרקיע: דנ' יב, ג. 29 ותראה...הגן: לא מצאנו מקורו. 3 להמציא: השווה רשב"ת, מ"ה, עמ' 130. 4-5 וחשך...תהום: בר' א, ב. 6 ודבריו...האש: דב' ד, לו. 6-7 ויהי...החשך: שם, ה, כ. 9-10 הנה...הענן: עפ"י שם' יט, ט. 10 וענן...ההר: שם, שם, טז. 11 והר...באש: שם, שם, יח. 12 ומשה...הערפל: שם, כ, יח. 13 בעבור...עמך: שם, יט, ט.

והראייה הברורה על זה מה שאמרו <את הדברים האלה דבר יי' את כל קהלכם בהר מתוך האש > הענין <והערפל קול גדול ולא יסף>. ומלת 'מתוך' משמשת לשלשתם, כאלו אמרו: מתוך האש ומתוך הענין ומתוך הערפל, ולא שנבין כי האש והחשך דבר היה אחד. והראייה החזקה עוד אשר אין להרהר ולא לחוש עוד עליה הוא שאמרו <בפסוק שאחר זה ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך וההר בוער באש>. הנה ביאר לך כי הם שמות נפרשים ולא מתפרדים. והבינהו מאד ותראה כי ראיית הרב ז"ל בטלה. וראייתו עוד ממה שבא בספר איוב בפרשה ההוא — 'כל חשך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נפח' — אין לו ראייה כלל מן המשל, כי עניינו הוא שהרשע ההוא יהיה כל חשך טמון יצפון לו ולא יראה בזוהר האור האמתי לעולם עד אשר תאכלהו אש, ר"ל עד אשר יהיה בכלייה ואבדון, כמו 'ורשעים בחשך ידמו'.

ומה שאמרו <כי האש היסודית אינה מאירה ועל כן נקראה בזה השם, ר"ל חשך — לא יתקיים *לו זה, כי כל אחד מהיסודות *חשוכים הם, ואף האויר והמים, אלא אור המאורות הוא שמעביר ונכנס בהם. ועל דרך כלל כל העולם השפל בכללו חשך גמור הוא.

ואמרו עוד כי 'רוח אלהים' הוא יסוד האויר. ואמרו <כי הרוח || מיוחסת לבורא בקצת המקומות, כמו 'רוח נסע מאת יי', 'נשפת ברוחך', 'ויהפוך יי' רוח ים'. ומה ראייתו מן הרוח הנושבת לאויר היסודי — אשר אין הכל מהות אחד, וכפי מה שבא באותות השמים במאמר הרוחות למי שמעיין שם. ועוד, והנה האש מיוחדת לבורא בהרבה מקומות ויותר מן הרוח אל המביט בכל התורה. אמרו <בפרשת > ויהי ביום השמיני 'ותצא אש מלפני יי' ותאכל אותם'. ובפרשת > בהעלותך 'ותבער בם אש יי'.

22 נפרשים] + נפרשים א' / מתפרדים] + מתפרדים א 24 לצפוניו] + לצפוניו א' / תאכלהו] ב 'ת' מתוקנת א + תאכלהו א' 25 שהרשע] + שהרשע א' 26 אשר] + 'אא' א' 29 *לון] לא אב / כי] א' / *חשוכים] משוכים אב 32 ורוח] מתחת המלה בתחתית העמוד כתוב 'אשר-ג' - 'ראובן' א° / הרוח] + מיוחסת תחתית עמוד א' 34 ים] ב + 'י' א° 35 שבא] + 'במי' א°

17-16 את... יסף: עפ"י דב' ה, יט. 20-21 ויהי... באש: שם, שם, כ. 21-22 שמות נפרשים: היינו, שמות נבדלים; לביאור סוגי השמות השונים ראה מלות ההגיגון, שער יג. 22 מתפרדים: נראה שצ"ל 'נרדפים'. 23-24 כל... נפח: איוב כ, כו. 31 העולם... הוא: כפי שכתב הרמב"ם עצמו במדו"ג, ח"ב, פ"ל: "...ושהחשך הוא טבע מציאות העולם התחתון כלו. והאור מקריי חוצה לו מתחדש עליו מחוץ...". 32 ורוח אלהים: בר' א, ב. 33 ורוח... יי': במ' יא, לא. / נשפת ברוחך: שמ' טו, י. 34 ויהפוך... ים: שם, י, יט. 34-35 ומה ראייתו... הרוחות: אריסטו טען כי אויר בתנועה ורוח מובחנים זה מזו וכי ברוח, בניגוד לאויר, גובר האד היבש והחם (ראה אותות, עמ' 56-57 ו-104); מסיבה זו נטען כאן שאין צדק בזיהוי הרמב"ם בין הרוח ליסוד האויר. 37-38 ותצא... אותם: וי' ט, כד. 38 ותבער... אש יי': במ' יא, א.

ובקרה 'ואש יצאה מאת יי'. ובמשנה תורה 'ואת אשו הגדולה'. ובאליהו
 40 'ותפול אש יי'. ומזה לא יספר מרוב. ואם כן, היה מן הראוי ליחס האש
 לבורא ולומר <ר> 'וחשך אלהים' או 'ואש אלהים על פני תהום'.
 ואמר <ר> עוד כי היבשת שקרא האל ארץ שהוא *נאמר בפרט על האחד
 האחרון מהיסודות, ר"ל על יסוד העפר. הוא אמר <ר> כרצונו שאין שום
 יסוד פשוט נראה ולא מושג בחוש הראות. ואמר <ר> עוד כי באמרו 'ויקרא
 45 אלהים ליבשה ארץ' הוא כדי להבדילו מזולתו אשר נשתתף להם שם אחד,
 והוא הראשון שהוא נאמר על ארבעתם היסודות בכלל וזה נאמר על האחד
 מהם, האחרון בלבד. זה לא יתקיים לו לעולם, ר"ל שכך יהיה הכוונה
 בקראו ארץ כמו שיתבאר. ואם כדברי הרב כן הוא, היה לו לומר <ר> 'ויקרא
 אלהים לארץ יבשה'. ויתקיים דברי הרב אם בפרשה ההיא מהיום השלישי
 50 השתמש בזכרון ולומר <ר> 'ויאמר אלהים יקוו המים ותראה הארץ' ואחר
 'ויקרא אלהים לארץ יבשה'. ואז יהיה אמת שקרא לו שם מיוחד כדי
 להבדילו מזולתו שנקרא באותו השם, כאשר עשה בחשך שקראו לילה
 כדי להבדילו מזולתו שנקרא ככה כמוהו ושם לו אחר מיוחד ונבדל והוא
 לילה. וכן באור שקרא יום. אבל בקראו ליבשה ארץ לא הבדיל מזולתו
 55 כי הנה הכל שם אחד הוא, אבל אדרבה — נראה כי הוא הכל ענין אחד.
 ואע"פ שהוא נבדל בענין כמו שיתבאר.
 ומעתה יסתכל המסתכל ואראהו קצת הצלחה במאמר קצר ובהעלם ביאור.
 דע, כי הפסוק הראשון הוא פתיחת מאמר בכלל ולא עוד, ומשם והלאה
 ביאור בפרט. ובאמרו 'השמים' — הם וכל המיוחסים שם. 'והארץ' —
 60 העולם השפל וכל ההווה בו. ולפי דסליק מיניה, מבאר מיד טבעו ואומר <ר>
 שהוא תוהו בבחינת עצמו, הוא כמעשה לבנת הספיר. ובהו הוא דבר אשר
 בו הוא, שמראה אמיתת התוהו. אמר <ר> 'ונטה עליה קו תוהו ואבני בהו'.
 ואמר <ר> ז"ל בחגיגה: תהו זהו קו ירוק שמקיף העולם, ובהו אלו אבנים
 מפולמים המשוקעים בתהום. וחשך הוא הדבר הנצמד עם התהום תמיד,
 221| כמו עם התהו. והמם נוסף כמו יום-יום, ריקן-ריקם והדומה לזה. הא ||

42 *נאמר] + שהוא נאמר אב / בפרט] + בפרש א' 43 האחרון] + המיוחסת א' 44 באמרו] + באמר
 א' 45 ליבשה] + ליבשה א' 58 דע כי] + דע כי א' 65 הא] + הא תחתית עמוד א' תחילת עמוד א

39 ואש..מאת יי: שם, טז, לה. 39 ואת אשו הגדולה: דב' ד, לו. 40 ותפול אש יי:
 מל"א ית, לח. 43-44 שום יסוד...הראות: השווה ר' משה אבן תבון, ס' פאה, דף 41 ע"א;
 לא ברור לאן נ' רוקש הפנה, שכן אמירה זו אינה מצויה במוד"נ, ח"ב, פ"ל שאליו הוא מתייחס
 כאן בדינונו. 44-45 ויקרא...ארץ: בר' א, י. 46 ארבעתם: צ"ל 'ארבעת'. 58 הפסוק
 הראשון: ראה שם, שם, א. 61 כמעשה לבנת הספיר: שמ' כד, י; 'לבנת הספיר' מציינת
 את החומר הראשון (השווה מוד"נ, ח"א, פכ"ח וח"ב, פכ"ו). 62 ונטה...בהו: יש' לד, יא.
 63-64 תהו... בתהום: ראה חגיגה יב ע"א. 65 והמם נוסף...ריקם: הראב"ע דחה הסבר
 זה שהובא על-ידו בשם רס"ג (עיין פי' לבר' א, ב).

- למדת מזה שלש ההתחלות: תהו — חמר. ובהו — צורה. חשך — העדר. 'ורוח אלהים' הוא צורת הצורות המרחפת על פני המים לפועלם ולנותנם תמיד. הא למדת כי הוא הפועל והצורה וכן הוא התכלית, כמו שאמרו <ר' ולכל תכלית הוא חוקר', להגיע הכל לחפצו ורצונו. ולמדת הארבע הסבות והחשך הנצמד על פני התהו. 70
- ודע, כי מן 'ויאמר אלהים יהי אור' הוא התחלת ביאור המציאות. ועד סוף אותה הפרשה הוא סיפור ענין עולם הרוחני, ר"ל עם צאצאיו ותולדותיו. והחמשה *האורות הם הנזכרים שם כלל כל המציאות בלעדיו יתב', הוא נבנה עליהן. ומן תחלת הפרשה השנית והלאה עד סוף הבריאה הוא ביאור צאצאיו ותולדותיו מהאור הראשון. ודע, כי החשך הראשון והשני הוא ענין אחד ומין אחד והוא ההעדר הנזכר. והחשך השלישי הוא העדר אור השמש. ונשאר הטבע והוא הנקרא 'לילה'. ולפי סברת הרב שלש מינין הם והיה ראוי לפי סברתו ולומר <ר' 'והחשך קרא אש' כאשר אמר 'ולחשך קרא לילה'. ודע, כי הפרשה השנייה היא סיפור שלשת המים. והאמצעיים הוגד לו 'כעין הקרח הנורא' וכאשר פירשו הגאון ז"ל. ונעשה רקיע נטוי ונמתח, ועל כן הוא נבדל בצורה מהמים העליונים והתחתונים. והם גם הם נבדלים הם. ובעבור שנעשה כעין רקיע, ושם 'רקיע' שם משתתף ומושם בכל דבר נטוי ונמתח, כעין אפריז, קרא לו שם ידוע בפני עצמו והוא 'שמים' והוא לטעם גם כן כאשר אמרו <ז"ל 'שמים — אש ומים, מלמד שהביא הב' אש ומים ולשן כאחד ועשה מהם שמים'. 85

66 חמר] א° / צורה] א° / העדר] א° 71 ויאמר] ב ויאמרי א / אלהים] יאלהים א' א' 73 *האורות] האורות אב 79 היא] ב 'ה' מתוקנת א + היא א' 81 הרוחניים] ב א' 85 הב'ה] ב הבה עם קן מעל א

66 שלש התחלות...העדר: השווה ר' אברהם ברח"י, *הגיון*, עמ' 41-44 (פירוש זה רווח מאד בקרב רבים מהוגי ימה"ב); על שלש ההתחלות של העולם הטבעי ראה הסבר הרמב"ם ב*מורה נ"ב*, ח"א, פ"ז. 67 ורוח אלהים: בר' א, ב. 67-68 צורת הצורות...התכלית: השווה שם, שם, פס"ט. 69 ולכלל...חוקר: איוב כה, ג. / הארבע הסבות: הסיבה החומרית, הצורנית, הפועלת והתכליתית (ראה *פלות ההגיון*, ט). 71 ויאמר...אור: בר' א, ג. 73 והחמשה האורות: הכוונה כנראה לחמש הפעמים שמוזכרת המלה 'אור' בבר' א, ג-ה (ראה להלן, עמ' 98-99, ש' 6-7); השווה ר' אברהם ברח"י, *מגילת*, עמ' 22. 73-74 הוא נבנה עליהן: כל המציאות מתקיימת בזכות האורות, שמציינים ככל הנראה את השכלים הנבדלים. 75 החשך הראשון והשני: ראה בר' א, ב ו-ד. 76 ההעדר הנזכר: ראה לעיל, עמ' 20, ש' 24. / והחשך השלישי: ראה בר' א, ה. 77 הנקרא לילה: ראה שם. / ולפי סברת הרב: ראה *מורה נ"ב*, ח"ב, פ"ל. 80 כעין הקרח הנורא: יח' א, כב. 80-81 רקיע נטוי ונמתח: הראב"ע הביא הסבר זה לרקיע בשמו של רס"ג (ראה *פי' לבר' א*, 1). 81 מהמים...התחתונים: המים התחתונים מציינים את צורות העולם התת-ירחי; המים האמצעיים מציינים את צורות עולם הגלגלים והמים העליונים את צורות השכלים הנבדלים; השווה ר' אברהם ברח"י, *הגיון*, עמ' 44-45 וכן ר' יצחק אלבלג, *תיקון*, עמ' 35-36. 84-85 שמים² אש...מהם שמים: ראה חגיגה יב ע"א.

90 וז"ל לא נעלם מהם כל תעלומה, כי אש ומים הם למי שהוא בקי בסוד השמות האלו. והרקיע הזה הוא הכסא ושוליו ולא כסברת הרב ז"ל שהם החיות בלבד. והראשונים 'ערבות'. ואמ"ר <ר> כי על כן אמר 'ויקרא אלהים לרקיע שמים', כדי להבדילם מן השמים הראשונים. ולא זאת הכוונה, כי נאמר לו כמו שאמרנו ביבשה, ר"ל שהיה לומ"ר <ר> פה 'ויקרא אלהים לשמים רקיע' ולהשתמש בפרשה ההיא בשם 'שמים', ר"ל 'ויאמר אלהים יהי שמים בתוך המים' וגו' 'ויקרא אלהים לשמים רקיע', כדי להבדילם מהראשונים. אבל קראם 'שמים' ולא להבדילם על זה אבל נראה שבא לבאר שהרקיע הזה הוא השמים הנזכרים הראשונים. ועל כן אין לומ"ר <ר> כי השמים הראשונים באמרו 'ברא אלהים את השמים' שהם נאמרים על העליונים הראשונים על הכל ואלו מהיום השני שהם הרקיעים שבתוכם כסברת הרב.

100 וכבר הודעתך כי השמים והארץ מהפסוק הראשון הוא פתיחת מאמר מהמחבר, כאלו רצה לומר — נרצה לבאר כל השמים בכלל והארץ בכלל אשר בראם האל. ומפרט אותם ומתחיל עניינם כמו שאמרנו, שבפרשה ההיא הראשונה הכל הוא סיפור ענין רוחני למבין. והרקיע מן השני — 105 ב221 ביאור העולם האמצעי בכללו ונקראו 'שמים' על הטעם || שאמרנו. והרב ז"ל — 'בראשית ברא אלהים' — שהכל נברא בבת אחת, בלי התחלה זמנית, ר"ל כי אע"פ שמפרש הדברים ואומר ביום פלוני נברא כך וביום פלוני > נברא כך, עם כל זה העולם בכללו בבת אחת הוא נברא. והוא שמורה הפסוק באמרו 'בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ'. והמבין כוונתו יבין. אמנם צריך לו קודם ליסתכל בפרק שאחרי זה פרק ההתחלה, סמוך לן, ולהבין מה בכוונתו שני טעמים ליום השבת. ונשוב ונאמר כי ר' אליעזר בן הורקנוס בפ"א אמ"ר <ר> בפרקיו: 'יהי רקיע' הוא

102 הטעם] + שאמרנו תחתית עמוד א¹

86 אש ומים הם: ייתכן שלדעת המחבר האש מציינת את חומר הגלגלים ואילו המים את צורתם. 87-88 והרקיע...בלבד: הרקיע, הוזה לשמים, כולל לא רק את שמונת הגלגלים ('שולי הכסא'), אלא גם את הגלגל החיצון ('הכסא'); המחבר מייחס לרמב"ם את הדעה שהרקיע מצייין רק את ארבע החיות בעוד שנראה שזה האחרון כלל לא סבר שהרקיע מצייין את הגלגלים אלא אזור מסוים באטמוספירה; מעניין לציין שהפירוש המיוחס כאן לרמב"ם זהה למעשה לפירוש שאימץ הרמב"ן (ראה פ' לתורה, בר' א, ח). 88 ערבות: תה' סח, ה; זהו כינויו של הגלגל החיצון (השווה מוד"נ, ח"א, פ"ע). 88-89 ויקרא...שמים: בר' א, ח. 98 וכבר הודעתך: ראה לעיל, עמ' 94, ש' 58-60. 103 שהכל נברא בבת אחת: ראה מוד"נ, ח"ב, פ"ל (משל הזורע). 108 שני טעמים ליום השבת: מכיוון שימי הבריאה אינם מציינים ימים ממש, עולה הצורך להסביר את ייחודו של יום השבת; שני הטעמים שמונה הרמב"ם הם (א) ביסוס יסוד חידוש העולם, ו-(ב) זיכרון עבודת מצרים וגאולת האל את עמו (ראה מוד"נ, ח"ב, פ"א).

- 110 הרקיע שעל ראשי החיות. ואני נכנסתי בין אלו האריות ואמרתי כי הוא כלל הכל, ר"ל החלק האמצעי, הררי קדם ומלואו. ואמרתי כי יותר נראין דברי ר' אליעזר מדברי הרב ובכלל דברו דברי. וכל מי שאין לו עיון ואינו מבין בפרק ההתחלה אין לו חלק ונחלה בכל זה שאני מדבר. ודע, כי מאמר 'יקוו המים מתחת השמים' הוא ענין אחד בפני עצמו והוא העיקר הגדול והנכבד אשר רמזנו עליו כבר במקומות ובפרק י"ב מהשני, 115 והוא חלק אחד גדול מהמציאות אשר לא יתקיים כי אם בהראות היבשה. ועל כן יהיה 'ותראה היבשה' ענין בפני עצמו והיא העיסה הזאת והחלק היבש הזה. ואינו יסוד העפר כאשר אמר הרב, אבל הוא מורכב מארבע יסודות אשר נעשתה היבשה הזאת בחיוב חכמתו ית', להתגדל ולהליד 120 ולהרכיב ממנה כל ההויים, כמו שאמר משם והלאה 'תדשא הארץ' וגו' וכל מיני בעלי חיים אחרי כן. וזה באמצעות השמש והירח והכוכבים כאשר בא הסיפור בהם. ובגשמים, כמו שאמר 'ואד יעלה מן הארץ'. וקראה 'ארץ' על שם שהיא ויש בה כל הארץ. ושם 'יבשה' שם משתתף לקצת הרכבות יבשות ואין להארץ. ודע, כי אין לנו להכניס עצמנו בדוחק ובעומק, להבין ולהביא ראיות וכ"ש בלתי אמתיות, שמכוסה היתה הארץ 125 ממש ממים בתחלה ושאחר אמר <האל שתתגלה כאשר עשה המחבר מאמר יקוו המים. ולא תשחת אמונתנו שנאמין שלא היה עת שהיתה בלתי זאת התכונה, ואע"פ שבבחינת עצם טבעם המים מקיפין לכדור העפר מכל צד. אבל כך חייבה חכמתו ית' לטעם ולתועלת כאשר אמרתי. והנה 130 ההיולי עצם טבעו ובריאתו הוא חסר צורה ואין בו ממש והוא לא נמצא לעולם ככה כי אם בעל צורה וממשות. וכך חייבה החכמה להיות, לטעם ולענין כמו שידוע בחכמה הזאת. וידוע שהאמונה הנכונה היא שהכל בבת אחת, ר"ל שמים וארץ וכל אשר בהם, קורא אני אליהם יעמדו יחד. בקריאה

111 הררי] + הררי א' 113 ואינו] + [אינו א' 117 העיסה] + העיסק א' 118 הרב] + הרבי א' 123 ושם יבשה] *בצמידות עם סימן הפרדה א* 124 להארץ] + ארץ א' 125 שמכוסה] + מכוסה א' 128 התכונה] + תכונה א' 130 ובריאתו] + בריאתו א' 131 להיות] ב לך. [יות א' + [קות א' 132 שהאמונה] + שהאמונה. [א'

110 הרקיע שעל ראשי החיות: ראה פדר"א, פ"ד; המחבר מפרש את דברי ר' אליעזר בהתאם לדעתו-שלו, קרי שהרקיע מציין את כל הגלגלים. 111 הררי קדם: דב' לג, טו. 114 יקוו... השמים: בר' א, ט. 115 רמזנו עליו כבר: ראה לעיל, עמ' 91-92, ש' 15-30. / במקומות: צ"ל 'במקומו'. / ובפרק י"ב מהשני: ראה *מוד"נ*, ח"ב, פי"ב, בו הרמב"ם המשיל את שפע השכל הפועל למים והסביר שנתנית הצורות מתבצעת בלא זמן. 117 ותראה היבשה: בר' א, ט. 120 תדשא הארץ: שם, שם, יא. 122 ואד... הארץ: שם, ב, ו. 122-123 וקראה ארץ... שהיא: לא ברורה כוונת המחבר וייתכן כי נשמטה מלה אחרי 'שהיא'. 126 ממים: צ"ל 'במים'. 131 להיות: ייתכן שצ"ל 'האלהית'. 133 קורא... יחד: עפ"י יש' מח, יג.

135 אחת ולא בשתים ולא בג' כדי שנאמר <ר> כי בראשונה אמר <ר> יהיה היולד ושהיה כן, ואחר כן אמר <ר> שיהיה ממנו ד' צורות ושיקיפו כל אחד לחבירו מכל צד ושהיה כן. לא כן הדבר, אלא במוצאך אומר <ר> 'ותראה היבשה' לא יטעה לבבך שזולת אותה התכונה היתה, וכן זולת זה, אלא הכל הוא ספור עצם מפעליו איך הם ואיך היו בבחינתנו עצמן ואע"פ ׀ שלא היה 123| זמן שיהיו נמצאים בענין ההוא האחד אשר הוא עצם טבעם. וכן בקויית המים הנכבדים ההם לא היה זמן שיהיו נמצאים מפורזים כדי שיהיו נקוים 140 אחרי כן אל המקום האחד. אמנם הסיפור הזה בהם, ר"ל שיקוו אל מקום אחד, הוא בעצם בחינת טבעם, בעבור שהם משוטטים ביבשה הזאת אל מקום זה המיוסד להם וראה בחכמתו יתברך שכן נאות למציאות להיותם מקוה אחד ושאינה מושלמת מלאכתן כי אם בקוייתן ובהראות היבשה ומשם יפוצו לכל צד ולכל פנה. והוא יתב' אדון ושופט עליהם לעשותן 145 מעין אחד ומקוה אחד. ואומר <ר> 'בקרב אלהים ישפוט'. והוא יתעלה נצב בעדת אל, כי הם עדתו ואור לבושו, כולם תחכמונים ורבי פעלים. ובקרב אלהים זה ישפוט, הוא השופט והוא הדיין עליו, להודיעך כי הוא יתברך יחיד ואין להקריב לפניו אש זרה. והבין כל זה מאד!

פרק שנים עשר

אמר <ר> יהודה ב"ר בנימן:

להשקיף ולראות במפעלות אלהים גדלה לי החבה. מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. ולהביט ולהשתעשע בבית מלכי יי' היה חפצי ורצוני. אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני. אטה למשל אזני. אני הייתי בביתי 5 בשעשועי. ויהמו עלי רעיוני. ותהי עלי שם יד יי'. והנה ספר הישר לפני.

138 ואע"פ] + ואע"פ תחתית עמוד א' תחילת עמוד א [49 כל] + משול א' 4 בבית] + בבית א'

134-137 כי בראשונה...התכונה היתה: הסבר זה תואם את הדעה שאותה ייחס רשב"ת למחזיקי השקפת הקדמות, שלפיה קדימה טבעית אינה תמיד מחייבת קדימה זמנית (ראה מ"ה, עמ' 6 והשווה ר' יצחק אלבלג, תיקון, עמ' 39); נדמה לי כי ׀ רוקש היה מתנגד לצירופו לבעלי אמונת הקדמות (הנחה זו אנו מקישים בעיקר מהכללתו את השכלים הנבדלים והגלגלים בין נבראי בראשית). 146 בקרב אלהים ישפוט: תה' פב, א. 147-146 נצב בעדת אל: שם. 147 ואור לבושו: עפ"י פדר"א, פ"ג; במסורת הפילוסופית בימה"ב 'אור לבושו' נתפרש בד"כ כמציין את השכלים הנבדלים או את הגלגלים (ראה למשל ר' יעקב אנטולי, מלמד, נג ע"א); מחברנו ככל הנראה כיוון לאלו הראשונים. / תחכמונים ורבי פעלים: השווה ריה"ל, אלהים אל מי אמשילך, עמ' 535. 3 במפעלות אלהים: עפ"י תה' 3-4 מים...האהבה: שה"ש ח, ו. 5 אמרתי...בלשוני: תה' לט, ב. / אטה למשל אזני: שם, מט, ה. 6 ותהי...יי': יח' ג, כב. / ספר הישר: הכוונה לס' בראשית (ראה יהו' י, יג; שמ"ב א, יח ועבודה זרה כה ע"א).

והנה בראשיתו אורו לנגד עיני. אורות חמשה. אור אחר אור. ואומר בי
 אדני ומה אלה. ויאמר אלי כמראה גבר וחווה. האורות האלה לא ראי זה
 כראי זה. וירם אלי ידו. ואומר ומה אדני מדבר אל עבדו. ויאמר אלי ומה
 10 לך פה איש התעודה. בא באר שבע אשר ליהודה. ואומר אתה אדני, צר
 לי הדרך כי רבה. היום קצר והמלאכה מרובה. ויביאני אל החצר הפנימית.
 והנה דבר יי' אלי שנית. ויאמר הבט וראה בן אדם. ואשא את עיני וארא.
 והנה רוח סערה ואור כולה. והנה משם יצא כרוב כמראה אדם ולהבה
 בפיו. וממנה יצא כרוב ולהבה בפיו. כן יצאו תשעה. ואראה עוד והנה
 15 תשע עגלות יוצאות מאחריהם. עגלה אחת אצל הכרוב אחד ועגלה אחת
 אצל הכרוב אחד. כי מאור לבושיהם היו העגלות. ואראה עוד והנה איש
 וטוב שמו ואור בפניו. פונה אל החצר החיצונה המלאת החשך. ולתת אלי
 מטובתו היתה מגמתו. פעם מאיר ופעם מחשיך. כי הבדל בין האור
 והחשך. ואראה עוד והנה עגלה אחת מן העגלות עין אחת עולה מבין
 20 מתניה. מזהירה מעלה ומטה. ועיני העגלות מאורה יאירו ומזויה יקחו.
 ועד קרקע הבית החיצון תגיע. וחם הבית. ויחיו שם הנולדים ותשלם עמו
 כל המלאכה. ויהי אחרי זאת וספר הישר לפני. והנה גם בראשיתו שני
 המים והבדל ביניהם והוא רקיע, מים מעל לרקיע ומים מתחת לרקיע.
 ואפן ואעל ההרה. והנני עומד על שפת היאור. והנה מן היאור עולים מים
 231 רבים ולא || טעמו טעם טיט וביצה. ומהם עולים מים ויתערבו בטיט לבן
 ולא יתפרדו כי קפאו המים. ואחריהם עולים מים ויתערבו בטיט חוצות
 ויתפרדו. ואתנפל לפני יי' תחנתי כבתחלה. ואתלה את פני את אדני
 לבקש תפלה. ואומר אנא היה לי לעוזר ולמאור. ואשמע את האיש אשר
 ממעל למימי היאור. בן אדם הבט וראה באיש חכם ונבר. ובין את הדבר.

8 ראי] ב ר.י א 25 ולא] + טעמו תחתית עמוד א¹ 28 לעוזר] 'י' ר' א²

8 כמראה גבר: דנ' ח, טו. 9 ומה...עבדו: עפ"י יהו' ה, יד. 10 בא באר...אשר
 ליהודה: עפ"י מל"א יט, ג. 11 היום...מרובה: ראה אבות ב, טו. / ויביאני...הפנימית:
 עפ"י יח' מ, לב. 12 דבר...שנית: עפ"י יר' א, יג. / ויאמר...אדם: ראה יח' מד, ה.
 13-12 וארא...סערה: יח' א, ד. 13 ואור כולה: עפ"י עמ' ח, ח. / כמראה אדם: ראה
 יח' א, כו ודנ' י, יח. 14 יצאו תשעה: תשעת השכלים הנבדלים העולים במעלתם על
 השכל הפועל. 15 תשע...מאחריהם: הגלגלים הנאצלים מהם. 16 מאור לבושיהם: עפ"י
 פדר"א, פ"ג. 17-16 איש...בפניו: רומז לשכל הפועל והשפעתו. 17 החצר החיצונה:
 העולם התת-ירחי. 19 עגלה...העגלות: הגלגל החיצון. 24 ואפן: דב' ט, טו ו-י, ה. /
 ואעל ההרה: שם, שם, ג. / והנני...עולים: עפ"י בר' מא, א-ג. 25-24 מים...וביצה:
 צורות השכלים הנבדלים, שאינן קשורות בחומר. 26-25 מים...ולא יתפרדו: צורות
 הגלגלים, הדבקות דיבוק תמידי בחומר שאינו נפסד. 27-26 מים...ותפרדו: צורות
 שוכני העולם הארצי, המחוברות לחומר באופן ארעי (טיט חוצות: ראה למשל שמ"ב כב, מג).
 27 ואתנפל...כבתחלה: עפ"י דב' ט, יח. 28-27 ואתלה...תפלה: עפ"י דנ' ט, ג.
 29-28 ואשמע...היאור: עפ"י דנ' יב, ז.

30 ויד יי' היתה אלי. והנה שלשה אנשים נצבים עלי. ואראה העליון יחיד במושבו. עטרת תפארת בראשו. הוד והדר לבושו. ואפן אל האיש אשר בתוך וראיתיהו. והנה בעל אשה הוא. ואשה יפת מראה היא. לא נתפרדה ממנו ולא עברה מגבולו. והחזיקה בו ונשקה לו. ואביט אל האיש אשר מתחת. והנה בעל אשה הוא. פניה ראה לי קדר. לא תואר ולא הדר. ולא רצתה בו להיות עמו כי אם תמיד בזוניה. בביתה לא ישכנו רגליה. ואני בראוטי המים אשר מתחת, המשוטטים בטיט חוצות, ראיתים מפורדים ומפוזרים מבין ההרים. ויאמר אלהים יקוו אל מקום אחד ואל מעין אחד. ומשם יזועו ויבזו. ילכו וישונו. ויאמר להם אלהים פרו ורבו. ותראה היבשה מוכן ומתוקן. ואז ימלאו המים את הקנקן. ואודה את יי' על כל אלה אשר ראתה עיני. ואומר החייתני, אמצא חן בעיני אדני.

פרק שלשה עשר

להשלים נבואת אברהם אבינו אשר החילותי. ואומר כי בכלל נבואתו שנודע לו העתיד מהשחתת סדום השיג ההשגה אשר היתה ממנו מופלאה ומכוסה בלי ספק והוא מנין השכלים הנפרדים, כי לא נתברר לו אמתת המופתים על זה. והוא ע"ה השיג מניינם *במראה הנבואה והשיג אשר לא יתקיים המציאות בפחות מעשרה. וידוע שהנביאים האמתיים יש להם השגות עיוניות בנבואתם אשר לא יוכל איש בעיון פשוט להשיג הסבות אשר יתחייב מהם הנודע ההוא. וקצת מהחכמים הקדמונים לא הביאם העיון הפשוט במנין השכלים הנפרדים ולא במנין הגלגלים, אבל נסתפק להם לגזור הדין אם מספר השכלים עשרה או מאה, ושהיה זמן שהיו חושבים שהגלגלים חמשים ושארם אז החכם הגדול הדור — אם כן הכחות המשכילות חמשים, כמו שהביאו הרב ז"ל בחלק הב' בפ' ד' או ה'. והוא

35 בזוניה] + כאליה א' 5 *במראה] כמראה אב

30 שלשה...עלי: עפ"י בר' יח, ב. / ואראה העליון: עולם השכלים הנבדלים. 31 עטרת... בראשו: עפ"י מש' ד, ט. / הוד...לבושו: עפ"י תה' קד, א. 31-32 האיש...בתוך: עולם הגלגלים. 32 ואשה...מראה: חומר הגלגלים. 33-34 האיש...מתחת: עולם ארבעת היסודות. 34 לא...הדר: עפ"י יש' נג, ב. 35 תמיד בזוניה: לדימוי החומר כ'אשה זונה' ראה מוד"ג, פתיחה וכן ח"ג, פ"ח. / בביתה...רגליה: מש' ז, יא. 37 ויאמר...אחד: עפ"י בר' א, ט. 38 ויאמר...ורבו: עפ"י שם, שם, כח. 38-39 ותראה היבשה: שם, שם, ט. 40 ראתה עיני: ראה תה' נד, ט ואיוב יג, א. / החייתני: ראה ברכות לב ע"א. / אמצא...בעיני: עפ"י שמ' לג, יג. 6-8 וידוע שהנביאים...הנודע ההוא: השווה מוד"ג, ח"ב, פל"ח (פל"ט בתרגום אלחריזי); היו מתלמידי הרמב"ם שלא הסכימו עם השקפה זו, באומצם את הטעוניהם שהעלה אבן רשד (ראה ס' החוש, עמ' 58-59); הוגים אלו הגבילו את היכולת הנבואית לחזיית עתידות (ראה למשל ר' נסים ממרסיי, מעשה, עמ' 166). 12 בפ' ד' או ה': מוד"ג, ח"ב, פ"ד בתרגומו של רשב"ת ופ"ה בזה של אלחריזי.

ז"ל הביאו לרמוז בסוד הפרשה הזאת, ר"ל שהדבר הזה בעצמו אירע
 לאברהם, שהיה מסופק בענין הזה ולא נתברר אצלו עד שהשיגוה בנבואה.
 הוא שהתחיל בתחלה בחמשים באומרו 'אולי יש חמשים צדיקים בתוך
 העיר'. ושם ה'צדיק' ידוע לפני אבי שהוא נאמר על השלם מבני אדם,
 ר"ל אשר השיג לשלימותו האמתית ונעשה שכל נבדל בפועל, והוא במעלת
 הנבדל להגן ולבנין העולם למי שיבין מדרגת הצדיק. ועל כן יהיה שם
 זה מושם בהשוואה || אל השלמים מבני אדם הנדמים אלו אלו, כי דמות
 וצלם אחד להם. גם האל ב"ה נקרא כן: 'כי צדיק אתה', 'צדיק יי' בכל
 דרכיו', 'חנון יי' וצדיק'. והצדיקים מבני אדם מגינים באשר הם שם
 מהשחתה וכלייה וממקרה רע, לפי שהשפע היקר דבק עמהם תמיד למי
 שיבין סוד ההשגחה. ועל כן כשנודע לאברהם השחתת סדום אמר > בתוך
 המראה עצמה — עתה הוא לחקור בדבר, ואמר 'אולי יש חמשים צדיקים
 בתוך העיר', כדוגמת החמשים העמודים לפי סברתו העומדים ברומו של
 עולם, שכל הנברא נשען ותלוי עליהם. ואמר ושאל אם ימצאו בעיר
 כדוגמתם ותשלומם אם יגינו על הכלייה. והנה בזוכרו תחלה מספר
 החמשים, נראה כי נחשב ושגור היה אצלו המספר ההוא יותר ממספר
 אחר. ובאומרו 'אולי' נראה שהיה בספק אצלו, כפי מה שרמז הרב כמו
 שנוכר. וכשנאמר לו 'אם אמצא בסדום חמשים צדיקים ונשאתי לכל
 המקום בעבורם', בזה נתברר לו שהשכלים הנבדלים אינם למעלה
 מחמשים, כי לא היו מגינים הפחות לפי דעתו, שהיו רעים וחטאים ליי'
 מאד. אבל חשב שאיפשר שיחסר מהן ובחן הדבר בצדיקים של סדום
 ואמר > 'אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה', והיא שאלת בחינה אם
 הכוחות המשכילות הם ארבעים וחמשה. ושאר השאלות ההם היו בחינות
 להתבאר לו ספקותיו. וארבעים וחמשה הם עשרות ואחדים, והביאוהו
 העיון שלא יוכל שיהיו בחשבון אחד משאר האחדים אלא בחמשה, שהוא

19 בהשוואה] + בהשוואה תחתית עמוד א' תחילת עמוד א 25 ברומו] + ברומו א' 27 הכלייה]
 + הכלייה א' 36 והביאוהו] ו' א'

16-15 אולי...העיר: בר' יח, כד. 19-20 דמות וצלם אחד להם: לביאור המונחים 'דמות'
 ו'צלם' ראה מוד"ג, ח"א, פ"א; החומר הוא הגורם שיוצר את המובחנות ולכן אותם אלו אשר
 הופכים לשכלים נבדלים מחומר יוצרים אחדות מספרית (ראה פולמוס הרמב"ם עם אנשי
 הכלאם בהקשר של הישארות הנפש במוד"ג, ח"א, פ"ד). 20 כי צדיק אתה: נחמ"ט, ח.
 21-20 צדיק...דרכיו: תה' קמה, יז. 21 חנון יי' וצדיק: שם, קטז, ה. 22 שהשפע...תמיד:
 לפי הרמב"ם, משה והאבות היו יחידי סגולה אשר נהנו מהשגחה מתמדת, אפילו בהיותם
 עוסקים בצרכי הגוף (ראה מוד"ג, ח"ג, פנ"א). 30-31 אם...בעבורם: עפ"י בר' יח, כו.
 32-33 רעים...מאד: שם, יג, ג. 34 אולי...חמשה: שם, יח, כח. 37-39 בחמשה...
 (כמספר השם): המחבר התבסס כאן על הסברי הראב"ע (ראה פי' הארוך לשמ"ג, טו וכן לג,
 כא; הסבר דומה נמצא גם ביסוד מוד"א, שער יא); אם נחבר את מרובע המספר אחד (האחד

האמצעי שבעשרה והוא הנכבד והוא משנה לאות העשרה שבשם העצם. ומרובעו ומרובע האחת, הדומה לו העשרה, יהיה כמספר השם. והמבין דבר בשם המפורש יבין. ונראה כן כי בעבור אשר לא חזר בזכרון החמשה ולא בשאר האחדים, כי אם בתשלום עשרות בלבד, שאז נתברר לו שהשכלים אינם במספר אחדים ועשרות, כ"ש באחדים בלבד. ועל כן ספק הדבר בעשרה, כי אז נתברר לו בהוראה אמתית שהם עשרה ולא פחות. וענין החשבון בהם אינו אלא שהם עילות זה לזה והם עלולים זה מזה. והם קיומו של עולם והם עשרה שליטים אשר בו, ברוך אשר המציאם בחכמתו השלימה מכל חסרון ית' ויתע' שמו, אמן. ואנא אדני-אבי, אם שגיתי בביאורי סוד המעמד הקדוש הזה, הוא ילמדני האמתי.

פרק ארבעה עשר

אומ-ר > בפשט נבואת לוט, כי באה אליו הנבואה עצמה מהשחתת סדום ונדמו לו בנבואתו שני אנשים, וקראם הכתוב מלאכים, ר"ל שלוחים להודיעו העתיד וההשחתה ולהמלטו ממנה. או כמו שא-מר > רז"ל 'לוט שהיה כחו רע נדמו לו כמלאכים', ר"ל כאנשים נוראים ומשונים משאר אנשים, יוצאים מדרך המין. והבהילוהו בראותו || אותם לפי רוע כחו המדמה וחשב שהיו מלאכים, כי כח המדמה, וכ"ש כשהוא רע, לדמות המלאך האמתי גוף משונה מאלו הגופים כמו שנא-מר > במלאך מנוח ואשתו 'ומראהו כמלאך האלהים נורא מאד', וזולת זה הרבה. אבל באברהם, בתמימות ויישוב כחו שהיה טוב, נדמו אליו כאנשים הנהוגים תמיד. ודבר עמהם ועשה עמהם מה שעשה בהשקט כדרך מנהגו בהקיץ ממש, מה שלא אירע כן ללוט, כי כל נבואתו היה בצרה גדולה עד מאד כמו שהוא כתוב עד תכלית כל הענין. והבט וראה נפלאות המאמר הזה באמרים ז"ל כח אברהם שהיה כחו יפה וכו' — הנה גלו הם ז"ל כל הסוד והעיקר אל המבין, ר"ל שהכל היה כפי פעולת כח הדמיון. ועל זה הביא הרב ז"ל המאמר הזה בפרק הנזכר, הוא פרק בשיתוף שם המלאכים. והמבין כוונתו שם הוא יבין העיקר הגדול הזה אשר כוונתו בלי ספק היתה

40 המפורש] + המפורש א' / כי א' ° 44 שהם] + שהם א' 2 לוט] + לוט א' 6 בראותו] + בראותו א' + אותם תחתית עמוד א' 11 מנהגו] + מנה[.ו א'

הינו 'סוד כל המספר ויסודו') עם מרובע המספר חמש (השקול לאות ה"א שבשם העצם של האל), נקבל את סכום מספר השם המפורש $(1^2 + 5^2 = 26)$. 44 וענין החשבון... זה מזה: השווה מ"ת, הלכות יסוה"ת ב, ו; מוה"ג, ח"א, פע"ד (הדרך השביעי) וח"ב, הקדמות (ההקדמה השש עשרה). 45 עשרה... אשר: קה' ז, יט. 4-5 לוט... כמלאכים: ראה בר"ג נ, ב. 9 ומראהו... מאד: שופ' יג, ו. 16 פרק... המלאכים: ראה מוה"ג, ח"ב, פ"ו; הרמב"ם ציין שבמאמר חז"ל הנ"ל טמון 'סוד נבואיי גדול'.

- להסיר שבוש גדול עד מאד, להועיל ואפי' לו > לשלם אחד משכיל ושיזוף
לאלף כסילים, לא שם לב עליהם. וגם אני נכנסתי בזה הענין וגליתי זה
20 המעט כדי להשיב לשאלת אבא מרי אשר שאלני, כי לא מצאתי דרך
להשיב לעיקר השאלה כי אם לגלות מה שגיליתי. וגם אני ידעתי
שישמרני הוא והדומה לו מהנבלים הכסלים אשר אין נכון להראות אליהם
הכתב היקר ההוא אשר שלחני והתשובה הנכבדת הזאת.
- ואשוב למה שהייתי בו ואומר כי יש להסתכל בנבואת אברהם שהיה יושב
25 באלוני ממרא בפתח האהל כחם היום ובנבואת לוט שהיה בסדום ובשער
ובערב — כמה יתרון יש בזוהר נבואת זה על זה. ואין לחשוב כי לאלו
העניינים אין להם עיקר וענין. וכבר שאלתי לגדולי רבני הארץ הזאת
לפי רעיון המון הארץ, והם באו ממרחק. ושאלתי מהם הענין הזה, ר"ל
למה באברהם בבקר ובלוט בערב? ויען האחד ויאמר כי נתעכבו כל כך
30 עם אברהם במשתה באותו יום ובדבורם ובסיפורם עמו עד בוש, וכשהלכו
לסדום נשקע החמה ובאו לסדום בערב. ויען רעהו ויאמר כי מנהג סדום
לישב למשפטים ולדינין בשער סדום שתי פעמים, ביום — בבקר ובערב.
ולוט היה שופט בסדום, שנא <מר> 'האחד בא לגור וישפוט שפוט'. והם
היו בעסק עם אברהם בבקר והיו יכולין לילך לסדום מבעוד יום, אבל הם
35 המתינו עד שתשקע החמה בכוונה, שימצאו בערב ללוט יושב בשער סדום
כדי שיראה אותם ושיקראם ושיסעידם. והנך רואה כי לא יצאו מן המורגש
ולא ידעו ולא הבינו, בחשכה יתהלכו. וגם, אני לא שאלתי מהם אלא כדי
עוד סכלותם ולהודיע עד היכן הגיעו בתבונתם. וכן זולתם מן הדומים
אליהם.
- ונדמו לו שנים, ר"ל ללוט, לפתרון ולהודעה — שהאחד הודיעו ההשחתה
40 והאחר ציווהו *שימלט || על נפשו. ובעבור ששניהם בכלל באו למלט
251| ולשחת על כן הביא הכתו <ב> מאמרם בכלל בתחלה. כי אמר <ר> בתחלת
ההודעה 'ויאמרו האנשים אל לוט עוד מי לך פה חתן ובניך ובנותיך' וכו',

18 ושיווף] ב ושיווף] א 38 ולהודיע] ב 'א 41 *שימלט] + את אב 42 כן הביא] הביא
כן עם סימני היפוך א

18 להועיל...משכיל: עפ"י צוואת מוה"נ. 19-18 ושיווף לאלף כסילים: כנראה נפלה
טעות סופר במלה 'שיווף'; בצוואת הרמב"ם שם נכתב 'שאלא יועיל לאלף כסילים'.
25-24 יושב...היום: ראה בר' יח, א. 26-25 לוט...ובערב: ראה שם יט, א. 26 יתרון...זה?
השווה ר' זרחיה בן יצחק, אגדת, עמ' 139. 28-27 לגדולי רבני...באו ממרחק: לא ידוע
למי המחבר התכוון. 33 האחד...שפוט: בר' יט, ט. 37 ולא ידעו...בחשכה יתהלכו: עפ"י
תה' פב, ה. 38 עוד: ייתכן כי נפלה כאן טעות סופר. 42-41 ובעבור ששניהם...בכלל
בתחלה: המחבר נאלץ ליישב בין לשון הרבים שבה מוצגת שליחות ההשחתה ובין הנחתו שלא
ייתכן ש'מלאך' או כח כלשהו יפעל שתי פעולות שונות. 43 ויאמרו...ובנותיך: בר' יט, יב.

45 'כי משחית' >ם אנחנו את המקום הזה', 'וישלחנו יי' לשחתה'. כל זה הוא לתפארת המקרא והסיפור וההגדה. ושהחזיקו שניהם בו ובאשתו ובבנותיו כדי להמלטו — כל זה איפשר לפי כח המדמה. אמנם מכאן והלאה הוא סיפור מיוחד לכל אחד פעולתו, ר"ל שהאחד אמר <ר לו שימלט, ושהוא אל *האחר אמר — *אל הממונה על השחתה — ופייסהו שימתין מלשחת עד שיברח לאותו מקום, ועשה פיוסו. וזה מובן בהתבוננות בפרשה ההיא ועל כן אין להאריך. וציווי 'אל תביט אחריו' כמו 'וכי יברכך איש לא תענגו'. והיתה נציב מלח כעין המכה. והיא הביטה אחריו, ר"ל אחרי לוט ולא אחריה, כי כן צוה עליהם כפי מה שנאמר <לו. ולכל אלו יש עיקר בנסתר. והנה רוע אמתתו בנבואה, כי אחר שנאמר <לו 'הנה נשאתי פניך גם לדבר הזה לבלתי הפכי את העיר' וגו', לך המלט שמה, ולא האמין ולא נתיישרה דעתו לישראל בעיר ההוא, הוא שאמר <'ויעל לוט מצוער וישב בהר' וגו'. וכמה הוא נבדל מאמונת אברהם ע"ה בנבואתו לשחוט את בנו ובשאר הדברים. ויסתכל אבי באלו העניינים שאני מביא, כי אע"פ שהם על דרך הפשט הם מועילים.

פרק חמשה עשר

הנה מה שאמר 'ויצא לוט וידבר אל חתניו לקחי בנותיו' וגו' — איפשר לומר כי בתוך המראה היה, ונדמה לו שהיו חתניו שוחקים ומלעיגים בדבר ובלתי מאמינים. ועל כן 'ויאיצו המלאכים בלוט', כי גם הוא נטה עמהם כמו שאמר 'ויתמהמה'. וכן נוכל לומר כי 'ויצא לוט' היה בתוך הלילה 5 ההיא עצמה, אחר שהקיץ מהמראה המבוהלת ההיא ושהגיד הכל לחתניו, ר"ל כל מה שראה בנבואתו, ואמר להם 'קומו צאו' וגו' והם לא *האמינוהו. וגם הוא נטה לסברתם. וכשהשחר עלה, שהוא זמן שהשכל צלול והנבואות והחלומות הן אמתיות ואז יהיה מאמין בנבואתו יותר מתחלת הלילה, באה

47 [האחד] 'ה' א' 48 *האחר] האחד אב / *אל] על אב 3 [לו] + הראוי לא ברור המיקום המכוון א' 7 *האמינוהו] מאמינוהו אב

44 כי משחית' >ם...לשחתה: שם, שם, יג. 50 אל תביט אחריו: שם, שם, יז. 51-50 וכי...תענגו: מל"ב ד, כט; הצד השווה בין שני הציוויים הוא ההנחיה לא להתעכב. 51 נציב מלח: בר' יט, כו. / כעין המכה: ייתכן שצ"ל 'כענין המכה'. 51-52 הביטה אחריו...ולא אחריה: כפי שפירשו רש"י, הראב"ע והרמב"ן את בר' יט, כו; המחבר אינו מתייחס לאפשרות שאשת לוט הביטה במלאך שנשאר מאחור (ראה פי' ר' ברוך בן אשר לתורה, שם). 53-54 הנה נשאתי...העיר: בר' יט, כא. 54 המלט שמה: שם, שם, כב. 55-56 ויעל...בהר: שם, שם, ל. 2 ויצא...בנותיו: שם, שם, יד. 4 ויאיצו...בלוט: שם, שם, טו. 5 ויתמהמה: שם, שם, טז. 7 קומו צאו: שם, שם, יד. 8 וכשהשחר...צלול: השווה ר' משה אבן תבון, פי' שד"ש, יב ע"ב.

- 10 לֹ הַנְּבוּאָה עֲצֻמָּה פֶּעַם שְׁנִית, הוּא שֶׁאֵמֵר <ר> 'וְכִמּוֹ הִשְׁחַר עָלָה וַיֵּאֲצוּ הַמְּלָאכִים בְּלוֹט' וְגו'. 'וַיִּתְמַהֵּמָה וַיַּחְזִיקוּ הָאֲנָשִׁים' — כִּךְ גִּדְּמָה לֹ שֶׁהִיָּה מֵעֵכָב אֹ בְרוּעַ אֲמוֹנָתוֹ, עַד שֶׁרָאָה שֶׁהַחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בִּידוֹ וּבִיד אֲשֶׁתוֹ וּבִיד שְׁתֵּי בְנֵתָיו כְּדֵי שִׁיאֲמִין כִּי רִצּוֹן הָאֵל ב"ה הִיָּה לְהַצִּילוֹ וּבַחֲמַלְתּוֹ עֲלָיו בִּזְכוּת אֲבֵרָהָם כְּמוֹ שֶׁאֵמֵר 'וַיְהִי בִשְׁחַת אֱלֹהִים אֶת עָרֵי הַכֶּכֶר וַיִּזְכּוֹר אֱלֹהִים אֶת אֲבֵרָהָם וַיִּשְׁלַח אֶת לוֹט מֵתוֹךְ הַהִפְכָּה'.
- 15 וַיִּדְוַע כִּי מִתְחַלֵּת הָעֵנִין, שֶׁאֵמֵר 'וַיְבֹאוּ שְׁנֵי הַמְּלָאכִים סְדוּמָה' וַיִּרְץ לְקִרְאָתָם וְכֹל הַבְּהִלּוֹת הֵהֵם אֲשֶׁר אִירְעוּ לוֹ, עַד 'וַיֵּלְאוּ לְמִצּוֹא הַפֶּתַח' — שֶׁהִיָּה הַכֹּל בְּלֵי סִפְק בְּמֵרָאָה הַנְּבוּאָה. וְכוּלָם הָיוּ הַקְּדָמוֹת לְסַבֵּת שְׁנֵי הַפְּסוּקִים || בְּלִבָּד וְהֵם 'וַיֵּאֲמְרוּ הָאֲנָשִׁים אֵל לוֹט עוֹד מִי לָךְ פֶּה' וְגו', 'כִּי מִשְׁחִית' <י> — אֲנַחְנוּ' וְגו'. כִּי כֵן דֶּרֶךְ קִצַּת נְבִיאִים לְרֹאוֹת בַּתְּחִלַּת נְבוּאָתָם דְּבָרִים מְבוֹהָלִים אֲשֶׁר אִירְעוּ *לָהֶם בְּתוֹךְ נְבוּאָתָם וְעֵנִינִים נּוֹרָאִים וְצָרָה גְדוּלָּה בָּאָה עֲלֵיהֶם, וְאַחַר כֵּךְ נֵאֱמָר לָהֶם בְּמֵאֲמָר אֹ בְשְׁנֵי מֵאֲמָרִים עֲתִידוֹתֵיהֶם, כְּמוֹ יוֹנָה וְזוּלָתוֹ. וְכֵן כֹּל שֶׁאֵר הָעֵנִין הֵהוּא עַד 'הִשְׁמֵשׁ יִצָּא עַל הָאָרֶץ וְלוֹט בָּא צוֹעֵרָה' — הַכֹּל הִיָּה בְּמֵרָאָה הַנְּבוּאָה. וְדִבַּרְתִּי עַל זֶה
- 25 כְּדֵי לֵיִשֵּׁב פֶּשֶׁט קִצַּת מִנְּבוּאָה זֹו וַיֵּשׁ בּוֹ תוֹעֵלָתוֹ. אֲבָל בְּדֶרֶךְ הַהִסְתָּר, מִתְחַלֵּת 'וַיֵּרָא אֵלָיו י' בְּאֲלוֹנֵי מֵמְרָא' עַד סוֹף הַמֵּרָאָה, וְעֵנִין נְבוּאָת לוֹט מֵעֵנִין אֲנָשִׁי סְדוּם וְאֲשֶׁר נִסְבּוּ עַל הַבַּיִת וְכֹל הַפְּעוּלָה הִיָּה הַנִּכְתָּבַת וְכֵן עֵנִין סְדוּם וְעֵמּוּרָה עַד 'וַתְּהַרִין שְׁתֵּי בְנוֹת לוֹט' וְעַד סוֹף הַפְּרִשָּׁה הִיָּה — בְּכֹל זֶה יֵשׁ סֵתֵר גְּדוֹל וְדְבָרִים נְפִלְאִים, אֲשֶׁרֵי חֲלָקוּ מִן הַרְוָאָה. וְרִצּוֹנֵי
- 30 בְּרֵאִיָּה זֹו הוּא הַתְּבוֹנָנוֹת וְהַשְׁקֵפֶת שְׁכָל אֲמַתִּי, כִּי יֵשׁ אֲשֶׁר פָּנּוּ וְהִלְכוּ סָבִיב לְבִקֵּשׁ הַשְּׁעַר וַיֵּלְאוּ לְמִצּוֹא הַפֶּתַח. וְלֹא בּוּזָה בְּלִבָּד יֵשׁ סֵתֵר אֲלֵא כֹל עֵנִינֵי הָאֲבוֹת הַשְּׁלִשָּׁה וְהָאֵימָהוֹת הַשְּׁתַיִם, נְשֵׁי אֲבֵרָהָם הָעֵקְרוֹת בְּבַחֲנִיַּת עֲצֻמָּן, וְשְׁתֵּי הָאֲחִיּוֹת נְשֵׁי יַעֲקֹב עִם שְׁתֵּי הַשְּׁפָחוֹת אֲחִיּוֹתֵיהֶן. כְּמוֹ־כֵן וּלְבֵן אֲבִיהֶן וְשְׁנַיִם עֶשֶׂר הַשְּׁבֵטִים וְכֵן שֶׁאֵרִית הַתּוֹרָה — אֲלֵא קִצַּת עֵנִינִים מְעֻשִׂים כְּפִי חַיִּיב טֵבַע הָאֲנוּשִׁית — הַכֹּל הוּא חֲכָמָה נִסְתָּרַת וּמוֹפְלָאָה

19 הפסוקים] + בלבד תחתית עמוד א¹ 21 *להם] לו א ליתא ב / בתוך] + [---] א¹

10-11 וכמו...בלוט: בר' יט, טו. 14-15 ויהי...ההפכה: שם, שם, כט. 16-17 ויבואו... לקראתם: ראה שם, שם, א. 17 וילאו...הפתח: שם, שם, יא. 19 ויאמרו...פה: שם, שם, יב. 19-20 כי...אנחנו: שם, שם, יג. 20-22 קצת נביאים...באה עליהם: השווה מוה"ג, ח"ב, פמ"א ופמ"ד. 23-24 השמש...צוערה: בר' יט, כג. 26 וירא...ממרא: שם, יח, א. 28 ותהרין...לוט: שם, יט, לו. 30-31 אשר פנו...לבקש השער: השווה מוה"ג, ח"ג, פנ"א (משל הארמון). 34-36 עניינים מעשיים...כל המציאות: השווה עם ביאור הרמב"ם לשתי כוונות התורה במוה"ג ג, כז; תלמידי הרמב"ם אימצו את התפיסה, שלפיה סיפורי התורה נועדו להקנות לאדם מידות טובות ודעות נכונות (ראה למשל ר' יעקב אנטולי, מלמד,

וחכמות באמיתת כל המציאות ופעולות נוראות. אשרי עין ראתה כל אלה או קצת מאלה. ושתי הדרכים אמת או קצת אמת. ומשה אמת ותורתו אמת. ברוך אשר השלימו מחכמתו והודיעו אמתת מציאות עולמו ית' ויתרו', אמן.

- 40 ואני על דרך יסודות סתרי התורה נתייסדתי ספר אשר קראתי שמו ספר התשובה, ממעט הסברא מאשר חנני אלהי־אבי, וגיליתי בו באלפא ביתות נכבדות שמות ומלות מהתורה והנביאים והכתובים על דרך השתוף וההשאלה, על סדר נכון ודברים נכבדים אשר גיליתי בו אל כל שלם ראויים. אתהלך לפני יי' בארצות החיים. ואמרתי בלבי לבלתי הראותו עד אשר יהיה רצונו יתברך אשר יטה אלי חסד ויודיעני עוד מחכמתו ומיראתו. ואני בין כך ובין כך אתנהלה לאטי בתיקון הבנין, קו לקו צו לצו, לרגל המלאכה אשר לפני, הנפלאה והעמוקה, ולרגל הילדים אשר ילדתים שמה. וכבר חשבתי בלבי להגניזו על אשר יראתי כי באורך הזמן אשר יבא ליד הנבלים הכסילים אשר לא יכיל שום תבונה במוחם הריקים מכל טוב. ולמה אשים לפניהם דברים נכבדים אשר לא יחשבו אותם כי אם למאומה או שמא שישחקו עמהם? ואני עתיד לקחת העצה עם אבי כאשר נתראה פנים בע"ש. כי העצה והתבונה || ממנו לא ימיש. מים עמוקים עצה בלב איש.
- 45
- 50
- 261א

פרק ששה עשר

הנני חוזר ואומר כדמיון מה שאמרתי כבר, והוא כשהאדם בשום עסק ותכלית הנודע ההוא נעלם ונסתר ממנו, וברוב המחשב ההוא — או רואה בחלום, או אם הוא נביא — רואה הפתרון במשלים ודמיונים, או יהיה

46 אתנהלה לאטי] + [.אתנהלה לאטי א' 47 ולרגל] + [.לרגל א' 48 באורך] 'א' 51 העצה + עצה א'

מב ע"א); המשכיל יצליח לדלות מאותם סיפורים ידיעות וחכמות שהן מעבר לאמונות הכרחיות'. 36 אשרי עין ראתה כל אלה: מתוך פיוטי ריה"ל והראב"ע שהוכנסו לתפילת מוסף של יוה"כ (ראה מחזור, עמ' 425-427). 37-38 ומשה אמת ותורתו אמת: מתוך ברכת הוצאת ס' תורה בשחרית לשבת; וראה בבא בתרא עד ע"א. 41-44 וגיליתי... ראויים: ניכר שתוכנו של ס' התשובה הושפע ישירות מהמטרה הראשונית שהרמב"ם יעד למאמרו (ראה מוה"נ, פתיחה). 44 אתהלך... החיים: תה' קטז, ט. 46 אתנהלה לאטי: בר' לג, יד. 46-47 קו... לצו: עפ"י יש' כח, י ו-יג. 47 לרגל... לפני: בר' לג, יד. 52-53 מים... איש: מוש' כ, ה. 2-4 כשהאדם... ודמיונים: עולמו האישי של הנביא מעצב את תוכן חווייתו הנבואית (השווה מוה"נ ב, לו ו-לח).

- 5 ישתדל בשום פעולה כדי שיגיע אליו הידיעה ההיא. וזה אמת ודעת כולל מוסכם עליו. והנה יעקב כאשר היה בעסק הצרה ההיא מעשו אחיו והיה במחשב הגדול הוא כמו שהוא נודע מן הכתוב, באה לו הנבואה והודיעהו והראהו תכלית הדבר. ונשפע השפע היקר מהמלאך האמיתי הגואלו מכל רע על כחו המדמה ונהפך לו הכח עם השפע ההוא כדמיון איש אשר היה מתאבק עמו, כדרך ההתאבקות אשר האחד רוצה להפיל את חברו לארץ ולנצחו במלחמה. ונראה לו שהאיש ההוא לא היה יכול עמו לנצחו — וזה היה פתרון הודעת בשורה שעשו אחיו לא יהיה יכול עמו אבל כי הוא יוכל עמו ויהיה משתרר עליו. הוא שנאמר לו ונפתר לו בתוך המראה ההיא עצמה 'כי שרית עם אלהים', ר"ל עם המלאך, וכ"ש עם אנשים שתוכל, והם עשו והבאים עמו אשר היה במחשב ומפחד מהם. זה היה תכלית המראה ההיא הראשונה. וכבר הודעתך כי עם כל זה יש סודות וסתרם גדולים בכלל מראות אלו ודברים נכבדים אל המבין אותם. כי מה שנגע בכף ירכו ושתקע כף הירך ממקומו — איפשר הוא זה לראות בנבואות או בחלומות בפעולת כח הדמיון בעת ביטול הרגשים. וגם יש לו עיקר וכפי מה שארמוז בהם מעט כפי מיעוט סברתי. וכי מה שאמר לו האיש 'שלחני כי עלה השחר' ושאמר לו יעקב 'לא אשלחך כי אם ברכתני' — לכל יש דרך בסודות. וכן ענין ברכה זו ושלא יאמר עוד שמו יעקב כי אם ישראל — בכל זה אדבר עתה מעט כי יראתי מהשגיאה. ואסמוך באדניאבי אשר יכסה על כל פשעי.

פרק שבעה עשר

מה שצריך לדעת הרוצה למצוא דברי חפץ, שידע ענין שני האחיז עשו ויעקב בבטן האם תאומים, וטעם שמות. וכי עשו הוא הגדול והוא הקודם בטבע ובזמן ויעקב הקודם במעלה. הוא שאמר 'ורב יעבוד צעיר'. וכן

6 מוסכם] מסכים א' ו' א' ° א' א' 10 מתאבק] ב מת[.בק א' + מתאבק ע[.] א' 12 אחיו] + אחיו א' 4 יעבוד] + יעבוד א'

8-9 מהמלאך...רע: עפ"י בר' מה, טו. 14 כי...אלהים: בר' לב, כה. 16 המראה ההיא הראשונה: המחבר הבדיל בין נבואת יעקב בלילה ובין נבואתו בעלות השחר (ראה להלן, עמ' 113, ש' 125-127), כפי שהוא עשה ביחס להתגלות ללוט (לעיל, עמ' 104, ש' 9-8). / וכבר הודעתך: ראה לעיל, עמ' 105-106, ש' 31-36. 18 שנגע...ממקומו: עפ"י בר' לב, כה. 21 שלחני...השחר: שם, שם, כו. 21-22 לא...ברכתני: שם. 22-23 ושלא... ישראל: עפ"י שם, שם, כה. 24 על...פשעי: איכה א, כב. 2 למצוא...חפץ: קה' יב, י. 3-4 הקודם...במעלה: על חמשת סוגי הקדימה ראה מלות ההגיון, שער יב וכן רוח חן, כג ע"א-ע"ב; הרמב"ם אימץ חלוקה זו מאריסטו (ראה ס' המאמרות, פי"ב). 4 ורב...צעיר: בר' כה, כג.

5 הוא, כי קיומו צריך בקיומו בהכרח, והעלין מגינין על האשכולות. וכי הוא אדמוני כאדרת שער, אהליו כאהלי קדר וארצו ארץ כוש באמת. וכי יעקב מתחלת הבריאה ידו אוחזת בעקב עשו הוא. וכי עשו איש יודע ציד איש שדה, וכן הוא האמת, כי יודע ציד בקיום מינו ואיש שדה הוא. ויעקב נבדל מן השדה בבחינת עצמו ונבדל מעשו אחיו ויושב אהלים הוא. וכן ענין מכירת הבכורה || מאת עשו ליעקב במחיר ההוא. ובאמת הוא הראוי להיות בכור, לו משפט הבכורה. כל זה אין לי חשדה, שהוא מבואר אצל אדוני.

ידוע הוא כפי הנכתב שנאת עשו ליעקב כל הימים וכי מאס זה בדרך זה. ויראת יעקב מהמלאך הגדול הזה ומההפסד הגדול המגיע ממנו. והתפללותו לאל שיצילהו מידו כהתפללות דוד על אויביו, באהבתו ותשוקתו בחיים האמתיים התמידיים אשר אי אפשר לקנותם זולתי באיבוד האויבים, בני עשו, עד אשר אלהיו עם יעקב. ועבר הנחל ההוא המטרידו כהעברת ר' פנחס בן יאיר לגינאי נהרא. כי יש ענין בקראו 'גינאי' ויש ענין בקראו 'בוק'. והמבין בסוד קריעת הים לישראל וטביעת המצריים בו עם פרעה אדונם ומלכם והעברת בני ישראל בו בשלום ושיצאו מגלות לחרות — הוא יבין סוד בייסוד הדת. והנני מביא הגדת ר' פנחס בן יאיר לבאר סודות וחידות, ולא ללצים אבל לבעלי חכמות. וזו היא פשטה: ר' פנחס בן יאיר הוה קא אויל לפדיון שבויים. פגע ביה בגיני נהרא. א-מר <ל'יה>: גיני נהרא, חלוק לי מימיך ואעבור בך. א-מר <ל'יה>: אתה הולך לעשות רצון קונך ואני הולך לעשות רצון קוני, ואתה ספק עושה ספק אינו עושה ואני בודאי אני עושה, שנא-מר <כל הנחלים הולכים אל הים>. א-מר <ל'יה>: חלוק לי מימיך ואם לאו גוזר אני עליך שלא יעברו בך מים לעולם. חלק ליה. ההוא גברא דהוה נקיט חטי לפיסחא. א-מר <ל'יה>: ולהאי נמי חלוק ליה, דלדבר מצוה קא אויל. חלק ליה. ההוא טייעא דלויה בהדיה. א-מר <ל'יה>: ולהאי נמי חלוק ליה,

5 וכי] + וכי א' 1 [וכן] [..] כן א ליתא ב 10 מכירת הבכורה] בצמידות עם סימן הפרדה א + מכירת הבכור[...]. א' + מאת תחתית עמוד א' 18 לגינאי] לעיני א עיני א גינאי א' 21 הדת] + הדת א' 22 ללצים] + ללצימי א' 26 עושה³] ב עושח א

5 והעלין...האשכולות: עפ"י חולין צב ע"א. 6 אדמוני...שער: עפ"י בר' כה, כה. / כאהלי קדר: שה"ש א, ה. / ארץ כוש: בר' ב, יג. 7 ידו...עשו¹: עפ"י בר' כה, כו. 8-7 עשו²...שדה: שם, שם, כו. עפ"י ר' לוי בן אברהם, 'שדה' רומז לחומר (ראה לויט, עמ' 100; ראה גם ר' משה אבן תבון, פי' שה"ש, יא ע"ב). 9 ויושב אהלים הוא: עפ"י בר' כה, כו. 11 לו...הבכורה: דב' כא, יז. 17 ועבר הנחל ההוא: ראה בר' לב, כב-כג. 21 בייסוד: צ"ל 'ביסוד'. 21-22 הגדת ר' פנחס בן יאיר: עפ"י חולין ז ע"א. 27-26 כל...הים: קה' א, ז.

כי היכי דלא נימרו 'כך עושין לבני לוייה'. חלק ליה. ע"כ. ועוד יש בהגדה אבל זה הצריך לנו עתה.

והנה מבואר כי החסיד הזה ע"ה היה הולך, ר"ל לפדות השבויין, והם כחות המושכלות, כדי להוציאן מן הכח אל הפועל. והיה מטריחו מזה גיני נהרא, ר"ל כחו הבהמית המתאוה, והוא הנהר שבו נשתתפנו עם הבהמות במאכל ובמשתה ובמשגל ואלו הן מימיו. וגיני שמו, כי באמת מגונה ופחות הוא וכ"ש בעיני המשכילים המואסים במצות השתוף המכוער ההוא. והחסיד הזה היה משתדל שיחלקו לו המים הרעים האלו כדי להעביר בשלום כחו השכלי, יסוד המושכלות, שלא יטבע בנהר ההוא. ואחרי כן השתדל גם כן להעביר שאר כחותיו הגשמיות, כי שני אחים הם בגן, ר"ל בצורת האדם — האם של שניהם, והם משכל ועיון: האחד הוא עץ החיים, יסוד המושכלות, בני האלהים כאשר נתבאר במקומו. ואחיו השני — הכח המעשי, יסוד המורגשות, בנות האדם כאשר נתבאר במקומו. והוא נחלק לשנים: חלק אחד במדותיו, בין טוב ובין רע, וחלק אחר להבין במלאכת מחשבת, במלאכות המעשיות הצריכות לקיום גופו ומינו. גם הוא לדעת טוב ורע. וקיום שני החלקים האלו צריך בהכרח לקיום האח הראשון הנכבד, הראוי || לו הבכורה. וצריכין שיהיו בצדקתם שלא ירכוב עליהם השטן שיטבעו בשלשת הטינופין, מימיו של הנהר ההוא, כי יחשיך אורם ויתבטלו פעולותיהם הנכונות וכ"ש החלק המבין בין המדות הטובות ובין הרעות, ושיעזוב המימה וידבק בעבירה, כי לפי זה יחשיך בלי ספק אור זוהר השכל העיוני האמתי ויבא מניעות מלקנות המושכלות בתמימות. וכל זה כבר נתבאר טוב מאד. ולפיכך זה החסיד ר' פינחס השתדל להעביר שכלו האמתי קודם אשר הוא עיקר עצמו ומהותו כדי שלא יטבע ולא

46 האלו] + אליו לא ברור המיקום המכוון א' 47 הראוי] + הראוי תחתית עמוד א' תחילת עמוד א 52 ולפיכך] ב 'כ' מתוקנת ולא ברורה א

44-45: עץ החיים...גופו ומינו: להבחנה בין השכל העיוני לשכל המעשי ראה שמונה פרקים, פ"א וכן רוח חן, ז ע"א-ע"ב; דברי ן' רוקש על קדימות המעלה של השכל העיוני עלי-פני השכל המעשי נראים כשאובים בעיקר מדוח חן; לזיהוי בין 'בני האלהים' (ראה בר' ו, ב ו-ד) ל'עץ החיים' (ראה שם, ב, ט ו-ג, כד), קרי לשכל העיוני, התייחס המחבר כבר בפרק הראשון (ראה לעיל, עמ' 72, ש' 47-48); ל'בנות האדם' (ראה בר' ו, ב ו-ד) טרם התייחס המחבר בחיבורו (הוא יעשה זאת בהמשך, עמ' 125, ש' 84). 48 בשלשת הטינופין: קרי, המאכל, המשתה והמשגל שהוזכרו קודם לכן (ראה לעיל, ש' 35-36); הרמב"ם התנסח בצורה דומה, בהזיהויו מפני שחייה ב"ם ההילי, קרי התמסרות לתאוות (ראה הקדמה לפירוש המשנה, עמ' עד). השווה תה' קכד, ה ('המים הזידונים'). 50 ושיעזוב המימה: ניסוח המחבר אינו נהיר, שכן 'עזיבת' המים פירושה לכאורה התרחקות מהתאוות. 50-51 יחשיך...מניעות מלקנות המושכלות בתמימות: השווה מנה"ג, ח"א, פל"ד (הסיבה הרביעית).

55 יטנף בנחל ההוא המגונה וישוב שכל בהמי ואדמי כלו. ואחרי כן העביר הדברים אשר לו, אשר הם כל אחד יד בלי ספק, והם שני החלקים הנזכרים החמריים — האיש העסוק בדבר המצוה והשני הטייעא, ר"ל כח המבין במלאכתו ובסחורתו ובשאר *השתדלותיו ותחבולותיו. ואין להאריך בביאור זה כי מובן הוא אל החפצים למצוא דברי חפץ ולא ללצים. וכן יעקב בתחלה עבר הוא עצמו את מעבר יבק, ים התאוה בוקה ומבולקה והיולנית וריקנית, מבלי אשר ידע שבעה. וגם היא המינית נקרא 'הכלב' — מיד כלב יחידתי'. ואחרי כן 'ויעבר את אשר לו', כדמיון ר' פנחס בשנים שהעביר עמו, כי הצדיקים חסים על כליהם שלא ינגפו ושלא יאבדו ואעפ"י שאינם עיקר לו אלא מן הדרך שאמרנו. וז"ל בחכמתם רמזו בזה ואמרו שחזר לו על פכים קטנים. וענין מאמר הנחל לר' פנחס 60 שהיה הוא הולך לעשות רצון קונו כאשר הוא החסיד עצמו היה הולך לעשות רצון קונו, ושהוא ר' פנחס ספק עושה ספק אינו עושה ושהוא הנחל בודאי עושה — זה ענין נפלא במשל, והוא כי שניהם בלי ספק עושין רצון האל ב"ה, כי קניית המדרגה האמתית הוא רצונו יתברך, כי לכך נוצר בצלמו וגו'. וגם ליישוב העולם ולקיום המין חפצו ורצונו גם הוא יתברך, כמו שאמר <ר> שם מיד סמוך 'ויאמר להם אלהים פרו ורבו 70 ומלאו את הארץ'. אם כן, שתי כוונות ורצונות הם מאתו יתברך. ועוד אמר <ר> 'לשבת יצרה'. אמנם קניית הכבוד האמתי בספק הוא, כי הוא הזיווג אשר קשה לזיווג כקריעת ים סוף, מעשה נס הוא. ועל זה דאבה לבנו ולבכות ולהוריד דמעה יומם ולילה עינינו. ואף כי יהיו ימי האדם אלף שנים, פעמים בהתעסקות בלימוד ובחכמות מתת אלהים היא ואף 75

54 בנחל ההוא] בצמידות עם סימן הפרדה א 55 החלקים] ב 'ח' מתוקנת א 57 *השתדלותיו] השתדולתי אב 62 חסים] ב 'ס' מתוקנת א 75 בהתעסקות] בהתעסקות א 'י' א

54 וישוב שכל בהמי ואדמי: השימוש בשורש 'שוב' ביחס לשכל העיוני היה נפוץ בימה"ב וניתן לשער שהמקור לכך טמון בתרגומים העבריים של חיבורי אל-פאראבי (ראה למשל התחלות, עמ' 4-5). 58 למצוא...חפץ: קה' יב, י. 59 מעבר יבק: בר' לב, כב. 59-60 בוקה...וריקנית: השווה פי' רש"י לנחום ב, יא. 60 מבלי...שבעה: עפ"י יש' נו, יא (התאוותנות מיוחסת שם לכלבים). 61 מיד...יחידתי: תה' כב, כא. / ויעבר...לו: בר' לב, כג. 62 הצדיקים...כליהם: ראה פי' רש"י לחולין צא ע"א (ד"ה 'שנשתייר על פכים קטנים') וכן לברכות מא ע"ב (ד"ה 'שיעורן כרמונים'). 64 שחזר...קטנים: עפ"י חולין צא ע"א (חז"ל דרשו זאת על בר' לב, כד ולא על פס' כג כפי שמשמע מדברי המחבר). 69 נוצר בצלמו: ראה בר' א, כז. 70-71 ויאמר...הארץ: שם, שם, כח. 72 לשבת יצרה: יש' מה, יח. 73 הזיווג...סוף: עפ"י סוטה ב ע"א; השווה ר' משה אבן תבון, פי' שה"ש, כד ע"א; ר' לוי בן אברהם, לזית, עמ' 129-130; 'הזיווג' רומז לדבקות עם השכל הפועל. 74 ולבכות...עינינו: עפ"י יר' ת, כג. 75 מתת...היא: קה' ג, יג ו-ה, יח.

- 75 אלף שנים, פעמים בהתעסקות בלימוד ובחכמות מתת אלהים היא ואף שיהיה חכם ומבין וזריו בהם, לא לקלים המרוץ וגו'. כי יש אשר קנה עושר ונכסים ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו. זה רעה רבה וחולי רע כאשר הוא זה הענין נרמז בקהלת למבין סודותיו. והוא סוד סתום והעלמתו הוא עמוד אשר בהסרתו כל השתות יהרסון. אמנם פעולת הנחל ההוא הוא נשלם בודאי || וכל הדורות ההולכים והבאים יוכיחו. וכל הנחלים הולכים אל הים הנכבד, הגדול והנורא ואל המקור ההוא הם הולכים, ר"ל שם הוא עיקרון ושרשם, ושם הם משקיפין כולם ומביטין ומשועבדים הם לשם לעשות רצונו. וזה יותר נכון לפרש בספר קהלת למי שהגיע אל השער ההוא הנכבד, ר"ל לפרשו.
- 85 וכלל כל הענין הזה הוא כי ר' פנחס כל ימיו היה גבור לכבוש את יצרו עד שהחזירו למוטב כרצונו. הוא שרומז ואומר כי כשהגיע לבית אושפיוז, בבית מגוחתו ותחנותו האמתי, שהשליכו לבהמתו שעורים ולא אכלה עד שעישרו אותן. זה רמז שנתמעט ממנו תאותו במוחלט ולא אירע אפי' לו < לנפשו הבהמית שום תקלה, עוד לה הראוי לה התאוה, ועל אחת כמה וכמה לו לעצמו, ר"ל לשכלו, לקנות לו ולהתחדש עליו שום דעת נפסד. ועל זה נתייחד ההגדה באמרים 'ומה בהמתן של צדיקים אין הב"ה מביא תקלה על ידם צדיקים גמורים על אחת כמה וכמה'.
- 90 והנה גם כן יעקב ע"ה כדמיון זה השתדל עד שנשאר יחידי ורוחני בשכלו והשלים עם אויבו עשו ותשקוט המלחמה. כי מי שיוכל להשלים עמו מתת אלהים הוא. והנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, ר"ל בשלום ובהסכמה אחת. ובימי המשיח וגר זאב עם כבש וגו'. וזה הוא שאמר 'ויותר יעקב לבדו', אחר שעבר הוא הנחל ועבר את אשר לו נשאר יחידי ובהשקט. 'ויאבק איש עמו' — הוא תחלת ספור מעניינו איך היה, תחלה עם אויבו זה אשר היה דבק ומתאבק עמו לתמיד להטרידו, כי הוא כח

86 שהחזירו] שהחזירוהו א' 2' א' 87 האמתי] ב' ת' מתוקנת א' 88 זה ב' ז.] א

76 לא...המרוץ: שם ט, יא. 77-76 אשר...רע: עפ"י שם ו, ב; ייתכן כי העושר והנכסים הנזכרים פורשו ע"י המחבר כהישגיו העיוניים של המשכיל. 79 השתות יהרסון: תה' יא, ג. 80-81 וכל...הים: עפ"י קה' א, ז. 85 גבור...יצרו: עפ"י אבות ד, א. 86-88 כשהגיע...אותן: עפ"י חולין ז ע"א-ע"ב. 91-92 ומה...וכמה: שם, שם, ע"א. 94-95 מתת...הוא: עפ"י קה' ג, יג ו-ה, יח. 95 והנה...יחד: עפ"י תה' קלג, א. 96 וגר...כבש: יש' יא, ו; השווה מוה"נ, ח"ג, פי"א. 96-97 ויותר...לבדו: בר' לב, כד; דמיון רב קיים בין פירושו של המחבר לפסוק זה ולהיאבקות יעקב עם המלאך ובין פירושיהם של ר' יוסף אבן עקנין (ראה התגלות, עמ' 131-141; מובא בפי' ר' בחיי בן אשר לתורה, כד' לב, כט וכן אצל ר' שמואל צרצה, מקור, כב ע"ב) ושל ר' לוי בן אברהם (ראה מועז, ע"ב 58). 98 ויאבק...עמו: בר' לב, כד. / תחלת...היה: השווה מוה"נ, ח"ב, פמ"ב.

100 המעשי הזה, הוא הנוטה והפזתה החמר אחרי ניאצותיו והנאותיו כהיום הזה ברכוב סמאל עליו, ונוטהו מן הדרך הישר אשר אמרנו עליו למעלה. וכמו שרמזו ז"ל שהאיש הזה היה סמאל שרו של עשו, ר"ל המנהיגו והשליט עליו והמשטינו לשאוב *ממימי יבוק הרבה, כי הנחש ישר הוא וזקוף הוא אלא שנעשה כגמל ברכוב סמאל עליו ונעשה נחש עקלתון. ועם כל זה הב"ה שוחק על גמל ורוכבו, ר"ל שמח ורוצה בפעולותיו לבנין עולמו, כענין שנאמר <מר> 'ישמח יי' במעשיו' וכמו שהתבאר כל זה במקומותיו. והנה יעקב ע"ה היה גבור עמו וכבש אותו תמיד באהבתו תמיד ובחשקתו להיות שלם עד שעלה לו אור השחר האמתי, הוא שאמר 'עד עלות השחר'. והוא עשו לא היה יכול עמו לעולם, עד שנבדל ממנו בלי להתערב עמו, הוא שאמר 'וירא כי לא יכול לו', ר"ל לנצחו. 'ויגע בכף ירכו' — שם נגיעה ידוע שתופה, שהיא קרבת ידיעה בלתי נגיעת גוף אל גוף. וירך כמו צלע — 'ירך המשכן', 'צלע המשכן', ועניינו פאה או צד מהצורה האנושית, ר"ל כח אחד מכחיתה, כמו אחת מצלעותיו אשר נבנית ממנה האשה, הוא כח החיוני כפי מה שהתבאר במקומו טוב מאד. וענין הנגיעה ׀ הוא שהאויב ההוא הניח מלהבין ולהתערב עם אחיו הנכבד כאשר היה רצונו בתחלה. וקרב ונגע והבין בכף הירך בלבד לצורך המוכרח, הוא שאמר 'ותקע כף ירך יעקב', ר"ל נעקר ונבדל כח זה הנמאס מכח זה הנכבד, <זה> בפעולתו לבדו וזה בפעולתו לבדו, עד אשר לא היה לזה עסק עם זה. וזו היא המדרגה הגדולה, אשרי מי שיגיע אליה. ועדיין אביא הענין הזה באר הטב. זו היתה הנהגתו ע"ה תמיד, עתה שבאה לו במעמד הנכבד הזה הברכה השלימה והאמתית ואור השחר כמו שמבאר

103 *ממימי] מי מימי א מי מימי[. ב 111 שתופה] ב 'ת' מתוקנת א 114 נבנית] ב נכנית א
 115 ולהתערבב] + 'ר' א 118 מכת] ב מבח א / בפעולתו] ב 'יתכן שכתוב' בפעולתיו' א

100-101 כהיום הזה: עפ"י יר' מד, כב או עז' ט, ז. 101 אמרנו...למעלה: ראה לעיל, עמ' 109, ש' 47-49. 102 סמאל...עשו: בר"ר עז, ג; המחבר מפנה כנראה לדרישתו של ר' בר חנינא ולא לרמב"ם, שכן לא מצאנו שזה האחרון התייחס לכך. 104 שנעשה כגמל... עליו: עפ"י פדר"א, פ"ג. / נחש עקלתון: יש' כז, א. 105 הב"ה שוחק...ורוכבו: ראה פדר"א, פ"ג והשווה מוה"נ, ח"ב, פ"ל. 106 ישמח...במעשיו: תה' קד, לא. 109 עד... השחר: בר' לב, כד. 110 וירא...לו: שם, שם, כה. 110-111 ויגע...ירכו: שם. 111-112 קרבת...גוף: השווה מוה"נ, ח"א, פי"ח. 112 וירך כמו צלע: השווה שם, ח"ב, פ"ל. / ירך המשכן: ראה למשל שמ' מ, כב. / צלע המשכן: שם, כו, כו ועוד. 112-113 פאה...האנושית: השווה מוה"נ, ח"ב, פ"ל. 114 כח החיוני...במקומו: כינוי לכח ההרגשה והתנועה המשותף לאדם ולכל שאר בעלי החיים; ראה לעיל, עמ' 72, ש' 41-43. 117 ותקע...יעקב: בר' לב, כה. 120 אביא...הטב: ראה להלן, עמ' 126, ש' 91-101.

ואומר 'שלחני כי עלה השחר'. כי כל הרמז הנזכר הוא הקדמה לזה המשל הנכתב מזה והלאה והיה כמו תחלת ההגדה איך נהג קו לקו עם אויבו זה עד שנעשה שלם. והיה במראה הנבואה בלי ספק, ר"ל שראה האיש ההוא בהשתדלות ההוא עמו לרמזים הנזכרים, עד שנשקע בו השפע הטוב מאד וחשבהו למלאך האמתי הגואלו מכל רע ושומר לו המלאך ההוא שישלחהו כי כבר עלה לו השחר. והאור השלם הקנוי לו הוא אילת השחר. והמשכיל יבין. והענין ההוא כאלו, ר"ל דרך משל, מה לך עוד צורך ממני? הרפני מכאן והלאה כי כבר נשלמת בשלימותך. והענין שבשרתיו שהוא כדמותו בצלמו ואיש על דגלו וז"ל 'כי גנב אתה' וכו' — יש לו סוד מופלא ואריכות יש בו, אגידהו פה אל פה לאדני.

125 'ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני' בברכה שלימה, לא *אחסר ממנה לעד ושלא אהיה עוד באפיסה בשום עת. כי ענין הברכה היא הויה תמיד מבלי העדר, כמו 'ברוך תהיה מכל העמים' ופירושו כנגדו 'לא יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך', 'ברוך טנאך ומשארתיך', ר"ל הויה השובע בהם תמיד. וההפך הקללה. וכן בקשתו ע"ה בברכה הוא שיהיה תמיד זורח עליו הויה האור מבלי העדר ושלא יטרידו עוד אחיו מעיונו ושיתן לו אות על זה. הוא שאמר לו מיד 'לא יאמר עוד שמך יעקב', שעניינו פנות למטה, ושלא יהיה לו עוד אוחו בעקב עשו ולהכניעו כי נכנע ומנוצח הוא. ואין צריך לך עוד אותו השם כי אם ישראל יהיה שמך, איש שיראה וישיג תמיד אל אל ושיהיה שר ודבק עמו ומושבו שם עם האלהים. והיא השררה האמתית אשר אמרו ז"ל 'ההולך אחר השררה שררה בורחת ממנו', ר"ל ההולך אחר השררה בעולם הזה ומרבה *בהשתדלותיו ובענייניו — השררה האמתית

122 כ"י ב' כ' מתוקנת א [עד] ב' ד' מתוקנת א 128 מה לך] בצמידות אב 132 *אחסר] אכוסר אב 134 העדר] ב' העדרי א 136 שיהיה] שתהיה א' ת' א' י' א' ° 140-141 אל אל] אב 142 אשר] ב' אשרי א 143 *בהשתדלותיו] בהשתדולתיו אב

122 שלחני...השחר: בר' לב, כו. 124 והיה...הנבואה: השווה מזה"ג, ח"ב, פמ"ב. 126 למלאך...רע: עפ"י בר' מח, טז. 127 אילת השחר: תה' כב, א. 129-130 כדמותו בצלמו: עפ"י בר' א, כו. 130 ואיש...דגלו: עפ"י במ' א, נב או ב, ב; ניתן להניח כי עפ"י המחבר יש כאן רמז להפרדה ההכרחית עבור המשכיל בין השכל העיוני לשכל המעשי (הדגל נועד בכדי למנוע ערבוּב). / כי גנב אתה: ראה חולין צא ע"ב. 132 ויאמר...ברכתני: בר' לב, כו. 134 ברוך...העמים: דב' ז, יד. 134-135 לא...ובבהמתך: שם. 135 ברוך... ומשארתיך: שם, כח, ה. 136-137 זורח...האור: האור מסמל את השפע הנאצל מן השכל הפועל אל שכל המשכיל (ראה אל-פאראבי, התחלות, עמ' 5; ריה"ל, הכוזרי, א, א; מזה"ג, פתיחה (משל הברקים) וכן ח"ב, פ"ב. 138 לא...יעקב: עפ"י בר' לב, כח. 139 אוחו... עשו: ראה בר' כה, כו. 140 כי...שמך: בר' לה, י (אעפ"י שנראה שהכוונה לבר' לב, כח). 140-141 ישראל...אל: השווה פילון, דעת, עמ' 58. 142 ההולך...ממנו: עפ"י תנחומא ר"י, ג.

העליונה בורחת ממנו, כי אין אדם זוכה לשתי שולחנות. ועל זה נאמר
 145 לו 'כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל', עם כוחות המורגשות שתוכל
 לנצחם תמיד, כמו 'המשמח אלהים ואנשים'. ו'אלהים' הם הכחות המיניות
 שהיין משמחם, 'אנשים' — הפרטיות. וגם יהיו 'אנשים' נאמרים על כוחות
 המושכלות וכפי מקומו. ועל רוב שתופי השמות געלמו הסודות.
 150 'וישאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך', ר"ל השיגני || והודיעני תעצומך
 ומהותך ואדעך על פי מה שהוא עליך, כמו 'הגידה לי שאהבה נפשי איכה
 תרעה'. וכמו בשתוף 'שם' שהם על עצם הדבר ואמתו. וכל זה שהוא ע"ה
 כמו שהיה מפציר וכמו שאינו מאמין ברוב הפלגת חשקת הדבר. 'ויאמר
 למה זה תשאל לשמי', אין לך לבקש ולחוש עוד כל זה כי כבר השגתני
 באמת כמו שבשרתיך כבר ואני נותן לך הברכה בשלימות. הוא שסיים
 155 'ויברך אותו שם'. ועל כן קרא שם המעמד ההוא 'פניאל', על שם שהשיג
 ופנה מאז והלאה המלאך פנים אל פנים, ר"ל *בבדולחו ובמהותו, כי כן
 הוא בשתוף שם 'הפנים' שהוא אמיתת מציאות הדבר, מה שלא היה לו
 עד עתה בהשגה שלימה. ואז הציל, כמו שאמר 'תנצל נפשי'. ומשם
 והלאה זרח לו השמש תמיד מבלי הפסק כמו שאומר 'ויזרח לו השמש
 160 כאשר עבר' וגו'. עניינו הוא ר"ל כי בעוד שהיה בתכלית השקפתו לראות
 פני אל היה זורח לו אור השפע השלם והיה דבק עמו, וכאשר היה עובר
 ונוטה מפני אל, ר"ל מן ההסתכלות הזוה, היה צולע על ירכו, ר"ל מבין
 מוקצת מורגשותיו בלבד ומניח מושכלותיו עדי שובו לתפארתו. וזה על
 כל פנים בהכרח הטבע ואף שיהיה כמלאך האלהים, כי ימות ויעדר לולי
 165 זה. והביאני העיון כי אות ו"ו מן *ויזרח' ובתיבת 'כאשר' או ו"ו מן

156 *בבדולחו] + בחכמת הדבר בפר' שלישי בדבר הנמצא לשום דבר או אצלו או עמו או לו או
 בשבילו יהיה בעצם או במקרה מה שהוא בעצם הוא שיהיה בבדולח הדבר והוא ובטבע תוספת שאינה
 מהמחבר א"ב ° 158 ותנצל] ותנצל א' י' א' ° ל' א' ^ 162 מן] ב מין א 165 ו"ו] ו"ו א' א'
 א' / *ויזרח] + משמשת שם אב

144 אין...שולחנות: עפ"י ברכות ה ע"ב; השווה ר' משה אבן תבון, פי' שה"ש, כא ע"א.
 145 כי...ותוכל: בר' לב, כח. 146 המשמח...ואנשים: שו' ט, יג. / הכחות המיניות:
 כלומר שם המין לאותם כוחות גופניים; לקישור בין יין ושמחה לבין תאוות וכן להבחנה בין
 תאוות באופן כללי ובאופן פרטי השווה רשב"ת, פ"ק, עמ' 620-621. 148 שתופי...
 הסודות: השווה ר' יעקב אנטולי, מלמד, י ע"ב. 149 וישאל...שמך: בר' לב, כט. / השיגני:
 ייתכן ונפלה כאן טעות מחבר או טעות סופר. 150-151 הגידה...תרעה: שה"ש א, ז.
 151 בשתוף...ואמתו: השווה מוה"נ, ח"א, פנ"א ופס"ג; ר' משה אבן תבון, פי' שה"ש, ט
 ע"א. 152-153 ויאמר...לשמי: בר' לב, כט. 155 ויברך...שם: שם. / קרא...פניאל:
 ראה שם, שם, ל. 157 בשתוף שם...הדבר: השווה מוה"נ, ח"א, פל"ז וכן שמונה פרקים,
 פ"ו. 158 ותנצל נפשי: בר' לב, ל. 159-160 ויזרח...עבר: שם, שם, לא. 163 מוקצת:
 צ"ל 'מקצת'.

- 170 'והוא', נעתקת ממקומה ומשמשת לתיבת 'כאשר'. ויהיה הדבר ככה: ויזרח לו השמש וכאשר עבר את פניאל הוא צולע על ירכו. ומלת 'עבר' כבר הביא הרב ז"ל שיתופא, שהיא יציאה מקו המישור וגם שיעזוב האדם הדבר שהיתה מגמתו אליו ויט מעליו. וכשיהיה כינוי העברה מיוחס אל הכבוד יהיה שלימות וגדולה מן המשיג, כמו 'ויעבור יי' על פניו', על פניו של משה, ר"ל זרח באמיתת מציאותו שהוא שכלו אור שפע נכבד ונפלא מאת האל ב"ה והודו<עו>הו השגות שכליות אמיתיות בהשגת סוד פעליו יתב' ואמתת הנהגתו לעולמו, כמו שאמר 'ויעבור יי' על פניו ויקרא' וגו' כפי כוונת הרב ז"ל למי שהבין כוונתו. והקריאה – משה הוא אשר קרא, ר"ל אשר השיג מה שהשיג, או הכבוד ההוא הנברא אשר עבר על פניו הוא אשר קרא ולימדהו ההשגות ההן. אבל אמנם כשהעברה מיוחסת אל המשיג, ר"ל שהוא העובר כמו זה אשר אנחנו בו, הוא ירידת מעלה בשעה ההיא. ויסתכל אבי באלו התועליות כי יועילו לו. א-מרו <רו"ל: ויזרח לו השמש — 'שמש שבאה בעבורו זרחה בעבורו'. כבר הביאותיו בספרי וסתם כוונתי בזה עם מה <שאמרו> החז"ל במראה זו היה כי יעקב מיהר לעלות למדע האלוהי קודם זמנו אשר יודע כל מבין שאין ראוי לעלות ולמהר אליו כי אם בקצת תנאים קודם. והוא ע"ה מיד שיצא מבאר שבע הלך לחרנה אשר יש בהן || מהשיתוף ומגורת הלשון. והח"י"ת בחלוף א721 ה"א מאותיות הגרון והוא ההר חמד אלהים לשבתו אשר ישקיפו שם בהשגת הנביאים כמשה ואלהיו בזה. וכן אירע לדוד אשר אכל לבת שבע קודם הזמן. וידוע שתוף שם 'אכילה' ובת שבע שעניינה בעלת שבע, בת יכיל. והם ע"ה ברוב הפלגת תשוקתם מיהרו. והנה יעקב ע"ה חשב כי

168 שיתופא] פ' מתוקנת א שיתפא ב 178 התועליות] יו' א ° 182 תנאים] תראים א ר' א א' נ' א ° 183 בהן] + כאן אפשר חסר שמונה ותשע עשר תחתית עמוד א' + בהן תחילת עמוד א כאן אפשר חסר הפרקי שמונה עשר ותשע עשר ב

- 167 פניאל: המחבר אינו מתייחס לכך שבבר' לב, ל נקרא המקום 'פניאל' ואילו בפס' אחריו הוא נקרא 'פנואל'. 167–169 ומלת עבר...ויט מעליו: ראה מוד"ג, ח"א, פכ"א. 170 ויעבור...פניו: שמ' לר, ו. 174 כפי כוונת הרב ז"ל: ראה מוד"ג, ח"א, פכ"א ועמוד על הפער שבין הסבר הרמב"ם לבין הפירוש שמחברנו ייחס לו (על השגת משה ראה גם שם, שם, פל"ז, פכ"א ופנ"ד, וכן מ"ת, הלכות יסוה"ת א, י). 179 ויזרח...השמש: בר' לב, לא. / שמש...בעבורו²: ראה סנהדרין צה ע"ב. 181–182 מיהר לעלות...תנאים קודם: על שלבי רכישת המדעים בטרם ההגעה למטפיזיקה וכן על סכנת ה'הריסה' שבחוסר ההשתלמות בהם ראה מוד"ג, ח"א, פל"ד. 182–183 שיצא...חרנה: ראה בר' כח, י. 183–184 מהשיתוף... הגרון: הכוונה לגזירת ה'ר' (ן) מ'חר' (ן). 184 החר...לשבתו: תה' סח, יז. 185–186 אכל... הזמן: עפ"י סנהדרין קז ע"א ('ראויה היתה לדוד...אלא שאכלה פגה'). 186 שתוף...אכילה: עפ"י הרמב"ם, 'הושאל לשון אכילה לחכמה וללמוד' (ראה מוד"ג, ח"א, פ"ל). / בעלת שבע: נראה שהמחבר רומז למש' ט, א ('חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה'); כמו-כן, ייתכן שהכוונה לשבעת המדעים החופשיים. 186–187 בת יכיל: מל"א ז, כו ו-לח.

המדרש הוא העיקר, ואינו כן אלא המעשה. והנה היה הוא בשלהבת בחרותו ולא נתקררה עדיין דעתו, כי אחר כן לקח נשיו והשתדל לקיבוץ ממון ומשה לא כן. וקודם נהג את הצאן אחר המדבר ונאמר לו 'של נעליך'. וביעקב נאמר 'ויפגע במקום' — פגע במדרגה פתאום, בלי השתדלות שלם. ואמרו 'מלמד שקפצה לו הארץ' ועל כן בא לו השמש. וכן הוא האמת, כי המדמה והשולח יד לזה הענין הגדול והנורא קודם תשלום הזמן כפי מה שהתבאר הכל במקומו, בא לו השמש, ר"ל הוא מחשיך אורו וזיוו. ועל כן 'ויחלום', כי איננו זיו אמיתת הנבואה במוחלט כמו המראה או המחזה. ועל זה רמזו ואמרו 'שמש שבאה בעבורו', ר"ל בסבתו ובאשמתו אשר מיהר כמו שאמרנו, זרחה לו עתה בסבתו אשר השתדל להיות שלם בשלימות אמתי כמו שכתוב במראה ההיא כפי ביאורי בע"ה. ואני כבר דברתי במאמר רחב בענין הזה, ר"ל יציאתו מבאר שבע והליכתו חרנה מיד. ודברתי על אבני המקום אשר שם מראשותיו וגם על כל ענין הסולם עם מה שאמר <מר> חז"ל בו, כי לא נעלם מהם כל תעלומה, והשיעור אשר שיערו בסולם וכל הנפלאות אשר אמרו בו. *ואל יאבה אבי לשמוע לדברי ר' שמואל ן' תבון ז"ל בענין הסולם, כי מחוץ הלך מכל האמת ולא הבין בו כוונת הרב מורה צדק ז"ל כאשר אדבר עם אבי בע' אלהי.

205

ואשוב להשלים מה שהייתי בו. 'על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה' — אזהרה לבני ישראל הראויין למדרגה יקרה למעט בתאוות ובמורגשות. הוא שאמר שלא ישתדלו בגיד הנשה — בכח הנשים, ר"ל

202 *ואל] ואם א 206 שהייתי] ²י' מתוקנת א

188 המדרש...המעשה: ראה אבות א, יז. 190–191 של נעליך: שמ' ג, ה; השווה ר' יעקב אנטולי, מלמד, מה ע"ב-מו ע"א וכן ר' משה אבן תבון, פי' שה"ש, יא ע"ב; אבן תבון ראה ברצון יעקב לשאת את רחל לפני לאה רמז לניסונו להשיג את חכמת המטפזיקה טרם הזמן (ראה שם). 191 ויפגע במקום: בר' כח, יא; עפ"י הרמב"ם, ל'מקום' יש משמעות מושאלת המתייחסת לדרגת האדם ומעלתו (ראה מוד"נ, ח"א, פ"ח). 192 מלמד...הארץ: ראה סנהדרין צה ע"ב; פירוש דומה לפגיעת יעקב במקום ולקפיצת הארץ ניתן למצוא אצל ר' לוי בן אברהם, לוי"ט, עמ' 149–150. 195 ויחלום: בר' כח, יב. / איננו...הנבואה: השווה ר' משה אבן תבון, פי' שה"ש, עמ' 6; עפ"י ר' יצחק אלבלג, העובדה שנאמר 'ויחלום' מלמדת כי לא מדובר כלל בהשגה נבואית (ראה תיקון, עמ' 83). 202 והשיעור...בו: ראה למשל בר"ר סת, יב-יד. 203 ר' שמואל...הסולם: ראה רשב"ת, מ"ה, עמ' 54–56. 204 כוונת הרב: ראה מוד"נ, ח"א, פט"ו וח"ב, פ"י (השווה מ"ת, הלכות יסוה"ת ז, ג וראה גם מוד"נ, פתיחה). 206–207 על...הנשה: בר' לב, לב. 207–208 אזהרה...ובמורגשות: השווה עם דברי הרמב"ם ביחס לתכלית המצוות (ראה למשל מוד"נ, ח"ג, פל"ג). 208–209 בכח הנשים... (כמו שיתבאר): השווה פי' הראב"ע לבר' לב, לג וראה להלן, עמ' 125, ש' 82–88.

210 כוחות התאוות והמורגשות כמו שיתבאר בלי ספק. כי נשים הם למשל על התאוות ויהיה מלת 'הנשה' שם המין להם, כמו מלת 'החי' שהוא שם המין לבעלי חיים והדומה לזה. 'אשר על כף הירך' — אשר על חלק הצלע והצד והכח הידוע הנתון בו טבע התאוות. 'כי נגע בכף ירך יעקב בגיד הנשה', ר"ל הטעם *מזאת האזהרה הוא לפי שהגיע הפסד ליעקב בהתבוננותו בכף ירכו זה כמו שנוכר כבר הסברא בו. וכבר הגיע העת לפסוק הדברים על זה. והנה כשיסתכל אדני אבי בוז התשובה יתבאר לו שאלתו בלי ספק אשר שאל, לאמר למה באברהם שלשה מלאכים ובלוט שנים ואם הנראה לנביא אם עצם המלאך אם לאו?

פרק שמונה עשר

מה שאמר אבי כי הנבואה לא תעלה הלאה משכל הפועל — אמת. כי הוא השוער והוא הקרוב לאדם והוא || הגואלו, כי הוא האמצעי, כי בו נעלה אל העלייה והוא האב האמתי. ואב כל הנביאים ע"ה בלי ספק *תחלת נבואתו היתה בהשגת המלאך הזה באמתת החומר הראשון. הוא שאמר 'וירא מלאך יי אליו בלבת אש מתוך הסנה'. והסנה הוא החומר הראשון הנקרא היולי ולבת אש הם שלהבת הצורות הפועלים והנפעלים מתוך הסנה הזה. והוא ע"ה ראה המלאך הזה במראה הנבואה בצורת אש בוער בתוך הסנה. והענין הוא *רומז לזה שאמרנו אשר הוא השוכן בסנה ונותן ופועל הצורה בתוכו תמיד, הוא מה שאמר 'וירא והנה הסנה בוער באש', והוא האמת כי החומר לא תמצאנו ערום מצורה ולא צורה מבלי חומר. והרמז על זה אדם וחיה נבראו יחד גב זה על גב זה למי שיבין. 'והסנה איננו אוכל', ר"ל איננו כלה, ואע"פ שהאש תמיד תוקד בו לא תכבה. ואם יתחדש בו כל מה שיתחדש ויורכב ויפסד — אין עצם החומר ההוא כלה בהעברתו האש הזה בו לנצח, כי כשיהיה נפסדת שום הרכבה ישובו היסודות לטבעם ולקץ הימים, בהכרח תנועת הגלגלים, יתפעלו קצתם בקצתם ויורכבו וימזגו ויבא המלאך ויתן בו הצורה ויחיהם, כמו

213 *מזאת] מזו זאת א 4-5 נעלה...*תחלת] א ° + תחלת א 9 *רומז] רומז א

209-210 נשים...התאוות: לפירוש זה יש מקבילות רבות בהגות ימה"ב (ראה למשל מוד"ג, ח"א, פ"ו; רשב"ת, פ"ק, עמ' 768). 211 אשר...הירך: בר' לב, לב; השווה ר' לוי בן אברהם, לזית, עמ' 139. 214 כמו שנזכר: ראה לעיל, עמ' 112, ש' 118-116. 2 שאמר...הפועל: ראה לעיל עמ' 69, ש' 9-10. 6 וירא...הסנה: שמ' ג, ב. 7-6 והסנה...הראשון: השווה ר' יעקב אנטולי, מלמד, מה ע"ב. 10 ונותן...הצורה: השווה מוד"ג ח"ב, פי"ב וכן רשב"ת, פמ"ז, ה ע"ב; ו' רוקש, בדומה לרמב"ם, סבר שהשכל הפועל מעניק את כל צורות העולם הטבעי, וזאת בניגוד לרשב"ת, שהגביל את נתינת הצורה רק לאדם (ראה פ"ק, עמ' 650). 12 אדם...זה?: ראה בר"ר ח, א (השווה מוד"ג, ח"ב, פ"ל). 15-17 כשיהיה...ויחיהם: השווה

- 20 'תשלח רוחך יבראון' וגו'. וכן תמיד ועל כן והסנה איננו כלה כדי שישוב לאין אלא עומד וקיים הוא לעולם, כמו 'דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת', בהתחלפות הצורה בזריחתה בא ובאפיסתה, כמו שביאר ואמ"ר <זרח השמש ובא השמש'.
- 25 ומשה ע"ה בירך ליוסף ברצון המלאך הזה אשר שוכן בסנה, בהשפעתו מברכתו בארצו, באומרו 'ורצון שוכני סנה'. והעד הברור על זה הוא אשר בירך יעקב את הנערים בני יוסף עמו באמרו 'המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים'. ושידגו לרוב בתוך הארץ, ר"ל שירבו ויפרו כדמיון ריבוי הדגים, והוא כריבוי ברכת הצורות הנבדלות הנשפעים ממנו. ובירך אותם קודם שיקרא בהם שמו ושם אבותיו, ר"ל שישגיגו ויגיעו להשגתם ולמדרגתם בהוציאם המלאך ההוא מן האפיסה אל ההוויה, כי הוא הגואל מכל רע. ואם יאמר אומר כי באומרו 'שוכני סנה' הוא קביעות שכינה ודירה, במעט שעה ראהו בוער באש — ואם כן אינו שכינה ועל כן אין הענין שוה שנאמר <מר> כי 'ורצון שוכני סנה' הוא כענין המלאך ההוא שראה משה מתוך הסנה. אין להקשות על זה, כי נאמר על החיות שראה יחזקאל שאינם נאמרים על השחקים כי הוא ראה אותם במעט רצו ושוב והשחקים התנועה הסיבובית בהם הוא תמידית ונצחית. וכן השרפים שראה ישעיהו ושאר המראות. אלא הנביאים משיגים בנבואתם הדברים העליונים הקיימים וזה בשעה או בשתים, כי לא יוכלו לעמוד בנבואתם לעדי עד בנצחות ולא יקיצו. וכן משה בעודו בנבואתו ראה המלאך ההוא בצורת אש בוער מתוך הסנה והרמוז || בו שהוא תמיד ולנצח בוער ושוכן בו, והוא שאמר 'והסנה איננו אוכל' לעד כמו שאמרנו. והוא ששנה ואמר שהוא שוכן בו באמרו 'ורצון שוכני סנה'. ומלת 'שוכני', ר"ל שוכן, כמו 'היושבי בשמים', 'המשפילי', 'המגביה'.

18 איננו] + אוכל א' 31 שוה] + כמו א' 36 עד] א' 38 והרמוז] + והרמוז תחילת עמוד א'

מ"ת, הלכות יסוה"ת ד, ו וכן מוד"ג, ח"א, פע"ב. 18 תשלח... יבראון: תה' קד, ל; השווה רשב"ת, מ"ה, עמ' 159. 19-20 דור... עומדת: קה' א, ד. 21 וזרח... השמש²: שם, שם, ה. 23 ורצון...סנה: דב' לג, טז. 24-25 המלאך... הנערים: בר' מח, טז. 27 שיקרא... אבותיו: ראה בר' מח, טז. 29-30 ואם יאמר... אינו שכינה: ראה פ' הראב"ע לשמ' ג, ב וכן מוד"ג, ח"א, פכ"ה. 33 רצו ושוב: ראה יח' א, יד; עפ"י המחבר, 'רצוא ושוב' מתאר לכאורה תנועה ישרה ולא סיבובית. 35-37 הנביאים... יקיצו: ייתכן שהכוונה לכך שהנביאים מתארים את תוכן נבואתם לאחר החוויה הנבואית הקצרה עצמה ולכן לפעמים תיאוריהם אינם לגמרי מדויקים. 39 והסנה... אוכל: שמ' ג, ב. / כמו שאמרנו: ראה לעיל, עמ' 117-118, ש' 4-21. 40-41 היושבי בשמים: תה' כג, א. 41 המשפילי: שם, קיג, ו. / המגביה: שם, שם, ו.

ויראה אבי כמה הביא הוא ע"ה התחלת בריאת ההויות כסדר. אמר <ר' וליוסף אמר מבורכת יי' ארצו'. וכבר אמרתי ענין הברכה שהיא הויה ואין אפיסה. ומפרש ואומר ברכת ארצו איך תהיה, הוא שאומר 'ממגד שמים מטל', ר"ל שיהיו סיפוק מהגשמים בארצו ממעל, שהוא ממגד שמים, כי כן דרכם לירד, 'ומתהום רובצת תחת', וגם בתיקון המים מתחת. והענין שיהיה ברכת המים בארצו ממעל ומתחת. וידוע כי הויית ההוים הוא באמצעות השמש והירח, הוא שאמר 'וממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים'. 'ומראש הררי קדם' היא ה'חסידה' העומדת קודם בראש הכל, המגלגלת כל התנועות בתנועתה אשר הם גנוזי ברכה וגנוזי חיים וטללי ברכה ונשמות ורוחות שעתידין להבראות, הוא 'ערבות', הוא 'ירכתי צפון קרית מלך רב'. ומתחת — 'גבעות עולם', הם ה'שחקים' שהם מתחת ל'הררי קדם'. 'וממגד ארץ ומלאה'. והמילוי הוא עם 'רצון שכני סנה' והוא כלל הכל. וכל זה 'תבאתה לראש יוסף' וגו'. ואין זה מקום לדבר בענייני המלאך הזה ובנפלאותיו וכ"ש כמוני, כי בער אנכי מאיש וגו'. וכן מה שאירע לקצת משיגים עמו כמו לנדב ואביהוא ושבעים הזקנים ואשר השיגוהו באמרו 'ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר', שראוהו מתבודד לבדו כמעשה לבנת הספיר, הוא האש הזורה אשר הקריבו לפני יי' ונתחייבו כלייה על ההשגה *המשוקרת ההיא. כל זה איננו ענין אשר ראוי בזה החבור. וגם ענין תקנתם ז"ל עליו באותו המקום וזוהרתם לאומרו בחשאי כי אומרו יעקב ולא אמרו משה — אין זה מקומו.

פרק תשעה עשר

מה שאמר אבי 'בין שיהיו המלאכים כתות כתות'. כבר אמרנו ודברנו

59 [המשוקרת] המשוקדת א

43 וליוסף...ארצו: דב' לג, יג. 44-43 וכבר...אפיסה: ראה לעיל עמ' 113, ש' 133-135. 44-45 ממגד...מטל: דב' לג, יג. 46 ומתהום...תחת: שם. 47-48 הויית...והירח: האור והחושך, ביחד עם החום והקור שהם מביאים עמם, גורמים לשניו ותנועה ביסודות. 48-49 וממגד...ירחים: שם, שם, יד. 49 ומראש...קדם: שם, שם, טו. / החסידה: ראה תה' קד, יז (השווה לעיל, עמ' 90, ש' 47-48). 50-51 גנוזי...להבראות: ראה חגיגה יב ע"ב. 51 ערבות: תה' סח, ה. 51-52 ירכתי...רב: תה' מח, ג. 52 גבעות עולם: דב' לג, טו. / השחקים: ראה שם, שם, כו. 53 וממגד...ומלאה: שם, שם, טז. 54 תבאתה...יוסף: שם. 55 כי...מאיש: מש' ל, ב. 57-58 ויראו...הספיר¹: שמ' כד, י; כפי שכבר ראינו, 'לבנת הספיר' מוזהה עם החומר הראשון (ראה לעיל עמ' 94, ש' 59-61). 58-59 האש הזורה...כלייה: ראה במ' ג, ד ו-כו, סא. 59 ההשגה המשוקרת: השווה מוה"ג, ח"א, פ"ה. 60-61 תקנתם...משה: ראה פסחים נו ע"א. 2 שאמר...כתות²: ראה לעיל, עמ' 69, ש' 11. 3-2 כבר... (המים): ראה לעיל, עמ' 92, ש' 27-30 וכן עמ' 98, ש' 141-146.

- ורמזנו בענין מקוה המים ועל כן בבחינתנו עצמם מלאכים הם, אבל הם מקוה אחד ומעין אחד ואז הוא שלימה מלאכתן. והנה שני החכמים אמרו בפ' 'אימתי נבראו המלאכים' ועל אלו חלקו בלי ספק. ון' תבון לא הבין והכניס עצמו בעמוקות אשר לא יועילו. וכבר א-מרו <רז"ל 'שלש כתות של מלאכי השרת הם אחת אומרת קדוש ואחת אומרת קדוש ואחת אומרת קדוש יי' צבאות מלא כל הארץ כבודו'. כוונתם ז"ל בשלשת חלקי המציאות. ועל העליון הנכבד אמרו שהוא אומר 'קדוש יי' צבאות' וגו', כי הוא משיג בהשגה אמיתית אשר ממשלת הבורא ב"ה על כל הארץ כמו שהוא מובן מנבואת ישעיהו. ושלשתם הם מלאכי השרת כי הם המשרתים, ר"ל לעשות מאמרו ומקיימים חפצו ורצונו.
- וכן מה ששאל אבי אם יש הפרש בין ראיית ׀ מלאך של אברהם אבינו למלאך של יהושע: כבר ידע כי הנבואה תבוא ממקום אחד קדוש ותשתנה במקומות אשר תפול שם לפי הכנותיה וכפי השגת המשיג. וגם לפי ענין מחשבת הנביא ועסקיו והשתדלותיו. והנה אברהם כשנאמר לו בנבואה שיעלה בנו לעולה והוא האמין בנבואה והלך למקום ההוא עם בנו, וכשרצה לשוחטו ותפול עליו הנבואה שלא יעשה לו מאומה ואז בטלו הרגשותיו ולא שחטו, כי חסו על יצחק מן השמים כמו שאמרו <ר' יקרא אליו מלאך יי' מן השמים' וכו'. וכן נדמה לו כי מן השמים היו קוראים לו כפי מה שאמרנו בדרך הנבואה או כי השפע מלמעלה הוא יורד. ולפי דעתי שזו היא אמונה יותר ישרה ואמיתית משנאמין שהכל היה במראה הנבואה, ר"ל אף הליכתו לשחוט את בנו וכל הפעולה ההיא. ובין שהיה הכל במראה הנבואה, ר"ל מתחלת הפרשה ועד סופה עד 'וישב אברהם בבאר שבע', ובין שלא היה — על כל פנים יש סתר ועיקר גדול בענין

4 החכמים] 'כ' א' ° 15 הכנותיה] הכנותיה[.].] א' ^

4 שני החכמים: ר' יוחנן ור' חנינא. 5 אימתי...המלאכים: ראה בר"ר א, ג. / ועל אלו חלקו: הכוונה לשכלים הנבדלים. / ון' תבון: רשב"ת, שגרס שהשכלים הנבדלים קדמו לבריאת העולם, פירש את מחלוקת החכמים כנסובה סביב השאלה 'באיזה מין מן הנמצאות הנעשות בששת ימי בראשית הוצרך לאמצעיות מלאך' (ראה מ"ה, עמ' 13). 6-8 שלש...כבודו: ראה חולין צא ע"ב. 8-9 בשלשת...המציאות: השווה רשב"ת, מ"ה, עמ' 42-44 וכן ר' יעקב אנטולי, מלמד, קיז ע"ב. 9 קדוש...צבאות: יש' ו, ג. 13-14 ששאל...יהושע: ראה לעיל עמ' 69, ש' 14-17. 16-17 כשנאמר...לעולה: ראה בר' כב, ב. 19-20 ויקרא... השמים: בר' כב, יא. 21 כפי...בנבואה: הכוונה כנראה להדגשת תפקיד הכח המדמה בחווייה הנבואית (הדגשה שעוברת כחוט השני בכל דינוני הקשורים לתופעת הנבואה). 22-23 שהכל... הנבואה: היו מתלמידי הרמב"ם שנחלקו בשאלה האם כל סיפור העקדה, כולל הכנותיו של אברהם, התרחש במראה הנבואה או שמא רק דיבור המלאך (ראה למשל ר' זרחיה בן יצחק, אגדת, עמ' 137-138. 24-25 וישב...שבע: בר' כב, יט.

- עולה זו ובחבישת אברהם *את חמורו ובשנים הנערים אשר לקח אותו ושומר אליהם 'שבו לכם פה עם החמור'. וכן במקום שראה מרחוק, הוא הר המוריה, ובכל הפעולה שעשה וכן באיל שראה אחרי כן נאחו בסבך בקרניו ושהעלהו לעולה תחת בנו. בכל זה יש סודות גדולות אלא שהם נעלמים ממני. ואף שלא יהיה נעלם — אין זה מקומו. 30
- ונשוב ונאמר כי על פי ההשתדלות ההוא שהיה בו באברהם לשחוט את בנו על ענינו שמע המלאך שאמר לו שלא ישחטוהו. וכן ביהושע כשהיה במחשבת גדול באותו מעמד על ירחו באה לו הנבואה לבשרו וראה איש עומד לנגדו וחרבו שלופה בידו. והנה טבע כח פעולת הרעיון לפעול כדמיון אשר היו אז עומדים בענין המלחמה — שראה האיש ההוא בחרב שלופה בידו, מוכן להלחם, ושאל ואמר <ר' הלנו אתה אם לצרינו', עד שנשפע עליו מאד אור השפע והשיבו ואמר <ר' לו 'אני שר צבא יי' עתה באתי', והיתה בשורה שהאל יתב' יהיה בעזרם והוא ילחם להם. וכפי זה הדרך יש להבין ענין *הפרש ראיית בין מלאך למלאך. 35
- ובמלאך של מנוח ואשתו כבר *אמר הרב כי היה דבר שנכנס ברעיוניהם כמו בת קול וזולתו, כמו למי שאינו מוכן לנבואה. וכפי מחשבותם שלא היה להם בן כי אשתו עקרה היתה — כך ראו ברעיוניהם, ר"ל בשורה שיהיה להם בן, להודיעך כי הכל לפי המחשבה. והנה כל מעיין אמתי אשר ידע ויבין בציור דרכים אלו יראה כי כל הענין ההוא של מנוח ואשתו הוא כמו מבלבל, בין שיבינהו ששניהם ביחד ראו ונכנסו ברעיוניהם כל הענין ההוא אחרי אשר באה המראה קודם לאשה ושהגידיה לבעלה — והוא דבר זר ולא יכול בשכל אל המעיין בענין ההוא — בין שיבינהו שהכל ראתה האשה, בין שיבינהו שהכל || ראה מנוח, ואע"פ שהסיפור בא בתחלה 45
- שהיא ראתה קודם. והנה בבלעם בא הסיפור באתונו שהיא ראתה קודם המלאך והוא עצמו לבדו היה במראה ההיא. והמבין יבין כי אינני יכול 50

26 *את] + עיניו א 27 שבו] שובו א 'י' א 33 באה לו] בצמידות עם סימן הפרדה א
 39 *הפרש] הפרשת א 40 *אמר] + כי אמר א / הרב] + 'שנ' א 45 מבלבל] מבלבל א 'ו'
 א / ברעיוניהם] 'ב' א ° 48 שהכל] + שהכל תחילת עמוד א

27 שבו... עם החמור: שם, שם, ה. / במקום... מרחוק: ראה בר' כב, ד. 28–29 באיל... בנו: ראה שם, שם, יג. 32 שמע... ישחטוהו: ראה שם, שם, יב. 33–34 איש... בידו: יהו' ה, יג. 37–38 אני... באתי: שם, שם, יד. 40–41 ובמלאך... לנבואה: ראה מוד"נ, ח"ב, פמ"ב (פמ"ג בתרגום אחריו). 42 אשתו עקרה: ראה שו' יג, ב. 45 כמו: נראה שצ"ל 'כה'. 47–49 דבר זר... ראתה קודם: כיצד ייתכן שמנוח או אשתו, שכפי הנראה לא היו בעלי שלמות שכלית, זכו להתגלות מלאך? כמו-כן, גם אם אכן מדובר בחווייה נבואית (המתרחשת בדמיון) — כיצד זה ששניהם ראו ביחד את המלאך? פתרונו של הרמב"ם היה בשלילת המעמד הנבואי של האירוע. 49–50 בבלעם... המלאך: ראה במ' כב, כג; הרמב"ם התייחס להתגלות המלאך אל בלעם כמראה נבואה (ראה מוד"נ, ח"ב, פמ"ב), מבלי להתייחס

לדבר בעניינים אלו וכ"ש איש בער. והנה מנוח שאל על שם האיש ההוא המושם *לו בלבד, לא על מהותו ותעצומו כמו יעקב וזולתו, אלא אמר <ר> לו 'מה שמך כי יבא דברך וכבדנוך', כי לא ידע מנוח כי מלאך יי' הוא אלא חשב כי היה חסיד מחסידי אנשים, שלוח לו מאת האל. וענה לו כי שמו הוא פלא, ר"ל כי אין לו שם אלא המורה עליו והוא מכוסה ממנו וממנו. וזה מודיע לי כי לא היה שלם. וז"ל אמרו כי מנוח עם הארץ כי היה הולך אחרי אשתו, כמו 'אחרי יי' תלכו'. ועם כל זה שפע אלהי הוא. ורוח נסע מאת יי', באמצעות המלאך הקדוש והנורא הנזכר לפי השעה הצריכה פעם אחת או שתיים, כמו הגר המצרית וימצאהו איש. ובת קול אשר זכרו החז"ל הוא מזה הכת. וכן התכוון הרב ז"ל.

וכן באמרם ז"ל ר' פלוני אשכחיה לאליהו' וכן 'איתחזי ליה אליהו' כמו בתעניות בפ' סדר תעניות האלו — ר' ברוקא חוואה איתחזי ליה לאליהו בשוקא *דבי *לפט' וכו'. והסתכל באומרו 'חוואה' כגון חזון ישעיהו, להוציא ממצחבת הפתאים. ושם אליהו מוכיח לאמצע הנזכר ויש לו טעם. ומה שנראה לי כי בהביאם הם ז"ל בקצת מקומות על קצתם שהיו נותנין להם שלום מן השמים הוא יותר שלימות מעלה מן שמיעת הבת קול. ועל כן הביאני עתה החפץ לבאר הגדה אחת, בעבור אשר עניינה ענין הנבואה והכנותיה בלי ספק. ואתחיל ואומר.

פרק עשרים

על אשר שאל ממני אדוני-אבי המבקש דבר חפץ מה ששאל, ראיתי אני בלבי לבאר לו ענין הגדה אחת הלא היא כתובה במסכת תעניות בפרק הנזכר, בעבור שנכלל בה שלשת מינים מהנביאים והכנותיהם. ובראותי

52 *לון] ליו א / 63 *דבי] דכיל א / *לפט] שפט א

לקושי שהזכיר נ' רוקש, אף כי הוא מנה אותו בכלל אלו שזכו להשראת רוח הקודש ולא לנבואה (ראה שם, שם, מה). 52 מהותו...יעקב: ראה לעיל, עמ' 114, ש' 149-151. 53 מה... וכבדנוך: עפ"י שו' יג, יז. / כ"ל...הוא: שם, שם, טז. 54 חסיד...אנשים: להסבר ברוח דומה ראה בר"ר י, ה. 55 שמו...פלא: ראה שו' יג, יח. 56-57 מנוח...אשתו: ראה ברכות סא ע"א. 57 אחרי...תלכו: עפ"י דב' יג, ה. 58 ורוח...יי': במ' יא, לא. 59 כמו הגר המצרית: ראה בר' טז, ז. / וימצאהו איש: בר' לז, טו (להתייחסות הרמב"ם בדבר התגלות מלאך אל הגר ואל יוסף ראה מוד"ג, ח"ב, פמ"ב). 61 ר'...לאליהו: ראה למשל מגילה טו ע"ב ויבמות סג ע"א. 62 בתעניות...האלו: מסכת תענית, פרק שלישי (סדר תעניות אלו). 62-63 ר'...לפט: ראה שם, כב ע"א. 63-64 והסתכל...הפתאים: ייתכן שהכוונה היא שהשם 'חוואה' נועד דווקא להזהיר את ההמון לבל יחשבו שמדובר בחזון נבואי, כדוגמת חזון ישעיהו. 64 ושם...טעם: כוונת המחבר נעלמה מאתנו. 65-66 נותנין... קול: רש"י זיהה את השלום מן השמים' עם בת קול (ראה תעניות כא ע"ב, ד"ה 'שלמא מרקייעא').

- 5 אני כי הוא מן המשכילים אשר יצא שכלם מן הכה אל הפועל וגם כי עניינה מופלא מאד, אמרתי לבארה לו כפי השגת איש כמוני בע"ה ב"ה. וזהו פשט מאמר ההגדה: אבא אומנא הוו יהבי ליה שלמא מרקיע כל יומא; ולאביי הוו יהבי ליה ממעלי שבתא למעלי שבתא; ולרבה הוו יהבי ליה ממעלי יומא דכפורי למעלי יומא דכפורי. הוה קא חלש דעתיה דאביי על דאבא אומנא. אמרו ליה: לא מצית למיעבד כעובדיה. ומאי עובדיה דאבא אומנא? הוה עביד ליה דוכתא לגברי לחודייהו ולנשי לחודייהו. והוה ליה לבישא דאית ליה ביה קרנא, דכי הוה אתיא אתתא הוה לבישא לה כי היכי דלא ליסתכל בה. והוה אית ליה דוכתא דתיבותא מאבראי למירמי ביה פריטי; דאית ליה — *ראמי, דלית ליה — הוה אתי ויתיב, כי היכי דלא ליכסיף. וכד הוה חזי איניש דלא איפשר ליה הוה יהיב ליה פריטי; || אמר < ליה: זיל איברי נפשיך. ואפרש פשטה: אבא אומנא, ר"ל 15 שיהיה אומן להקזי דם. והיו נותנין לו שלום מן השמים כל יום תמיד; ולאביי מערב שבת לערב שבת; ולרבה מערב יום הכפורים לערב יום הכפורים. 'הוה קא חלשא דעתיה דאביי', כלו' היה רע בעיניו וקשה עליו על אשר היה לו לאבא אומנא זה היתרון עליו, שלא היה יודע למה, כי 20 היה מרגיש בעצמו שהיה חסיד כמוהו. עד שגילו לו מן השמים הטעם והסבה והוא לפי שלא היה יכול לעשות כמעשהו דאבא אומנא. ומאי מעשהו? הוא שעשה מקום אחד מיוחד לאנשים לבד ומקום אחר מיוחד לנשים לבד, כי כשיבואו להקזי דם שלא יתערבו אלו עם אלו ויסתכלו האנשים בנשים ויבואו לידי הרהור ואיסור עבירה. 'הוה ליה לבישא' וכו', ר"ל שהיה לו מלבוש אחד ובו כמין חלון אחד במקום ההקזה כדי שלא יראה שאר הזרוע מגולה. והיה עשוי ומוכן לזה הענין והוא כשתבא האשה להקזי דם היתה לובשת אותו הלבוש והיתה כל זרועה מכוסה חוץ מאותו המקום המוכרח כדי שלא יסתכל בה אבא אומנא, כי לשם זה עשאו. 'הוה אית ליה דוכתא דתיבותא מאבראי', ר"ל שהיה לו מחוץ לביתו סמוך אצל 30 פתחו מקום אחד מוכן ושם כעין תיבה כדי שיתנו בה מעות ההקזה, כי הוא לא היה לוקח אותם בידו ולא רואה כשהיו משליכין בתיבה ההיא. והוא עשה זה לסבה זה והוא כי יהיו קצת אנשים ונשים שאין ידיהם משגת

10 אומנא] נ' מתוקנת א 14 *ראמי] דאמי ר' משובשת ומתוקנת א 15 יהיב] ה' מתוקנת א
27 כשתבא] ת' א ° 29 יסתכל] ס' מתוקנת א

7-16 אבא אומנא...איברי נפשיך: עפ"י תעניות כא ע"ב. 16 ואפרש פשטה: אין לחשוב, כמוכן, שהעובדה שהמחבר מתרגם מארמית לעברית מלמדת שאביו, ר' בנימן, לא ידע ארמית; האב הוא אמנם הנמען הראשי של החיבור אך ברור שהוא לא נועד לקריאתו הבלעדית. 17 להקזי דם: הגמרא מפרטת באילו תנאים ובאיוו תדירות מותר לעבור הקזת דם (ראה שבת קכט ע"ב).

- ליתן מעות ההקזה ויהיה להם בושת או שמא שיפחד לו מלבוא. ולפי
 35 [ז]ה עשה הוא התיבה ההיא והמקום ההוא מבחוץ, שאם ידו משיג הרי
 טוב וישליך, ואם לאו היה יושב באותו המקום אצל התיבה כדי שיחשבו
 שהשליך בה, כדי שלא יבוש, ואחר ילך לו. 'וכי הוה חזי איניש' וכו',
 כלומר > שהיה רואה בו שצריך לו הקזת הדם היה הוא עצמו נותן לו
 הפשוטים ואומר > לו תלך ותקזי דם כי צריך לך ותבריא עצמך.
 40 ואין צריך לי עתה לומר > לאדני ולבאר לו שאין הענין כפשטו וכל שכן
 לנבון וחכם כמוהו. וכי בפועל ההוא הגיע החסיד הזה למעלת הנבואה
 תמיד, בלי הפסק, כאשר אפרשהו באור היטב עד אשר לא יסאר לו שום
 ספק מן האמת. ואני יודע בודאי כי בעיני הכסיל הנבהל והנמהר יהיה זר
 כל מה שאני עתיד לומר בזה אלא שהכל הוא כפשטו, ר"ל שהיה אומן
 להקזי דם וכל הענין ההוא שכך היה וכי בפועל ההוא שנתן לו האל שכרו
 45 והיה מדבר עמו כל יום ויום. אוי להם לבריות שרואות ואינן יודעות מה
 רואות. ועל כן צריך לאדני לבל ישים ענין נכבד לפני הכסילים, כי הנה
 >אמר < המלך החכם ע"ה 'כצרוור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד'.
 75I והענין מבואר הוא אל כל || משכיל, יכון עצמו אבי וידע[הו]. תחלה יש
 50 לו לדעת הטעם שנקרא בזה השם והוא למשל נכבד מאד. והענין הוא
 שהיה אומן לרפוא חולי הנפש והם התאות והמדות הגרועות ה[...]. אין
 אותה, כ[י] [מן] הידוע *שהדם הוא חיות הגוף וקיומו בלי ספק. ואם
 [יחסר] [וימעט] כל הדם ימות ברגע, וכן אם יוסיף וירבה עליו יחלה הגוף
 וישחת על כל [...]. ועל כן צר[י]ך למרפא ולאומן שיוציא ממנו ולמעט
 55 אותו בענין שיעמידהו על הש[...]. אל הבינוני ואז יהיה הגוף בריאותי
 ועומד על תכונתו הטוב. וידוע כי חולי הנפש בשתי פנים — החסרון
 והתוספת. החסרון כגון שיהיה חסיד מאד מאד, בהעדר ממנו ההנאות
 והתאוות לגמרי ונשאר [בכחו]תיו הנפשיות ברוב תכלית חסידותו עד אשר
 יטה אל הקצה האחרון. והתוספת הוא שירבו בו התאוות והמדות המגונות
 60 עד אשר יטה אל הקצה הראשון. ורפואתה הוא הענין הממוצע בין ש[ת]י
 הקצוות האלה והוא הנקרא מעלות המדות. והקצוות ההם הם הנקראים

48 המלך] המלאך א' א' א' 49 וידע[הו] תחלה] יש רווח גדול בין שתי המלים וייתכן כי נמחקה
 מלה א' 51 ה[...]. אין ['א' 52 *שהדם] שהכם א

40 שאין הענין כפשטו: על יחסו של הרמב"ם לאגדות חז"ל ראה הקדמה לפירוש המשנה,
 עמ' סב-סט; הקדמה לפרק חלק, עמ' קיג-קיט וכן מוד"נ, ח"ג, פמ"ג. 42 כאשר
 אפרשהו: דיונו של המחבר שלהלן ביחס להנהגת המידות מבוסס בעיקר על שמונה פרקים,
 פ"ג-פ"ו (וכן על מ"ת, הלכות דעות א-ב). 44-47 אוי...רואות: מליצה עפ"י חגיגה יב
 ע"ב. 48 כצרוור...כבוד: מש' כו, ח (ראה פי' ר' זירא, חולין קלג ע"א). 60 שות[י]: כך
 איית המחבר בהמשך ('בשתי הקצוות': ראה להלן עמ' 125, ש' 74).

- גר[י]עות מדות או פח<י>תיות מדות. וכבר זכר זה והביא הרב ז"ל בפ' ד' מהפרקים אשר הקדים לפי' אבות ושם הוא מבואר טוב מאד. אם כן נאמר במשל ובדמיון הדם כי [גני]. [ת מ]ד]ה בהעדר ההנאה לגמרי והוא הקצה האחרון, או ברבות בה מאד, [ר]ל בהנאה והתאוה, והוא הקצה הראשון 65 – שתיהן מדות גרועות הן בחולי הנפש. ורפואתה הוא לבחור בדרך הממוצע ביניהם הנקראת 'זהירות' בפי החז"ל. וכן בביאור המדות הנפשיות כגון העדר הכעס לגמרי עד אשר לא ירגיש כלל כמת או להרבות ולהוסיף מאד בה — גם הם פחיתות מדות בחולי הנפש, ורפואתה הוא הממוצע ביניהם, היא הנקראת סבלנות. וכן הפיזור והכילות — הממוצע ביניהם הוא הנקרא נדיבות, לתת כראוי ובמקום הראוי. וכן שאר כל המדות ואלו והדומה לאלו מדות. כל המדות היה החסיד הזה אומן וזהיר מאד והכי קרא שמו 'אומנא', ר"ל אומן ורופא לרפוא כל חולי נפשו מהמדות הפחותות כמו שאמרנו בשתי הקצוות. והיה זהיר מאד ברפואה הממוצעת המכונה בהקזת הדם והיו בו המדות הממוצעות והיתה נפשו החכמה מוכנת לקבל אור שפע חכמה אמיתית ונכונה עד אשר יצתה לפועל שלם. וזה יהיה מובן באחרית מאמר ההגדה, ר"ל איך היה תמים במדותיו ואומן ברפואה הזאת. אם כן כבר התבאר כי האיש השלם הזה היו בו מעלות המדות על השלימות.
- והמקום שעשה לאנשים לבד ולנשים לבד הוא מופלא מאד [ל..] הידוע, כי כחות המושכלות יסודם בשכל העיוני הנקרא 'אדם' באמת ועל כן יהיו נקראים אנשים' על שמו. וכן כוחות המורגשות והתאוות יסודם בחומר הנקרא 'אשה' כאשר ידוע למבין, ועל כן יהיו נקראים 'נשים' על שמה. וכבר נקראו במקום אחר 'בנות האדם'. וכן מצינו 'נשים' נאמרים על התאוות: || מאמר דוד ע"ה 'נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים' — כי אין להבין בו נשים ממש, כי לא ימלט הדבר מגנאי גדול, ר"ל להעריך אהבתו לבעילת הנשים. אבל כוונתו באמרו 'מאהבת נשים' עניינו מאהבת ההנאות כולם, שיותר היה חפץ בו מכל הנאותיו ותאוותיו. הנה למדת כי 'גברי' הנזכרים בהגדה זו נאמרים על [כחות] המושכלות ו'נשי' על כחות
- 80
- 751

83 נקראים] + שנא' א'

67 זהירות בפי החז"ל: ראה למשל עבודה זרה כ ע"ב. 68 העדר הכעס: הרמב"ם כלל את הכעס בין המידות 'שראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחר' (ראה מ"ת, הלכות דעות ג, א). / לא ירגיש כלל כמת: השווה שם, שם, א, ד). 77 באחרית...ההגדה: תענית כב ע"א (וראה התייחסות המחבר בסוף חיבורו, עמ' 133-134, ש' 45-72). 81 אדם באמת: ראה לעיל, עמ' 87, ש' 45-47. 84 בנות האדם: ראה בר' ו, ב ו-ד. 85 נפלאתה... נשים: שמ"ב א, כו.

- 90 המורגשות. ועוד יתבאר לך יותר כי כן הוא בק[---] סיפור המשל. וידוע לכל משכיל כי במחשבת השתדלות במורגשות ימעטו המושכלות וכל אשר ירצה להיות שלם צריך לשום חוק וזמן בין אלו לאלו. כיצד? בעוד משתדל במושכלות יבדיל נפשו וכל מחשבתו מהמורגש ויפשוט מעליו כל מוגשם הפשטה גמורה, וכשיצטרך למורגש לצורכו המוכרח יעשה בזמנו המועט כפי יכולתו וישוב למחשבתו הנכבד, הנבדל ממורגשותיו. 95 ובמעשהו זה אז יתקיימו לו המעשיות <ו> השכליות בתכלית השלימות. אבל אמנם מי אשר השתדלותו בחכמותיו המושכלות ונפשו ומחשבותיו טרודה במחשבתו ועסקיו הגשמיות בערבוב הכל ביחד מבלי הבדל כמו שאמרנו, זה בלי ספק לא ישיג המושכלות בתמימות אבל יהיו לו חסרות, 100 בלתי שלמות; כי הנה ערבב כח המושכל עם כח המורגש ועל כן לא ישלם לו המושכלות בתמימות. ואמרו חכמים זכרם לברכה — 'המסתכל בעקיבן של נשים הוויין לו בנים בעלי מומין'. 'עקב' כבר נודע עניינו שהוא פנות וה[ס]תכלות למטה והתבוננות במורגשות המכונין בנשים. והמסתכל בהם, רוצה לומר החכם המשתדל בהשגותיו הנכבדות ומסתכל 105 ומתב[ו]ן בעקיבן של נשים האל<ה> בעירבוב הכל ביחד, יהיו לו הבנים, רוצה לומר המושכלות המושגין והנקנין והנולדים לו כמו שהוא בשיתוף *ב'ן, בעלי *מומין, רוצה לומר לא יתקיימו לו לעולם בשלימות אלא יהיו נפסדות ומשובשות על כל פנים. והדבר מבואר הוא אל המשכיל. ובזה היה החכם ההוא, רוצה לומר אבא אומנא, זהיר מאד וזהו שנאמר 110 עליו 'דהוה עביד ליה דוכתא לגברי לחודייהו ולנשי לחודייהו', עד שנתחזקו בו כל המעלות השכליות בתכלית ההשלמה ותגדל חכמתו מאד. ומבאר ואומר 'הוה ליה לבישא דאית ביה כי קרנא דכי הוה אתיא איתתא הוה לבישא ליה'. ידוע לכל משכיל בדרכי סודות תורתינו ענין כינוי *הלבוש בקצת המקומות כמו שיתבאר בעזר האל ב"ה. וכן כינוי קרן 115 שהוא אור וזהו שפע אלהי. והענין כי החכם והחסיד הזה היה תמיד מוכן ומזומן ללבוש אור השפע הטוב האלהי, לעיין ולהשקיף בעיוני האמיתי. 761א כי כשתבוא שום תאוה מתעוררת עליו היה || מלובש מן האור הטוב והיה

94 לצורכו] + המוחלט א¹ 97 בחכמותיו] ו' א² 107 [בן] + יהיו א / *מומין] + בין לא יהיו בעלי מומין א 111 שנתחזקו] שנתח[.קו א + ו' א⁹ 114 *הלבוש] הליכוש א 117 [תאוה] + מתעוררת עליו היה סוף עמוד א¹ + תאוה מתעוררת עליו היה תחילת עמוד א

92-95 בעוד משתדל... הנבדל ממורגשותיו: השווה מוד"ג, ח"ג, פנ"א. 101-102 המסתכל... מומין: ראה כלה, א. 102-103 עקב... במורגשות: ראה לעיל, עמ' 113, ש' 138-139. 105 האל<ה>: ייתכן שצ"ל 'הכל'. 106-107 בשיתוף בן: השווה מוד"ג, ח"א, פ"ז. 110 דהוה... לחודייהו²: ראה תענית כא ע"ב. 112-113 והוה... ליה: שם. 114 כמו שיתבאר: ראה להלן, עמ' 130, ש' 193-202.

- משגיח ומביט בעיונו והיה חונה עליו זוהר ה[כבו]ד [האמ]תי. והיה אז נפרש, נבדל מלהסתכל בהתעוררות התאווה ההיא ודמיונו אם [---] [---] 120 נודע יהיה לאבי כי ענין 'קרן אור פניו' הוא נקשר עם 'חכמת אדם תאיר פניו ועוז פניו ישונה' — כי משתנה הוא ונהפך לאיש אחר עם השלמת החכמה אשר קנה. ונודע הוא ע"ה אב בתורה, אב בנבואה, אב בחכמה. ואנקלוס ע"ה תירגם 'ארי שגא זיו יקרא דאפוהי'. והענין הוא כי האור הבהיר הנכבד נהפך לו בענין אחר והיה שפע השכינה נמשך אליו ומזהיר עליו תמיד וי>פיע לו ונדבק עמו, ואפי>לו < בדברו בעסקי העם עמהם לא היה נפרש ממנו השפע *מאלהיו *והאור מפניו. וזה הוא תוקף גדולת כחו ע"ה על כל הנביאים. כי כבר הודיע הרב ז"ל בסוף החלק הג' בפ' נ"א, כי בהיות האדם מדבר ומתעסק בצורך עם בני אדם בענייני המורגש ויהיה אז שכלו נדבק עם בוראו והשקפתו בעולמו הנכבד — אמר < כי אין זה מעלת כל הנביאים אבל הוא מעלת משה ע"ה בלבד. ושאר השלימים כשיסתכלו במחשבתם הנכבדות באותם השעות הידועות, הם יפשטו אז מעליהם כל מורגש וכל השתדלותם <עם> בני אדם במשא ובמתן.
- וכן כשיצטרכו למורגשותיהם לא יוכלו אז להסתכל בעולמם היקר, כי אין כל כך כחן יפה להורות כזה. אבל למשה רבינו לו לבדו היה היתרון הזה. והנה אמר 'ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו'. דע, כי מאותו מעמד והלאה אשר עמד עם יי' מ' יום ומ' לילה ושירד מן ההר ושני הלוחות בידו — נדבק עמו *האור האלהי, ר"ל שפע השכינה, וי>פיע עליו והיה מדבר אתו ומתנבא בלי הפסק. והוא שאמר 'כי קרן עור פניו בדברו אתו' — נתן לו כח זה ומתנה זו להשקיף למעלה ולהתנבא תמיד, לא במקום מיוחד ולא בזמן מיוחד ואפי>לו < במעמדו בדיבורו עם העם ובעסקיהם. והוא לא היה יודע זה ולא מרגיש אלא שכך הוא הדרך,

124 תירגם] + אשר א' 127 *מאלהיו *והאור] והאור מאלהיו א' 139 *האור] מאור א'

120 כינוי הקרן: השווה ר' שם טוב פלקירה, ס' *המעלות*, עמ' 23. 121 קרן אור פניו: עפ"י שמ' לד, כט-ל. 122-121 חכמת...ישונה: עפ"י קה' ת, א. 123-122 משתנה...קנה: על הפיכת הנביא לאיש אחר' בעקבות השפע הנאצל עליו ראה מ"ת, הלכות יסוה"ת ז, א. 123 אב'...בחכמה: עפ"י מגילה יג ע"א (השווה מוה"נ, ח"ג, פנ"ד). 124 ארי...דאפוהי: עפ"י תרגום אונקלוס לשמ' לד, כט. 127-128 תוקף...הנביאים: היכולת להתנבא בכל עת נמנתה ע"י הרמב"ם כהבדל הרביעי שבין סגולותיו הנבואיות של משה לעומת שאר הנביאים (ראה *הקדמה לפרק חלק*, עמ' קמ; מ"ת, הלכות יסוה"ת ז, 1). 131 מעלת...בלבד: 'וזאת ג"כ מדרגת האבות' הוסיף שם הרמב"ם. 136 להורות: ייתכן והסופר טעה בהעתקה. 137 ומשה...אתו: שמ' לד, כט. 138-139 מעמד...בידו: ראה שם, שם, כח-כט.

לפי ששב כולו רוחני כמלאך יי' צבאות, עד שידע והרגיש הדבר הזה
 145 שהתחיל לו בסבת אהרן וכל בני ישראל אשר היו יריאים מגשת אליו
 בעבור שהקדושה האלהית היתה נדבקת עמו, כי לא היו הם ראויים לעמוד
 במקום קדוש ונורא. ואף אהרן לא היה ראוי בכל עת ועל כן היו מפחדים
 שמה יארע להם שום תקלה. ומי יעמד לפני מלאך יי' צבאות ולא יירא?
 והנה הוא ע"ה קרא אל אהרן וכל הנשיאים בעדה, ונגשו אליו כי התחזק
 150 אותם ויצום את כל אשר דבר יי' אתו בהר סיני בכל אותם המ' יום מכל
 אותה המלאכה וזה בעוד שהיה קרן עור פניו, ר"ל בעוד דבקתו למעלה
 ואור ההשגה ההיא בפניו. וראוי הוא בעוד סיפורו ולימודו הפעולה
 הנפלאה ההיא. אבל אחר שסיים מדבר אתם נתן על פניו מסוה, ר"ל נתן
 176| מסוה ומחיצה בינו ובין השכינה ונפרש ונבדל || עצמו מלהסתכל בה כדי
 155 שיטה ויעבור מעיונו האלהי, ואז נסתלקה ממנו נבואתו ושפע האור הנורא
 ההוא ואז לא יראו מגשת אליו לדבר עמ[ו] [ב]צ[ר]כי[הם] ובענייניהם.
 וכענין זה עשה ונהג משם והלאה, ר"ל כשהיה רוצה ומצ[טרך] [שפע]
 עם אלהיו ולעמוד במקום הקדוש ולהשיג השגותיו ומראותיו — אז יסיר
 את המראה, ר"ל המסך ההוא והמורגש אשר היה עסוק בו עם העם, היה
 160 מפרישו מעליו ומתבודד במקומו המיוחד לו כמו שאמ[ר] <ר> אחר זה ייקרא
 אל משה' וכו'. ואז היה שם השכינה נדבק עמו וישמע את הקול מדבר
 אליו. ואחרי כן היה יוצא עם אור ודבוק ההשגה ההיא בפניו ודבר אל
 בני ישראל את אשר יצווה. ואחרי כן *ישיב את המסוה על פניו כאשר
 בתחלה לצרכי העם כדי שלא יראו מגשת אליו עד בואו לדבר *אתם, וכן
 165 תמיד. ונעשה לו לפי זה המושכל לבד והמורגש לבד כמו שאר השלמים,
 ולא לחסרון ממנו אלא לצורך המוכרח מבני ישראל כמו שאמרתי. והענין
 מבואר הוא למי שהאור בפניו ואל המעיין בפרשה ההיא בעיון שכלי,
 יראה כי כל מה שאמרתי הוא אמת לפי דעתי.
 והנה נתברר כי כינוי קרן הוא אור השגה רוחנית. ובדברי רבותינו כתוב

163 *ישיב[יסיר א 164 *אתם] אתו א

144 ששב...כמלאך: השווה הקדמה לפרק חלק, עמ' קלז וכן מ"ת, הלכות יסוה"ת ז, ו;
 בניגוד למקורות הללו, בשמונה פרקים הרמב"ם טען שמשם לא הפך לשכל נבדל (ראה פ"ז).
 145 יריאים...אליו: ראה שמ' לד, ל. 150 ויצום...סיני: שמ' לד, לב. 153 נתן...מסוה:
 ראה שם, שם, לג. 158-159 יסיר...המראה: ראה שם, שם, לד. 160-161 ויקרא...משה:
 ו' א, א. 161-162 וישמע...אליו: במ' ז, פט (לדין במקור הקריאה ראה מוה"ג, ח"א,
 פכ"א). 162-163 ודבר...יצווה: שמ' לד, לד. 165-166 ונעשה...ישראל: משה אמנם
 יכל להתנבא בכל עת אך למען הנהגת העם הוא שם חיץ בינו ובין השפע הנבואי; ראה דברי
 רשב"ת על המחיר ששילם משה עקב תפקידו כמנהיג (פ"ק, עמ' 668-669).

- 170 לאמר: 'ואמ-ר' רב יהודה שור שהקריב אדם הראשון קרן היתה לו במצחו, שנא-מר <ויתב ליי' משור פר מקרין מפר-י>ס'. 'שור' יש בו מגזרת 'אשורנו', וכן 'בנות צעדה עלי שור' — מלשון השקפה והשגה. ועל זה אין לחוש אלא למי שאינו מבין בעומק סודות לשונות אלו. וענין המאמר הוא כי תחלת בריאת האדם הוא בקרן אחת במצחו, כמו בפניו, ור"ל שהיה בהשקפה אחת ובהשגה אחת שכלית רוחנית בלבד מבלי שיהיה נווף ומטונף בשום מורגש ומלהבין בו, להודיע כי ישר בוראו האל ב"ה בבחינת עצמו אלא שהאדם מפסיד עצמו בשינויין בגופו ובצורתו לפי מחשבותיו ובשום סבה כמו שהתבאר במקומו. ועל כן בבחינתנו עצם הבריאה השגותיו הנכבדות קודמות *להשגותיו החושיים או המורגשות. והוא ששנה פעם שנית באומרו 'ואמ-ר' רב יהודה שור שהקריב אדם הראשון קרנותיו קודמות לפרסותיו, שנא-מר <מקרין מפרים — מקרין ברישא והדר מפרים>, להודיע כי בתכלית השלימות נברא אבל הוא נטמא ונפסד מאיליו, כי עצם הבריאה כולה בתכלית השלימות היא כמו שסיים ואמ-ר <כל מעשה בראשית לקומתן נבראו, לדעתן נבראו, לצביונן נבראו> וכו'. והענין הוא כי בסוף השלימות נבראו כולן והוא הראוי להבין בכל פעולות הבורא ב"ה, הצור תמים פעולו, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, אלא שהם משתנים ונשחתיים במקריהם. וענין 'פרסותיו' כענין 'עקב' שהוא פנות למטה ועל כן המשל בהם הוא ראוי ונכון כפי הכוונה. והנה זה מבואר מאד. גם הבת השלישית של איוב, השכלית הרוחנית נקראה 'קרן הפוך' || למי שביין הסוד המופלא ההוא. ומלת 'הפוך' כענין 'משונה' אשר אמרנו למעלה 'ועוז פניו ישונה'. ויהפך לו אלהים לב אחר. ודי בזה לבאר ענין 'הפך'.

171 מפר-י>ס] + 'ישי' א' 174 אחת-1] 'ת' מתוקנת א' 179 *להשגותיו] + 'יל א' 190 הפוך] + הפוך תחילת עמוד א'

170-171 ואמר רב יהודה... מפר-י>ס: ראה חולין ס ע"א; האסמכתא היא מתה' סט, לב; השווה פירוש המחבר למדרש עם ר' משה אבן תבון, ס' פאה, דף 23 ע"ב וכן ר' לוי בן אברהם, לזית, עמ' 250-251. 171-172 'שור'... 'אשורנו': השווה פי' דש"י לבר' מט, כב וכן פי' הרמב"ן לתורה, בר' מט, ו. 172 בנות... שור: בר' מט, כב. / מלשון... והשגה: השווה ר' יעקב אנטולי, מלמד, נח ע"א ועמוד על רמיות הרמב"ם במורה"נ, ח"ג, פ"א ביחס ל'פני שור' (העזר בהסבריו שם, ח"ב, פכ"ט ופמ"ג). 178 שהתבאר במקומו: ראה לעיל, עמ' 72, ש' 56-49. 180-182 ואמר... מפרים: ראה חולין ס ע"א. 184 כל... נבראו: שם; השווה מורה"נ, ח"ב, פ"ל. 186 הצור... פעולו: עפ"י דב' לב, ד. / עליו... לגרוע: קה' ג, יד. 189-190 קרן הפוך: איוב מב, יד. 191 אמרנו למעלה: ראה לעיל, עמ' 127, ש' 121-123. / ועוז... ישונה: עפ"י קה' ח, א. / ויהפך... אחר: שמ"א י, ט; על שיתוף השם 'לב' ראה מורה"נ, ח"א, פל"ט.

- 195 ואבא אומנא היה לו המלבוש ההוא דאית ביה כי קרנא, ר"ל שהיה לו בית קיבול אור מהופך וזוהר נכבד להלביש עצמו בו תמיד להבדיל בין האשה. ומכנין ענין דבקות האור והשפע הטוב הנשפע על הנביאים ועל השלימים למלבוש, כמו 'ויעש יי' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם'. והיה קודם סרחונם, כשהיו מוסכמים בהשגה אחת בלבד. ות"א כתנות עור 'לבושין דיקר'. ו'יקר' הוא נקצב מן 'יקרא דיי" שהוא אור נברא. ובתורתו של ר' מאיר 'כתנות אור'. והנה מבואר כי עור הוא אור בחילוף אותיות הגרון. וכן 'כי קרן עור פניו' — נהפך אור מציאותו האמתי, שהוא שכלו כמו שהוא בשתוף שם הפנים. וכן 'וילבישוהו בגדים' והרבה כזה, ר"ל שאין הענין לבישה גופנית. וכמה הוא הענין מבואר לכל משכיל ולא אל הכסיל, אבל יחשוב כי כל מה שאמרנו הוא שטות גמור לפי דעתו.
- 205 'ולנשי לחודדיהו והוה אית ליה דוכתא דתיבותא מאבראי, ר"ל היה לו כח המורגש מחוץ לכה המושכל, כדי שלא יהיה בעירבוב הכל. 'למירמא ביה פריטי' — להשתדל בו בכחות המורגשות, שהם פרטים ואישים מהמינית, בעת צרכו *המוכרח לו. הוא שאמר 'דאית ליה ראמי', ר"ל כשהיה לו צורך מוכרח — משתדל בו לבדו בזמנו המועט. 'דלית ליה', ר"ל בעוד שאין לו צורך בו 'הוה אתי ויתיב', ר"ל היה מניחו לבדו וחוזר לעיונו הטוב לבד, 'כי היכי דלא ליכסיף', ר"ל כדי שלא יבוש בהשתתפו הכל ביחד ובהשתדלותו בו, כי בשת גדול הוא בעיני כל משכיל ההשתדלות הזה הבהמי. וכמה הוא חשוב ואהוב בעיני העם *השטופים בו כהיום הזה כמו שהביא הרב ז"ל בפ' ח' בחלק הג' ובאותו המשל שהמשיל שם מהמלך שקצף על *בן חורין ועל העבד וצוה אותם להוליך הזבל על שכם; והבן חורין מתבייש מאד וכוסה הקלון והעבד ההפך — אלא יטנף ויטמא כל בגדיו וישמח במלאכה הזאת. ולפי זה נראה שענין החסיד הזה כענין הסרת המסוה והשבתו. והסרת המסוה הוא כנגד מה שנאמר <עליה

195 דבקות] + האשה א' 206 למירמא [א' מתוקנת א' 208 *המוכרח] המוכרחי א' 214 *השטופים] השטופים א' 216 *בן] בין א'

193 ואבא...קרנא: ראה תענית כא ע"ב. 196–195 ומכנין...למלבוש: השווה פי' הרמב"ן לתורה, בר' יח, א וכן רשב"ת, מ"ה, עמ' 124–125. 197–196 ויעש...וילבישם: בר' ג, כא. 197 קודם...בלבד: השווה ר' יעקב אנטולי, מלמד, קלד ע"ב; ר' לוי בן אברהם, לזית, עמ' 117–116. 198 יקרא דיי": ראה למשל תרגום אונקלוס לבר' יז, כב. 199 כתנות אור: ראה בר"ר כ, יב. 200 כי...פניו: שמ' לד, כט. 201–200 מציאותו...הפנים: ראה לעיל עמ' 114, ש' 155–157. 201 וילבישוהו בגדים: זכ' ג, ה. 205 ולנשי...מאבראי: קטעי האגדה שלהלן הם עפ"י תענית כא ע"ב. 215 כהיום הזה: ראה יר' מד, כב וכן עז' ט, ז. / ובאותו המשל: מובא גם אצל ר' שם טוב פלקירה, ס' המעלות, עמ' 68. 219 הסרת המסוה והשבתו: ראה לעיל, עמ' 128, ש' 153–166.

- 220 'והוה ליה לבישא דאית ביה כי קרנא' וכו' — בלי הסתכלות באשה כפי מה שגיליתי מסודו. והשבת המסוה על הפנים הוא כנגד ענין זה שנאמר <ר' עליו 'והוה אית ליה דוכתא דתיבותא מאבראי' וכו' — בלי הסתכלות במושכל בזמן ההוא, כי ישיגו משובש כפי מה שהתבאר כבר למעלה במקום שעשה לאנשים לבד ולנשים לבד. וזה פירושו בלי ספק. וכאלו ר"ל — כיצד הוא המקום לאנשים לבד? הוא 'דהוה ליה לבישא דאית ביה כי קרנא' וכו' — להבדיל המושכלות, להשפיע עליהם האור האמתי בלי הסתכלות במורגש. והמקום לנשים לבד הוא 'דהוה אית ליה דוכתא דתיבותא מאבראי' וכו', כפי מה שאמרנו. 'וכד || הוה חזי איניש דלא איפשר ליה' וכו' — עניינו הוא כי עם כל זה שיהיה השלם מבני אדם חסיד מאד, צריך הוא לו שישתדל ויעשה בענין שיהיה כל כח וכח מכחותיו המורגשות בריא על משפטו ואל יהיה חלוש מאד ברוב חסידותו כדי שיעדר ממנו כמו שאמרנו למעלה בדברנו במעלות המדות בהעדר התאוה לגמרי והדומה, שאם כן יעדר קיום הגוף וגם השכל אחריו או תחלה הנפש בגריעות מדותיו כמו שאמרנו למעלה. ויראה יי' ורע בעיניו. ובזה הוה אבא אומנא בקי מאד, הוא שאמר <ר' 'וכד הוה חזי איניש דלא איפשר ליה', ר"ל כשהיה מרגיש בשום כח מכחותיו הגשמיות הנצרכין לו שהיה חלוש וקרוב להעדר ביותר משורת הדין או יוצא מקו המישור ולא היה איפשר לו לפעול על משפטו הטוב — 'הוה יהיב ליה פריטי', ר"ל היה מנהיגו במורגשות ובתאוות על המשפט הישר עד ששייבהו לפעול בטבעו. ואחרי כן ינהגהו על הענין הממוצע כמו שהגדנו עליו למעלה קריאתו 'אומנא'. כי עתה בלי ספק בא לפרש קריאתו 'אומנא' ועניינו שהוא רופא להבריא *כחותיו הגשמיות מחלישותם ולהשיבם אל תכונתם על קו האמצעי. הוא מה שסיים ואמר <ר' 'זיל איברי נפשיך'. והראיה לי 'פריטי' הם כוחות התאות הוא שאמר <ר' 'זיל 'אין בן דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס'. והכיס הוא הגוף. והראיה גם על זה מה שאמר <ר' 'זיל 'אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, והם כוחות התאוות שנקראים 'פרטים' על שם המדות. והענין כי

220 ביה] 'ב' מתוקנת א 229 השלם] 'ה' א 242 *כחתיין] כוחותיו א 247 המדות] א ° הסוגית א

220-221 כפי מה שגיליתי: ראה לעיל, עמ' 126-127, ש' 113-119 וכן עמ' 130, ש' 193-195. 232 שאמרנו למעלה: ראה לעיל, עמ' 124-125, ש' 51-77. 234 ויראה... בעיניו: מש' כד, יח. 240-241 שהגדנו...אומנא: ראה לעיל, עמ' 124, ש' 50-56 וכן עמ' 125, ש' 72-77. 243 זיל...נפשיך: ראה תענית כא ע"ב. 244-245 אין...הכיס: ראה סנהדרין צו ע"א. 246-247 אין...שבגוף: ראה יבמות סג ע"ב; השווה ר' משה אבן תבון, פי' שד"ש, עמ' 12, י ע"ב ועוד; ר' לוי בן אברהם, לויית, עמ' 164. 247 פרטים... המדות: כוונת המתבר אינה ברורה דיה ואפשר שיש כאן טעות סופר.

250 בזמן המושיע האמתי צריך שיהיה הדור זכאי וחסיד ושתכלה כל מדה גרועה וכל תאוה מהגוף במוחלט ולא ירעו ולא ישחיתו קצתם לקצתם כי מלאה הארץ דעה את יי'; וכ"ש אם יהיה המושיע ההוא עצמו שלם במדותיו ובתבונה ובדעתו. וכל הענין הזה הוא מובן מפרשת 'ויצא חטר מגזע ישי' וכו' אל המבין.

פרק אחד ועשרים

5 אם כן כבר התבאר מכל דברי אלו כי החסיד והחכם הנזכר ע"ה היו בו על התמימות גדול מעלות השכליות ותיקון מעלות המדות אשר שניהם ראויין לכל נביא שלם ותמים בעלתו בנבואה. ועל כן היה לו היתרון ההוא על אותם שני החכמים אביי ורבא לפי שלא היה להם מעלות המדות ומעלות השכליות על השלימות כאשר היו בו, ר"ל באבא אומנא. ועל כן היו נותנין לו שלום בכל יום ויום מן השמים, ר"ל היה השגתו שלם והיה תמיד משיג דברים שכליים בהיותו שכלו דבק תמיד למעלה ומביט בדרכי הנבואה. ולא היה לו שום מניעות כמו שהיה לשני החכמים ההם, כי לא הרגילו במה שהרגיל כפי הנכתב עליו לעיל ולא היה איפשר להם בשום ענין לפעול *כפעולתו כפי הכנת טבעם וכמו שאמרו לאביי 'לא מצית || 10 |א78| למיעבד כעובדי דאבא אומנא'.

15 וידוע שהנביאים יש יתרון זה על זה בהשגת הנבואה, כי היה השגת נביא אחד גדולה מאד מהשגת נביא אחר ויותר תמידיות, וזה לפי שהיו מעלות המדות והשכליות יותר בשלימות האחד על האחר. וזהו שאמר <מרז'ל כי יש מהנביאים שראה הבורא ית' אחרי מחיצה אחת ויש מי שראהו אחר מחיצות מועטות או רבות. ומי שראהו אחרי מחיצה אחת הוא שנתקיימו בו כל מעלות המדות ומעלות השכליות והוא אדון כל הנביאים ע"ה. ועל כן לא היתה נבואתו פוסקת ולא נשאר אצלו כי אם מחיצה אחת לבד והיא מצד היותו בעל חומר כמו שאמר <ר' כי לא יראני האדם וחי' כמו שהביאו ז"ל באותם הפרקים הנקדמים לפי המשנה. ומי שנאמר <ר' עליהם שראו

5 שני' + 'ר' א' 2 11 *כפעולתו] בפעולתו א / מצית] + מצית תחולת עמוד א

250 מלאה... יי': יש' יא, ט; השווה מ"ת, הלכות מלכים יב, ה. 251-252 ויצא... ישי: יש', יא, א. 3-4 מעלות... בנבואה: המחבר מתעלם, לצורך פירוש האגדה, משלמות הכח המדמה (שאותה הוא חייב בפרק הראשון - ראה לעיל, עמ' 70, ש' 2-6 וכן עמ' 73, ש' 76-79); התעלמות זו מצויה גם בכתביו המוקדמים יותר של הרמב"ם (ראה למשל שמונה פרקים, פ"ז). 7 נותנין... השמים: ראה תענית כא ע"ב. 13-14 וידוע... תמידיות: השווה מוד"נ, פתיחה (משל הברקים) וכן ח"ב, פ"ל ופל"ז. 16-17 יש... רבות: ראה למשל יבמות מט ע"ב. 20 כי... וחי: שמ' לג, כ. 21 הפרקים... המשנה: ראה שמונה פרקים, פ"ז.

הבורא אחרי מחיצות רבות או מועטות הם שלא נמצא *או מעלות השכליות בהשלמה, ונקראים פחיתות שכליות, או מעלות המדות אינם בהם גם כן בהשלמה. ואלו הן המחיצות ועל כן אין נבואתם תמידית. ויש יתרון לזה על זה מאלו בעלי המחיצות, כי יהיה נביא שיהיה יותר שלם במעלות שכליות או במדות מנביא אחר ועל כן יהיה נבואתו יותר תמידית מנבואת זולתו והשגתו יותר הוא ממי שראה האל אחרי *מחיצות *מועטות, כי לא ימנע הנביא מלהתנבא ואע"פ שימצאו בו מפחיתות באחת משתי המעלות או בשתייהן. וצריך עיון בזה שאמרתי וימצא כל הענין הזה שזה שיהיה באלו שלשת החכמים הנזכרים בהגדה זו, כי גילו בה באמת שלשת מינין מהנביאים והוא מה שרציתי והתכוונתי לבאר. כי אבא אומנא היו בו מעלות המדות בתמימותם וכן מעלות השכליות עד שנתחזקו ונתקיימו בו כל השגותיו בשלימות, בלי שום חסרון כפי מה שזכר. ולפי אלו המעלות השתים היתה השגתו יקרה, תמידית בכל יום, והוא כמי שהתנבא אחרי מחיצה אחת. אבל השנים החכמים אביי ורבא לא נמצאו בהם אלו המעלות בשלימות כאשר בחכם הראשון אבל נמצא בהם מגריעות באחת משתי המעלות או בשתייהם ועל כן לא היתה השגתם שלימה כל כך ולא תמידית כמוהו. והם ממי שנאמר <עליהם שנתנבאו אחרי מחיצות רבות ומועטות. אמנם יתרון גדול היה לו לאביי על רבא בשלימות אחת מהמעלות או בשתייהן, ועל כן היתה השגתו יותר תמידית — כי היתה מערב שבת לערב שבת והוא במחיצות מועטות. ורבא משנה לשנה והוא במחיצות רבות כמו שאמרנו. הכל ממעלות ויתרון הנביאים קצתם על קצתם. ואנא אדוני אבי ראה גם ראה נפלאות מזה אשר העירויתך עליו.

45 חתימת ההגדה שאומר כי פעם אחת שלח אביי שנים חכמים לבדוק אותו, ר"ל לאבא אומנא, ולנסותו בתיקון מדותיו, ואיך הם ואם הם תמימות 781ב

כאשר הודיעוהו מן השמים. וישם את הדברים בפיהם וילמדם את אשר יעשו. והם הלכו לבית החסיד ההוא לחנות עמו ללין. והוא האכילם

22 *אין] אז א 23 בהשלמה] + ואלו הן המחיצות א' א' ° 27-28 *מחיצות *מועטות] מועטות מחיצות א + והאחר ממי שראהו אחרי מחיצות רבות א 48 לחנות] ייתכן שכתוב 'לחכות' א

28-29 לא ימנע...או בשתייהן: השווה שמונה פרקים, פ"ז; הרמב"ם הסביר כי ישנן פחיתויות, כגון כעס ודאגה, אשר אכן מונעות נבואה (ראה שם וכן מוה"נ, ח"ב, פל"ו). 39 יתרון... רבא: ר' לוי בן אברהם פירש את יתרונו של אביי על רבא כנובע ממסירות רבה יותר לעיון המטפיזי (ראה לוית, עמ' 363). 41-42 מערב...לשנה: ראה תענית כא ע"ב. 45 חתימת ההגדה: שם, כא ע"ב-כב ע"א. 47-48 וילמדם...יעשו: עפ"י שמ' י, כ.

והשקם בנדיבותו ונתן להם בגדים חשובים של *משי* *לרפוד* מטותיהן
 50 לישן כדי לכבדם. ויקומו בבקר ויגנבו הבגדים ההם החשובים והכניסו
 אותם כרוכות מתחת מלבושיהם. ויביאו אותם אל השוק למכרם ויראום
 לבאים ולשבים עד אשר בא החסיד ההוא אל אותו השוק וראה אותם
 והכירם ושתק. ויאמרו לו החכמים שישים לחפצים ההם שו"מא
 ושיקנה אותם. ויאמר: כך וכך הם שוים. ויענו לו ויאמרו: שמו ששוים
 55 יותר? ויאמר אליהם: באמת בכך לוקחתם וקניתי אני. ואז נתברר להם
 שכבר הכירם. וישאלו אליו ויאמרו: במה חשדת אותנו על אשר עשינו
 ככה? ויאמר אליהם: כי אמרתי אולי אירע ונודמן להם לחכמים שום מצוה
 כגון לקבוץ שום צדקה לפדיון שבויים או משאר המצות, והייתם
 מתביישים להודיעו לי ולשאול ממני ועל כן לקחתם החפצים האלו כדי
 60 למוכרן על הדבר ההוא. ויאמרו אליו: אם כן יקח אדוננו את אשר לו.
 ויאמר אליהם: לא, כי מאותה שעה אשר חשבתי זה נתייאש דעתי מהם
 ואמרתי יהיו לצדקה; והנה הם הקדש והם אסורין לי כבר.
 והנה נודע מזה תיקון מדות החסיד הזה והענותו והנדיב הזה במדת
 הסבלנות ובמדת הנדיבות אשר שתיהן ראויות לכל נביא שלם. והוא מדין
 65 שיהיו בו כל השאר מתיקון המדות כי בעשותו להם כל הכבוד ההוא אשר
 האכילים והשקם והמרבדים אשר נתן להם לערשותיהם לישן, לכבדם
 וליהנות להם והם שלמו רעה תחת טובה. ולפי הנראה בתחלה היה לו
 לכעוס עליהם כעס רבה מאד ולמהר לתפשם ולאמר להם 'הרעותם אשר
 עשיתם' או לעשות עמהם שום רע. ומכל זה לא עשה דבר אבל בנקיון
 70 מחשבתו חשב מה שחשב ודן אותם לכף זכות. וברוב נדיבותו לא חשש
 עוד על החפצים ההם אבל נתנם לצדקה. וכל משכיל יודע כי המדות
 השתים האלה הם עיקר ושורש כל המדות הנכונות.
 וסוף ההגדה הוא זה: הוה קא חלשא דעתיה דרבא על דאביי. אמרו ליה:
 מיסתייך, *דמגניא אכוליה, מסתא בזכותיך. והם הצדיקים מגינים באשר
 75 הם שם.
 ואבי, אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום.

תם ונשלם שבח לעליון עולם

49 *משי] משי א / *לרפוד] לרפוד א 50 הבגדים] ה' מתוקנת א 53 שו"מא] ו' א
 59 לקחתם] לקחתם א' א 67 תחת] ת' מתוקנת א 73 דאביי] ד' א 74 *דמגניא] דמינגיא
 א / מסתא] ס' מתוקנת א

49 בגדים...משי: לפי הגמרא, אבא אומנא נתן להם מצעים של צמר (תענית כא ע"ב).
 68-69 הרעותם...עשיתם: בר' מד, ה. 74-75 הצדיקים...שם: השווה לעיל, עמ' 101, ש'
 21-23. 76 אתה...לך שלום: עפ"י שמ"א כה, ו. 77 לעליון עולם: נוסח לא שגרת
 לסיום חיבור; בד"כ נהגו לכתוב 'שבח לבורא עולם' או 'לאל בורא עולם'.

קיצורים ביבליוגרפיים למהדורה

- אגרת = זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל חן, אגרות, אוצר נחמד ב (תרי"ז), עמ' 124–143.
- או"ד = סעדיה בן יוסף אלפיומי, ספר הנבחר באמונות ובדעות, בתרגום י' קאפה, ירושלים, תש"ל.
- אור = אלטמן, אלכסנדר, "ספר אור זרוע לרבי משה די ליאון: מבוא, טקסט קריטי והערות", קבץ על יד ט (ט) (תש"ם), עמ' 217–293.
- אור זרוע = משה בן שם טוב די לאון, ספר אור זרוע, מהדורת א' אלטמן, קבץ על יד ט (ט) (תש"ם), עמ' 245–293.
- אור זרוע, נוסח ב = כתב יד רומא, ספריית הוטיקן vat. ebr. 212, ס' 271.
- אותות = אותות השמים [המטאורולוגיקה לאריסטו], בתרגום שמואל בן יהודה אבן תבון, מהדורת ר' פונטיין, ליידין 1995.
- אלהים אל מי אמשילך = יהודה הלוי, אלהים אל מי אמשילך, בתוך שירמן, חיים, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, ספר א, חלק ב, ירושלים תשכ"א, עמ' 535.
- בועז = לוי בן אברהם, לוית חן — בועז, כתב יד מינכן, ספריית מדינת בווריה Cod. hebr. 58, ס' 23117.
- דעת = פילון האלכסנדרוני, דעת אלהים, בתוך כתביו הפילוסופיים של פילון, מבחר ערוך בידי י' לוי, בתרגום י' עמיר, ירושלים תשכ"ה, עמ' 49–64.
- הגיון = אברהם בר־חייא, הגיון הנפש העצובה, מהדורת ג' ויגודר, ירושלים תשל"ב.
- החוש = אבן רשד, קצור ספר החוש והמוחש, מהדורת צ' בלומברג, קיימברידג', מסצ'וסטס 1953.
- הכוזרי = יהודה הלוי, ספר הכוזרי, מהדורת י' אבן שמואל, תל־אביב תשנ"ד.
- הקדמה לפירוש המשנה = משה בן מימון, הקדמת המשנה, בתוך ספר המאור להרמב"ם, מהדורת מ"ד רבינוביץ, כרך ראשון, תש"ח, עמ' א-קב.
- הקדמה לפרק חלק = משה בן מימון, הקדמת פרק חלק, בתוך ספר המאור להרמב"ם, מהדורת מ"ד רבינוביץ, כרך ראשון, תש"ח, עמ' קג-קמו.
- הקדמה לתרגום מסכת אבות = שמואל בן יהודה אבן תבון, הקדמה לתרגומו של פירוש הרמב"ם למסכת אבות, מהדורת מ' קלנר, בתוך מ' מר (עורך), מחקרים בהלכה ובמחשבת ישראל, רמת גן תשנ"ד, עמ' 53–57.
- התגלות = יוסף בן יהודה בן יעקב אבן עקנין, התגלות הסודות והופעת המאורות: פירוש שיר השירים, מקורו הערבי ערך והגיה ותרגם בצירוף הערות א"ש הלקין, ירושלים תשכ"ד.
- התחלות = אל־פאראבי, ספר ההתחלות, בתרגום משה אבן תבון, מהדורת צ' פיליפאווסקי, ספר האסיף, לייפציג 1849.
- יסוד מורא = אברהם אבן עזרא, יסוד מורא וסוד תורה, מהדורת י' כהן וא' סימון, רמת־גן תשס"ב.
- לוית = לוי בן אברהם בן חיים, לוית חן: החלק השלישי מן המאמר השישי — מעשה בראשית, מהדורת ח' קרייסל, ירושלים תשס"ד.
- מגילת = אברהם בר־חייא, מגלת המגלה, מהדורת ז' פאזנאנסקי וי' גוטטמאנן, ברלין תרפ"ד.

מזה"נ (בתרגום יהודה אלחריזי) = משה בן מימון, מורה הנבוכים, בתרגומו של יהודה אלחריזי, הערות מאת ש' שייער וש' מונק, תל-אביב תשכ"ד.

מזה"נ (בתרגום שמואל אבן תבון) = משה בן מימון, מורה נבוכים עם ארבעה פירושים: אפודי, שם טוב, ן' קרשקש ואברבנאל, בהעתקת שמואל אבן תבון, ירושלים תש"ך.

מחזור = מחזור יחיה דעת: יום כיפור, לפי מנהגי הספרדים ועדות המזרח, ירושלים תשנ"ט.

מי"ה = שמואל בן יהודה אבן תבון, מאמר יקו המים, פרעסבורג 1837.

מלות ההגיון = משה בן מימון, מלות ההגיון, בתרגום משה אבן תבון, ורשה תרפ"ח.

מלמד = יעקב בן אבא מרי אנטולי, מלמד התלמידים, ליק 1866.

מעשה = נסים בן משה ממרסיי, מעשה נסים, מהדורת ח' קרייסל, ירושלים תש"ס.

מקור = שמואל צרצה, ספר מקור חיים, מנטובה שי"ט.

משיב = יעקב בן ששת, משיב דברים נכוחים, מהדורת י"א וידה, ירושלים תשכ"ט.

מ"ת = משה בן מימון, משנה תורה, ירושלים ללא תאריך.

ס' המאמרות = Aristotle, *Categories*, in R. McKeon (ed.), *The Basic Works of Aristotle*, New York 2001, pp. 7-37.

ס' המבקש = שם טוב פלקירה, ספר המבקש, האג תקל"ח (=דפוס צילום ירושלים תש"ל).

ס' המעלות = שם טוב בן יוסף פלקירה, ספר המעלות, ברלין תרנ"ד (=דפוס צילום ירושלים תש"ל).

ס' פאה = משה בן שמואל אבן תבון, ספר פאה, כתב יד אוקספורד, ספריית בודליאנה Opp. 241 (Neubauer 939), ס' 21891.

פי' לתורה (רמב"ן) = משה בן נחמן, פירוש בראשית, פירוש התורה לרבינו משה בן נחמן, כרך א, מהדורת ח"ד שעוועל, ירושלים תשכ"ב.

פי' לתורה (בחי בן אשר) = בחיי בן אשר, מדרש רבינו בחיי על חמשת חומשי תורה, ירושלים תשמ"ח.

פי' לתורה (ראב"ע) = אברהם אבן עזרא, פירוש התורה, מהדורת א' ויזר, ירושלים תשל"ו.

פי' לתורה (רש"י) = שלמה בן יצחק, פירוש תנ"ך, בתוך מקראות גדולות, ירושלים וניו-יורק תרצ"ז-תש"ז.

פי' מסכת אבות = משה בן מימון, פירוש מסכת אבות, בתוך משנה עם פירוש הרמב"ם, מהדורת י' קאפה, כרך שני, ירושלים תשכ"ה, עמ' רסז-רסד.

פי' שה"ש = משה בן שמואל אבן תבון, פירוש על שיר השירים, מהדורת ל' זלברמן, ליק תרל"ד.

פמ"ז = שמואל בן יהודה אבן תבון, פירוש מהמלות הזרות אשר במאמר הרב ז"ל, בתוך משה בן מימון, מורה נבוכים עם ארבעה פירושים: אפודי, שם טוב, ן' קרשקש ואברבנאל, בהעתקת שמואל אבן תבון, ירושלים תש"ך, דפים 2 ע"א-7 ע"א.

פ"ק = Robinson, James T., *Samuel ibn Tibbon's Commentary on Ecclesiastes*, Ph.D. Dissertaton, Harvard University, Cambridge, Massachusetts 2002, p. 540-820.

צורת = אברהם ברח"י, ספר צורת הארץ, אופנבאך ת"פ.

רוח חן = יהודה אבן תבון (מיוחס), ספר רוח חן, ווארשא תקפ"ו (=נדפס מחדש ירושלים תש"ל).
 שמונה = משה בן מימון, הקדמת מסכת אבות: שמונה פרקים להרמב"ם ז"ל, בתוך ספר המאור
 להרמב"ם, מהדורת מ"ד רבינוביץ, כרך ראשון, תש"ח, עמ' קמז-ריט.
 תיקון = יצחק אלבלג, ספר תיקון הדעות, מהדורת י"א ויידה, ירושלים תשל"ג.
 תפסיר בראשית = סעדיה בן יוסף אלפיומי, פירושי רב סעדיה גאון לבראשית, מהדורת מ' צוקר,
 ניו-יורק תשמ"ד.